

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏDƏNİYYƏT

NAZİRLİYİ

CƏFƏR CABBARLI – 120

CƏFƏR CABBARLININ NƏĞMƏLİ DÜNYASI

ABBASQULU İSMAYIL OĞLU NƏCƏFZADƏ

İKSAD
Publishing House

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏDƏNİYYƏT
NAZİRLİYİ**

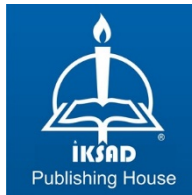
CƏFƏR CABBARLI – 120

ABBASQULU İSMAYIL OĞLU NƏCƏFZADƏ

CƏFƏR CABBARLININ NƏĞMƏLİ DÜNYASI

**Dilimizdə olan ən kobud və yaraşıqsız söz ən gözəl yabançı
kəlmələrdən əziz tutulmalıdır. C.Cabbarlı**

Copyright © 2019 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed, or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording, or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of
Economic Development And Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

kongreiksad@gmail.com

www.iksad.net

www.iksad.org.tr

www.iksadkongre.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics
rules.

Iksad Publications – 2019©

ISBN: 978-625-7029-12-4

Cover Design: İbrahim Kaya

November / 2019

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

MÜNDƏRICAT

ELMİ REDAKTORDAN ÖN SÖZ	1
GİRİŞ	20
Cəfər dünyasını niyə tez dəyişdi	25
Cəfərin bibisi Aşıq Zərnişan	28
Cəfər Cabbarlının tamaşalara bəstələdiyi musiqilər	41
R.Qliyerin “Şahsənəm” əsəri və C.Cabbarlıya qarşı edilmiş haqsızlıq	53
C.Cabbarlının birinci çıxışı	56
C.Cabbarlının ikinci çıxışı	59
Şirzad Hüseynovun sənət macəraları	66
Rejissor Tuqanovun fikirləri	80
Cəfər Cabbarlı və Əfrasiyab Bədəlbəyli	84
Musiqisi Cəfər Cabbarlıya aid edilən, lakin digər bəstəkarların adı ilə qeydə alınmış mahnılar.....	85
1-“1905-ci ildə” pyesində Sonanın ifa etdiyi “Azad bir quşdum” adlı mahnı.....	85
2-“Almaz” pyesində Yaxşının ifa etdiyi “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi...” adlı mahnı	87
3-“Od gəlini” tamaşasında Solmazın oxuduğu “Mən bir solmaz yarpağam ki” adlı mahnı	88
4-“Sevil” pyesində Sevilin ifa etdiyi “Sənə nə olub, zalım yar” adlı mahnı.....	91
5-“Yaşar” pyesində Yaqutun oxuduğu “Sənin dərdindən” adlı mahnı	92
6-“Nuru Paşa” və ya “On dördü” rəqsi	92

7-“Solğun çiçəklər” pyesindən Saranın mahnısı (və ya “Tellər oynadı”)	93
8-“Dönüş” tamaşasında Turacın ifa etdiyi “Hicrindən oldu, ey gözəl” adlı mahnı	93
“Nuru Paşa” və ya “On dördü” rəqsinin tarixçəsi	94
Nuru Paşaya ithaf olunmuş “Marş irəli, əsgərim” mahnısı ...	106
Cəfər Cabbarlının digər mahnıları.....	112
“Qaytağı”	126
Xatirət dəftərindən bir yarpaq.....	131
Böyük sənətkar Əhməd Bakıxanovla bağlı xatiratımdan.....	131
Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında çalğı alətləri.....	133
Cəfərin müxtəlif tamaşalar, eləcə də ifaçılar haqqında mətbuatda yazdığı rəylər	159
“Şah İsmayıl” və “Əsli və Kəram”	165
V.EYDELMANIN KONSERTLƏRİ HAQQINDA	168
Türk operası.....	172
Siyahı	180
C.Cabbarlının şeirlərinə bəstələnmiş, fotrepiano ilə oxu üçün işlənmiş və nəşr olunmuş mahnılar:	181
CƏFƏR CABBARLININ ŞEİRLƏRİNƏ VƏ TAMAŞALARINA BƏSTƏLƏNMİŞ MUSİQİLƏRİN ÜMUMİ SİYAHISI	183
Dini musiqilər.....	202
HÜSEYN ƏRƏBLİNSKİYƏ	202
Cəfər Cabbarlı şeirlərinə bəstələnmiş mahnıların poetik mətni	203
Cəfər Cabbarlının musiqiçi qohumları	203

Əbdülqədir Cabbarov	256
Məşədi Hüseynqulu Qafar oğlu.....	257
Mələkxanım Hüseynqulu qızı Cabbarlı-Abbasova	258
Hüseynağa Məmməd oğlu Hadiyev	259
Baxşiyev Nizami Rza Əbdüləzim oğlu	262
Mahmud Səlah Ağarəhim oğlu.....	269
NƏTİCƏ	271
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	276
Nəcəfzadə Abbasqulu İsmayıl oğlu	286

Elmi redaktor: Fərahim Sadıqov,
pedaqogika elmləri doktoru, professor

Redaktor: Hacı Rafiq Savalan,
Əməkdar jurnalist, nasir, yazıçı, tərcüməçi

**NƏCƏFZADƏ A.İ. Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası. Bakı,
“Təhsil”, 2019, 206 s.**

Monoqrafiyada müasir Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Cəfər Cabbarlının musiqi ilə bağlı yaradıcılığı ilk dəfə tədqiq edilir və kitab halında təqdim olunur. Burada C.Cabbarlının müasirlərinin onun bəstələdiyi melodiylar haqqında xatirələri verilir. Əsərdə, eyni zamanda, müxtəlif bəstəkarların C.Cabbarlının şeirlərinə bəstələdikləri mahnılardan söhbət açılır. Bu günə qədər dahi dramaturqun bəstələdiyi bir sıra mahnıların yanlış olaraq başqa bəstəkarların əsəri kimi təqdim olunmasına münasibət bildirilir və faktların dili ilə aydınlıq gətirilir.

Kitab musiqişünaslıq, etnoqrafiya, folklorşünaslıq, orqanologiya, həmçinin, mədəniyyət və incəsənətin digər sahələrində fəaliyyət göstərən araşdırıcılar, ifaçılar, müəllimlər və ümumilikdə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ELMİ REDAKTORDAN ÖN SÖZ

“Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası” adlı monoqrafik xarakterli kitabın elmi redaktorluğu mənə təklif olunanda məmuniyyətlə razılıq verdim. Birincisi ona görə ki, Cəfər Cabbarlının yaradıcılığındakı bəstəkarlıq fəaliyyəti, mahnıların söz və musiqi mətnlərinin hazırlanması sahəsindəki xüsusi qabiliyyətlərinin, istedad tərəflərinin, səriştə imkanlarının olması ilə bağlı az-çox eşitsəm də, amma bu problemin elmi-kütləvi kitab halında, monoqrafik şəkildə işlənilməsi mənim dərin marağıma səbəb oldu. Ona görə də kitabın elmi redaktorluğunu öhdəmə götürərək oxudum və sözün əsl mənasında məmnun qaldım. Əslində sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor Abbasqulu Nəcəfzadənin elmi yaradıcılığına, elmi-tədqiqat əsərlərinə yaxından bələd olduğum üçün onun sadə və maraqlı üslubda yazdığı bu kitabı birnəfəsə oxudum. Kitabı oxuya-oxuya böyük dramaturqumuz, bənzərsiz ədibimiz Cəfər Cabbarlının həyat və yaradıcılığındakı çox maraqlı səhnələrlə tanış ola-ola əziz dostum, professor Abbasqulu Nəcəfzadəyə təşəkkürlər yağdırmağa başladım. Bəri başdan qeyd edim ki, müxtəlif və çoxşaxəli milli çalğı alətlərinin tədqiqatçısı, bərpəçisi və mahir ifaçısı, Heydər Əliyev Fondunun “Muğam Ensiklopediyası” layihəsinin yaradıcı heyətinin üzvü, müxtəlif mövzu və janrlarda 40-a yaxın elmi-kütləvi əsərin (kitab, monoqrafiya, dərslik, dərs vəsaitləri, metodik vəsait, tədris proqramları, əlyazmaların müəllifi və tərtibçisi) və 150-dən artıq elmi məqalə hazırlayan, bəstəkar, pedaqoq, sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor Abbasqulu İsmayıl oğlu Nəcəfzadənin “Cəfər Cabbarlının

nəğməli dünyası” adlı monoqrafiyası diqqətəlayiq, fundamental elmi-tədqiqat xarakterli çox maraqlı monoqrafik əsərdir. Bu əsər Azərbaycanın misilsiz dramaturqu Cəfər Cabbarlının musiqi dünyasının tədqiqi, bəzi mübahisəli “düyün”lərin açılması Azərbaycan aliminin konkret və dəyərli faktlar əsasında sanballı xidməti kimi dəyərləndirilməlidir.

Təqdim olunmuş monoqrafiyanın elmi-nəzəri əhəmiyyətini artıran amillərdən biri Cəfər Cabbarlının müasirlərinin, mədəniyyət və incəsənətin müxtəlif sahələrində çalışan hörmətli alimlərimizin rəylərinə, bir sıra arxiv materiallarına və maraqlı faktlara əsaslanan obyektiv informasiyalara dayaqlanmasıdır. Cəfər Cabbarlının müəllifi olduğu mahnıların, eləcə də onun şeirlərinə başqa bəstəkarların bəstələdiyi melodiyların sistemləşdirilməsi, onların not nümunələrinin hazırlanması bu əsərin elmi dəyərini daha da artırmaqla yanaşı, onu musiqi mədəniyyəti xəzinəsinin ən qiymətli mənbələrindən birinə çevirməsidir.

Etiraf etməliyəm ki, bu əsərin elmi dəyərini artıran faktların sayı o qədər çoxdur ki, bunların hamısı haqqında danışmaq, əlbəttə ki, imkan xaricində olduğu üçün onlardan ən zəruri olanları barədə bir neçə kəlmə deməmək insafsızlıq olardı. Mənim üçün ən maraqlı faktlardan biri əsərdə Cəfər Cabbarlının ailəsi, xüsusilə valideynləri ilə bağlı indiyə qədər yazılmış faktlara obyektiv münasibətin bəslənilməsidir. Cəfər Cabbarlının doğulduğu ünvana, böyüdüüyü ailəyə, onun qohumlarına yaxından bələd olduğu üçün Abbasqulu müəllim bəzi faktların daha dəqiq araşdırılmasına həm obyektiv yanaşmış, həm də böyük zəhmət sərf etməklə çox maraqlı bilgilər əldə

etməyə nail olmuşdur. Bunun üçün o həm arxiv materialları ilə ciddi məşğul olmuş, həmin topladığı materialları dərinlən araşdırmış və bu materiallardakı düzləri əyənlərə qarşı fikirlərini bildirmiş, doğru-düzgün, dəqiq faktları isə əsl cəbbərlılışunas tədqiqatçı, yüksək səviyyəli musiqişunas-tədqiqatçı, bənzərsiz ifaçı, mahnı, muğam, rəqs və digər melodiyalara yaxından bələd olan sənətkar kimi maraqlı fikirlər ortaya qoymuşdur. Belə faktlardan biri də Cəfər Cəbbərlinin atası Qafar kişi ilə bəğlidir. Sovetlər ittifaqı dövründə Cəfər Cəbbərlinin həyat və yaradıcılığı haqqında dərc olunan bütün materiallarda onların ailəsinin çox kasıb olması, ağır yaşayış tərzi keçirmələri, hətta acından ölməmək üçün Qafar kişinin kömür istehsal edərək satması, balaca Cəfəri məktəbə qoymaq üçün maddi imkan olmadığından qonşuda yaşayan varlı, zəngin adamlara müraciət etməsi kimi faktlardan yazaraq Cəbbərlilər ailəsinə ən ağır şəraitdə yaşayan sovet ailəsi kimi təqdim edirdilər. Hətta orta məktəb dərsləklərində Qafar kişinin meşədə gözlərinə çör-çöp batması səbəbindən kor olmasını elə dramatik şəkildə, elə faciəvi formada verirdilər ki, sadə el dilində desək, adamın dəsmal götürüb ağlamağı gəlirdi. Bütün bunlara son qoyan Abbasqulu Nəcəfzadə Qafar kişinin ziyalılıq səviyyəsinə obyektiv qiymət verərək hətta şikəst olduğu təqdirdə övladlarına savad verməyi, onları oxutdurmağı özünün ali məqsədi hesab etməsinə dair faktları kitaba daxil etmişdir. Bu xüsusda A.Nəcəfzadə yazır ki, “Qafar kişinin hətta gözü şikəst olmasaydı belə, uşaqlarının təhsil alması üçün Bakıya köçmək fikri vardı. Xızılı olduğumdan bu hislər mənə çox doğmadır. Rəhmətlik atam İsmayıl Cəfərqulu oğlu (1926–1999) söyləyərki ki, həmin dövrdə kimin maddi cəhətdən bir balaca

imkanı vardsa, Bakıya köçürdü. Çünki ölkəmizdə yalnız bu şəhərdə yüksək təhsil almaq mümkün idi. Təhsil üçün isə sovet hökuməti qurulmazdan əvvəlki illərdə mütləq böyük xərclər tələb olunurdu. Qafar kişi də pulsuz-parasız Bakıya gəlməmişdi. Ondan xeyli əvvəl isə böyük qardaşı Məşədi İbrahim “Dağlı” məhəlləsində ev, həyətyanı sahə almışdı. İndikindən fərqli olaraq, həmin illərdə kasıb adam Məşhəd, Kərbəla və ya Həcc ziyarətinə gedə bilməzdi. Bir neçə ildən sonra isə Cəfərin anası Şahbikə xanım da müqəddəs Məkkə ziyarətində olacaq, hər kəs onu Hacıxanım adlandıracaqdı. Bunları xatılatmaqda məqsədimiz odur ki, sovet dövründə mətbuatda ideologiyaya uyğunlaşdırmaq üçün Cəfər Cabbarlını yanlış olaraq kasıb təbəqənin nümayəndəsi olan proletar yazıçısı kimi təqdim ediblər. Əslində bu heç də belə deyildi...”¹. Göründüyü kimi, əsl həqiqəti gizlədənlərə sözünü açıq söyləyən kitab müəllifi Cəfər Cabbarlı haqqında tədqiqat aparanları da haqlı olaraq məzəmmət etmişdir.

Kitabdakı maraqlı faktlardan biri də Cəfər Cabbarlının yüksək musiqi duyumu ilə seçilməsi, muğamlara dərinlən bələd olması, bir sıra pyesləri üçün ürəyəyatımlı, zövqoxşayan, bu gün də musiqi-estetik mədəniyyətimizin qızıl səhifələri kimi dəyərləndirilən melodiyların bəstələməsi ilə bağlı olan bilgilərdir. Kitab müəllifi Cəfər Cabbarlının musiqi dünyasının əsas hissələrindən, ən ağırlı informasiyalardan bir neçəsini açıqlamağa, bir növ, məcbur olmuşdur. Yəni müəllif ürəkağrısı ilə Cəfər Cabbarlının bədii yaradıcılıq

¹ Nəcəfzadə A.İ. Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası. B.: Təhsil, 2019, s. ...

xəzinəsinin kiminsə tərəfindən oğurlanması faktına münasibət bildirir. Amma kitabın müəllifi etik normaları gözləmək şərti ilə “oğru”ların açıq şəkildə ifşasına bir o qədər məhəl qoymasa da, yeri gələndə onları ciddi məzəmmət də edir. “Oğru”lar deyəndə kitabı oxuduqca Cəfər Cabbarlının melodiyalarının bir neçə nəfər tərəfindən oğurlanması faktları ilə tanış olursan. Mən deyərdim ki, bu faktları çıpaqlığı ilə göstərməklə həmin melodiyalara sahib çıxanların heç birisinin şəxsiyyətinə kölgə salmır. Əksinə, sovet dövründə Cəfər Cabbarlıya qarşı yönəldilmiş bir sıra kampaniyaların siyasi tələblərinə uyğun olaraq guya həmin melodiya qorumaq məsqədi ilə öz adlarına çıxan müəlliflər Cəfərə “dırnaqarası” ehtiramlarını bildirmişlər. Əslində Cəfər Cabbarlının ölümünün əsas səbətlərini göstərən professor A.Nəcəfzadə haqlı olaraq repressiya illərində Cəfərə qarşı təkə quyuq bulayan siyasətçilərin deyil, hətta dövlət rəhbərlərinin ona qarşı olan haqsız hücumları barədə də obyektiv fikirlər irəli sürmüşdür. Əsərdə göstəridiyi kimi, Cəfər Cabbarlının əsəbi halda evə gəlməsi, yerini saldırması, uzanaraq ölüm-dirim girdabında çapalaması faktlarını aydınlığı ilə şərh edən A.Nəcəfzadə yaxşı bilirdi ki, o dövrdə Cəfər Cabbarlının türkçülüyə hədsiz sevgisi hələ cümhuriyyət illərində dövlət bayrağı, dövlət himni, dövlət gerbi ilə bağlı çıxışlarındakı vətənpərvərlik, yurdsevərlik ehtirası, türkçülüyə və islamçılığa olan sevgisi onun başına qaxınc olur, onun ideoloji xəttinin qaranlıq səhifələri kimi ona xatırladılırdı. Hamıya məlumdur ki, dövlət bayrağımızdakı göy, qırmızı və yaşıl rənglərin mənə çalarıları həm türkçülüyümüzü (göy), həm müasirliyi və demokratiyanı (qırmızı), həm də islamçılığımızı (yaşıl) özündə əks etdirir.

Müsəlman adət-ənənələrinə, islamçılığa, islam dəyərlərinə dərin ehtiram, Qurandakı əxlaqı normalara hörmətlə yanaşmağı bildirirsə, göy rəng həm də qədim türk uluslarının ən sevimli, müqəddəs rəngi olan bir rəmzə işarədir. Bu xüsusda C.Cabbarlının “Azərbaycan bayrağına” şeirində müvafiq ideyalar irəli sürülür.

Bu göy boya Göy Moğoldan qalmış bir türk nişanı,
Bir türk oğlu olmalı!
Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanını.
Ürəklərə dolmalı
Şu al boya azadlığın, təcəddüdün fərmanı,
Mədəniyyət bulmalı¹.

Bu misraları Cəfər Cabbarlı ölkəmizdə qurulan Azərbaycan Cümhuriyyəti üçün ilk dəfə olaraq qəbul edilən bayrağımız haqqında yazmış və demişdir.

Cəfər Cabbarlının 1918-ci ildə Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət rəmzlərindən biri olan dövlət bayrağı haqqında yazdığı şeirindən götürülmüş bu parçada üçrəngli bayrağımızın simvolik mənə çalarlarının açılmasını görürük.

Həmin dövrdə dövlət himnimizin sözlərini görkəmli ictimai-

¹ Sadıqov F.B. Pedagogika. B.: Adiloğlu, 2012, s. 352. “Azərbaycan bayrağına” adlanan bu şeir ilk dəfə “Cəfər Cabbarzadə” imzası ilə “Azərbaycan” (1919, 29 avqust, №263) qəzetində çap olunmuşdur. Yaxın keçmişdə isə həmin şeir professor A.Rüstəmlinin təqdimi ilə “Ədəbiyyat” qəzetində (1992, 19 iyun) işıq üzü görmüşdür (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 63).

siyasi xadim, şair Əhməd Cavad da yazmış və üçrəngli bayrağımızı vəsf etmişdir:

Türküstan yelləri öpüb alınını,
Söylüyor dərđini sana, bayrağım!
Üç rəngin əksini Quzğun dənizdən,
Ərməğan yollasın yara, bayrağım!

Köksümdə tufanlar gəldim irəli,
Öpüb kölgən düşən mübarək yeri!
Allahın yıldızı, o gözəl pəri,
Sığınmış qoynunda Aya, bayrağım!¹

Əhməd Cavadın bu şeirini dəfələrlə təqdir edən Cəfər Cabbarlının əqidə düşmənləri mütəmadi olaraq yuxarılara çatdırır və onun aradan götürülməsinə çalışırdılar. Çünki müstəqilliyimizi və onun simvolları olan türkcülüyümüzü və islamçılığımızı Cəfər Cabbarlı qədər istəyən, sevən, təqdir edən ədibimizin olmamasını hamı yaxşı bilirdi. Onu da yaxşı bilirdilər ki, müstəqilliyimiz, türkcülüyümüz və islamçılığımız ilə bağlı yazanların və çıxış edənlərin əksəriyyəti qiyafələrini dəyişmiş və ən etibarlı “sovet adamı” olmuşlar. Lakin Cəfər Cabbarlı heç vaxt əqidəsindən dönməmiş, ömrünün son anlarına qədər öz xalqına, dövlətinə, məmləkətinə olan dərin məhəbbətini cəsərlə izhar etmiş, necə

¹ Sadıqov F.B. Pedaqogika. B.: Adiloğlu, 2012, s. 352; “Azərbaycan bayrağına” adlı şeiri Əhməd Cavad 1919-cu ilin aprel ayında yazmışdır (Cavad Ə. Seçilmiş əsərləri. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 127).

deyərlər, canını bu məslək uğrunda qurban etmişdir. Professor A.Nəcəfzadə bu kitabını “Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası” adlandırmasına baxmayaraq, yeri gəldikcə bəzi siyasi olaylar haqqında da bir sıra həqiqətləri cəsarətlə açmağa çalışır və ona nail olur. Hansı ki, Cəfər Cabbarlının istedad tərəflərinin bir qismi, xüsusilə onun öz pyeslərinə musiqi bəstələməsi, bəstələdiyi mahnıların sözlərini yazması, hətta bəzi hallarda özü ifa etməsi kimi faktların gizlədilməsinin səbəblərini siyasiləşdirən bəzi müəlliflərə də professor A.Nəcəfzadə cəsarətlə cavab vermişdir. Əsərin elmi strukturu ona görə yaxşı təsir bağışlayır ki, toplanılan arxiv materialları, maraqlı faktlar, dəqiq rəqəmlər, sorğu nümunələri, xatirə materialları kitabın əsas ideyasının açılmasına xidmət edir. Yəni tədqiqatın mövzusunun, predmetini, ideya istiqamətini və bütövlükdə əsas qayəsini özündə ehtiva edən belə faktlar əsərin həm elmi yeniliyi kimi qiymətləndirilməli, həm də Cəfər Cabbarlı haqqında mövcud təhriflərin izah olunmasına və daha obyektiv informasiyaların aşkara çıxarılmasına xidmət edir. Cəfər Cabbarlının musiqi dünyası haqqında yazılan ilk dəyərli əsərdəki elmi ideyaların ardıcılığı da yaxşı təsir bağışlayır. Bu ardıcılığın bir qisminə müəllifin öz fikirləri dayanırsa, digərlərində Cəfər Cabbarlının musiqi dünyası ilə bağlı görkəmli sənət adamlarının, məşhur simaların fikirləri, deyimləri və xatirələri dayanır. Müəllif özü yazır ki “C.Cabbarlı bir çox tamaşalara musiqilər yazmışdır: “Od gəlini”ndə Solmazın oxuduğu “Mən bir solmaz yarpağam ki”, “1905-ci ildə” əsərində Sonanın oxuduğu və Baxşının tarda müşayiət etdiyi “Azad bir quşdum”, həmin tamaşada İmamverdi ilə Allahverdinin birgə oxuduqları “Qarabağın dağlarında”, “Almaz”da

Yaxşının “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi”, “Yaşar”da Yaqutun “Sənin dərdindən”, “Dönüş”də Zamanın mahnısı (unudulub), Turacın “Ey gül” və “Hicrindən oldu, ey gözəl”¹ və “Sevil”də Sevilin “Sənə nə olub, zalım yar” (xanəndələr bu mahnını “Onu demə, zalım yar” kimi oxuyurlar) mahnıları bu qəbildəndir.

C.Cabbarlı çox melodiylar bəstələmişdir. Təəssüf ki, bunların bir qismi vaxtında nota alınmadığından bizə gəlib çatmamışdır.

“Sənə nə olub, zalım yar” mahnısı ilə bağlı Cəfərin həyat yoldaşı Sona xanımın maraqlı xatirələri vardır: “Cəfərin belə bir xasiyyəti var idi: bir pyes yazmağı düşünəndə əvvəl onun qəhrəmanlarından birinin mahnısını fikirləşirdi. Bəzən bunu xalq mahnılarından götürür, bəzən də özü yeni bir mahnı yaradırdı. Sözlərini yazır, hətta musiqisini də özü bəstələyirdi. Bu mahnını uzun zaman dodaqaltı oxuyur, pianoda çalırdı. Sonra pyesi yazmağa başlayırdı. Məsələn: “Od gəlini”ndə Solmazın “Mən bir solmaz yarpağam ki”, “1905-ci ildə” də Sonanın “Azad bir quşdum”, “Almaz”da Yaxşının “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi”, “Yaşar”da Yaqutun “Sənin dərdindən” mahnıları belə yaranmışdı².

Müəllifin dediyi kimi, belə faktlara kölgə salan bəzir yazarlar unudurlar ki, əslində Cəfər Cabbarlı mahnı bəstələməklə, melodiylar yaratmaqla, mahnıların sözlərinə məsuliyyətlə yanaşmaqla və

¹ Akademik Məmməd Arif elmi əsərində, eləcə də tanınmış rejissor A.A.Tuqanov Cabbarlı haqqında yazdığı xatirəsində “Dönüş” tamaşasında Turacın oxuduğu “Hicrindən oldu, ey gözəl” mahnısının musiqisi və sözlərinin Cəfər Cabbarlının olduğunu bildirmişlər.

² Nəcəfzadə A.İ. Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası. B.: Təhsil, 2019, s. ...

bəstələdiyi mahnıların, tərtib etdiyi sözlərin, yaratdığı melodiya­ların, quruluş verdiyi pyesin bütün məziyyətlərini özündə əks etdirirsə, nə üçün belə müəllifə bəstəkar deməyə­k? Axı, Cəfər Cabbarlının mahnı yaradıcılığına belə yanaşması Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixi üçün nəinki örnək hadisə kimi, hətta Azərbaycan musiqi mədəniyyəti salnaməsinin qızıl səhifəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Əksinə, belə hallara kölgə salmaq Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə hörmətsizlik kimi qəbul olunmalıdır. Çünki bizim musiqi mədəniyyətimizi, xüsusilə xalq mahnılarımızı, muğamlarımızı, rənglərimizi, dərəmədlərimizi, rəs­qlərimizi yaradan xalqın istedadlı musiqiçiləri olmasaydı, bu mədəniyyətin dünya şöhrətli nümayəndələri də üzə çıxmazdı. İstər musiqi təhsili olmayan istedadlı ifaçıların, istərsə də musiqi təhsili olan istedadların yaratdıqları musiqi nümunələrinin hamısı xalqımızın milli-mənəvi, mədəni xəzinəsi hesab olunur. Görkəmli xanəndə Seyid Şuşinski (1889–1965) çoxsaylı mahnı və təsniflər yaratmışdır. Onların heç biri onun bəstələdiyi mahnı kimi qeydə alınmır və təqdim olunmur. Çünki bu hadisələrdə udan ancaq bu mahnıları, təsnifləri yaradan xalqın nümayəndəsidirsə, bu uduşun nailiyyətlərini təsdiqləyən xalqın özüdür. Vaxtilə Qulu Əsgərovun (1928–1987) bəstələdiyi mahnılar uzun illər xalqın estetik mədəniyyətinə xidmət göstərmişdir. Yaxud Xalq artisti Əlibaba Məmmədovun yaratdığı yüzdən artıq mahnı və təsniflərin bəhrəsini xalq görmürmü?! Mərhum bəstəkar Bəhram Nə­sibo­vun (1942–1998) musiqi təhsilinin olmamasına baxmayaraq, yüzlərlə mahnının həm melodiyasını bəstələmiş, həm də sözlərini (poetik mətnini) yazmışdır. Təəssüf doğuran fikir odur ki, yeri gəldikcə Qulu Əsgərov da, Əlibaba

Məmmədov da, Bəhram Nəşibov da bəstəkar kimi təqdim olunduqları halda, Cəfər Cabbarlı kimi düha sahibi bəstələdiyi mahnılarına görə müəllif tək təqdim edilmir. Professor A.Nəcəfzadənin belə müqayisələr aparmamasına baxmayaraq, o da bizim kimi Cəfər Cabbarlıya belə münasibətin olmasını ürək ağrısı ilə qeyd edir. Bildirdik ki, bu dəyərli əsərin elmi ideyalarının, elmi istiqamətinin ardıcıl və sistemli verilməsinin tərəfində müəllifin öz fikirləri, öz ideyaları, öz yanaşmaları, öz müqayisələri, öz müddəaları, öz xatırlatmaları dayanırsa, ikinci tərəfində görkəmli simaların fikirləri dayanır. Məsələn, A.Nəcəfzadə bildirir:

“Azad bir quşdum” mahnısının sözləri və musiqisinin Cəfər Cabbarlıya məxsus olduğunu təsdiqləyən tanınmış dramaturq və aktyor, Əməkdar artist Məcid Şamxalov yazır: “Əsərdə (“1905-ci ildə” nəzərdə tutulur – A.N.) Sonanın yanıqlı bir havası var:

Azad bir quşdum,
Yuvamdan uçdum,
Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

Musiqisini şəxsən Cəfərin özünün bəstələdiyinin şahidiyəm”¹.

Cəfərin ölümündən sonra “Azad bir quşdum” adlanan bu mahnının başqa müəllifi də peyda oldu. Baxmayaraq ki, Cəfərin həyat yoldaşı Sona xanım, həmçinin müasirləri olmuş M.Şamxalov,

¹ Şamxalov M. Dramaturgiyamızın parlaq ulduzu. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1982, 19 mart, s. 7

S.Tağızadə və başqaları həmin mahnının musiqisinin Cəfər Cabbarlıya məxsus olduğunu təsdiqləmişlər”¹.

Bu kitabda adları çəkilən görkəmli simaların fikirləri ilə yanaşı, Cəfər haqqında dövlət rəhbərlərinin fikirləri də yer almışdır. Bir məqamda müəllif Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin fikrinə istinad edərək bildirir: “Cabbarlı yalnız yazıçı deyil, eyni zamanda, rejissordur. Məşhur musiqi professoru Qliyer onun “Şahsənəm” adlı mənzum pyesini nota çevirərək opera yazmışdır. “Qız qalası” mənzuməsi kimi, əsərlərindən bir qismi rusca ilə bərabər, Qafqaz dillərinə də tərcümə edilmişdir. Dramlarından başqa, Cabbarlının şeirləri və hekayələri də vardı. Cabbarlının dramaturquluğu Azərbaycan dramaturgiyasında mühüm bir mərhələdir”².

Göründüyü kimi, ölkə rəhbərlərindən biri C.Cabbarlını hətta bənzərsiz rejissor kimi təqdim edir. Çünki o dövrdə Cəfər Cabbarlı yazdığı pyesləri özü tamaşaya qoyurdu. Tamaşaya qoyduğu əsərlərin hər birinin rejissorluğunu özü edir, mahnılarını özü yazır, musiqi tərtibatını özü qurur, səs rejissorluğunu özü edirdi. Kitab müəllifinin göstərdiyi kimi, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Cəfər Cabbarlını ona görə yetkin və hərtərəfli dramaturq kimi qiymətləndirir ki, o yazdığı dram əsərlərinə səhnə həyatı bəxş edərkən onun bütün rejissurasını öz üzərinə götürmüş və xüsusilə əsərdəki personajların böyük və kiçik

¹ Nəcəfzadə A.İ. Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası. B.: Təhsil, 2019, s. ...

² Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu (“Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” bölümü). B.: Gənclik, 1991, s. 66; Nəcəfzadə A.İ. Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası. B.: Təhsil, 2019, s. ...

obrazların, əsərin qəhrəmanlarının xislətini olduğu kimi tamaşaçıya çatdırmaq üçün onların mahnılarını da öz xislətinə, xarakterinə uyğun hazırlamış, sözlərini də həmin xislətə və xarakterə uyğun olaraq qələmə almışdır. Abbasqulu Nəcəfzadənin yazdığı “Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası” kitabında biz belə həqiqətləri oxuya-oxuya həm sevinir, həm zövq alır, həm də Cəfər Cabbarlının yeni bir musiqi dünyası ilə tanış oluruq.

Kitabda bəzi mübahisəli cəhətlərə də rast gəlmək olur. Məsələn, kitabın bir yerində müəllif yazır ki, Türk-Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gələrək bizi erməni və bolşevik birləşmələrinin qətlamından xilas etməsi şərəfinə Cəfər Cabbarlı öncədən bir melodiya bəstələyir. Adını da “On dördü” qoyur və bu melodiyanı Türk-Qafqaz İslam Ordusunun komandanı, general Nuru Paşanın dəvət olunduğu məclisdə musiqiçilər onun üçün səsləndirirlər. Bu xüsusda müəllif bildirir: “Bu ziyafətdə Cabbarlının qohumları və həmyerlilərindən ibarət kiçik ansamblın ifasında müxtəlif musiqilər səslənir. Maraqlısı budur ki, səslənən melodiya bəzilərinin bəstəsi Cabbarlıya məxsus idi. Zurna, balaban, qarmon, nağara və qoşa-nağarada ifa olunan musiqilər arasında bir rəqs Nuru Paşanın xüsusi ilə xoşuna gəlir. Paşa biləndə ki, rəqsin musiqisi Cəfərə məxsusdur, ondan soruşur: Cafer, şu güzel raxsın ismi ne?”

Cəfər cavab verir: İsmi yok, şu andan koy “On dördü” olsun.

– Neden “On dördü”?

– On dörd eylülün, şu günün şərəfinə”¹.

“Eylül” sentyabr deməkdir. Deməli, C.Cabbarlı həmin günün şərəfinə özünün bəstələdiyi rəqsə “On dördü” adını vermişdir. Hətta bir müddət bu melodiyanı “Nuru Paşa” rəqsi də adlandırmışlar. Sonralar sovet ideologiyasına uyğun gəlmədiyindən və rəqsin Nuru Paşanın adı ilə bağlı olduğunu unutdurmaqdan ötrü düşünülmüş şəkildə “on dörd” rəqəmi barədə bir sıra fikirlər uyduruldu. Bir ehtimala görə, guya burada “On dörd gecəlik ay” nəzərdə tutulur. Başqa bir uydurmaya görə, guya keçmişdə rəqslər (“Bir nömrə”, “İki nömrə”, “Üç nömrə”, “Dörd nömrə”, “Beş nömrə”, “Altı nömrə”, “Yeddi nömrə”, “On dördü”, “Yüz biri”) siyahıya alınarkən adsız olduğu üçün sıra nömrəsi ilə adlandırılmışdır. Çox gülünc versiyadır, onda gərək siyahıya alınmış bütün rəqslərin rəqəmlə adlanan ikinci adları da olmalı idi”².

Cəfər Cabbarlının 14 sentyabr gününə siyasi şadyanalıq naminə bəstələdiyi “On dördü” rəqsin Nuru Paşaya təqdim edilməsi və Nuru Paşanın xoşuna gəlməsi Cəfər Cabbarlının istedad çalarlarının bənzərsiz olduğundan xəbər verir.

Fikrimizcə, “On dördü” rəqsinin qədim variantı da olub. Lakin Cəfər Cabbarlının bəstələdiyi “On dördü” rəqsinin populyarlığının artması səbəbindən köhnə “On dördü”nün melodiyası unudulmuşdur.

¹ Nəcəfzadə A.İ. Nəğmələr (notoqrafiya). B.: MBM, 2009, s. 3

² Nəcəfzadə A.İ. Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası. B.: Təhsil, 2019, s. ...

Bu kitabı dəyərli edən cəhətlərdən ən başlıcası Cəfər Cabbarlının həm də nəğməkar şair kimi təqdim olunmasıdır. Çünki professor A.Nəcəfzadə əsərin sonunda “Cəfər Cabbarlı şeirinə bəstələnmiş mahnıların poetik mətni” adlı bir başlıq verir. Həmin mahnıların sırasına “Ana” (mus. Elçin İmanov), “Ana haqqında dastan” (mus. Rəşid Nəsiboğlu), “Arvadlar deyirlər” (“Aydın”, mus. Cavanşir Quliyev), “Aşıqların deyişməsi” (“Şahsənəm”, mus. Reynhold Qliyer), “Aşıq Qəribin ariyası” (“Şahsənəm”, mus. Reynhold Qliyer), “Atakişinin kupletləri” (“Sevil”, Cəfər Cabbarlı, notlaşdıran Fikrət Əmirov, Azərbaycan türkcəsində və rusca), “Azad bir quşdum” (“1905-ci il”, Sonanın mahnısı, mus. Cəfər Cabbarlı), “Ey dan ulduzu” (“Aydın”, mus. Cavanşir Quliyev), “Ey dan ulduzu” (mus. Tamilla Məmmədzadə), “Ey dan ulduzu” (mus. Emin Sabitoğlu), “Ey dan ulduzu” (mus. Məmmədbağır Bağırzadə), “Ey dan ulduzu” (mus. Fəridə Quliyeva), “Ey gül” (“Dönüş”, mus. Cəfər Cabbarlı), “Düşkün dünya” (“Od gəlini”, mus. Cəfər Cabbarlı), “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi” (“Almaz”, Yaxşının mahnısı, mus. Cəfər Cabbarlı), “Gözlər” (Qara gözlər, mus. Rauf Davudoğlu), “Həyat, söylə, sən kiminsən?” (“Dönüş”, Zamanın mahnısı, mus. Ramiz Mirişli), “Hicrindən oldu, ey gözəl” (“Dönüş”, Turacın mahnısı, mus. Elmira Nəzirova), “Kaş ki...” (“Aydın” mus. Xanım İsmayılqızı), “Qarabağın bağlarında” (“1905-ci ildə”, mus. Cəfər Cabbarlı), “Qarabağın bağlarında” (“1905-ci ildə”, mus. Əfrasiyab Bədəlbəyli), “Lirik mahnı” (“Almaz”, mus. Cəfər Cabbarlı, notlaşdıran Səid Rüstəmov, rus və Azərbaycan türkcəsində), “Lirik mahnı” (“Nəsirəddin şah”, mus. Şəfiqə Axundova), “Marş irəli,

əsgərim”, mus. Cəfər Cabbarlı), “Məhkum Şərqə” (“Aydın”, xor üçün, mus. Cavanşir Quliyev), “Məhkum Şərqə” (Orkestr və vokal ifa üçün romans, mus. Xatirə Əhmədli), “Mən bir solmaz yarpağam ki...” (“Od gəlini”, Solmazın mahnısı, mus. Cəfər Cabbarlı, notlaşdıran Səid Rüstəmov), “Mənim Tanrım” (mus. Elza Seyidcahan), “Mənim Tanrım” (mus. Elçin İmanov), “Oxu, bülbül” (mus. Oqtay Kazımı), “Olmasın” (mus. Emin Sabitoğlu), “Olmasın” (mus. Rauf Davudoğlu), “Ölkəm” (“Sevimli ölkəm”, romans, mus. Asəf Zeynallı, rus və Azərbaycan türkcəsində), “Saranın mahnısı” (“Solğun çiçəklər”), “Sevdiyim” (Duet, “Azərbaycan bayrağına”, mus. Vüqar Camalzadə), “Sənə nə olub, zalım yar?” (“Sevil”, Sevilin mahnısı, mus. Cəfər Cabbarlı), “Sənin dərdindən” (“Yaşar”, Yaqutun mahnısı, mus. Cəfər Cabbarlı), “Sənin dərdindən” (“Yaşar”, Yaqutun mahnısı, mus. Əfrasiyab Bədəlbəyli), “Solmazın mahnısı” (“Od gəlini”, mus. Cəfər Cabbarlı, notlaşdıran Səid Rüstəmov, rus və Azərbaycan türkcəsində), “Tellər oynadı” (mus. Qənbər Hüseyinli, rus və Azərbaycan türkcəsində), “Tellər oynadı” (mus. Cəfər Cabbarlı), “Turan ellərinə salam” (“Salam”, mus. Abbasqulu Nəcəfzadə), “Ulduzum” (mus. Mehriban Ələkbərova), “Yada düşdü” (mus. Məhəmməd Nəsirbəyov), “Yada düşdü” (mus. Süleyman Ələsgərov), “Yada düşdü” (mus. Abbasqulu Nəcəfzadə) kimi mahnılar nəğmə çəlengi olaraq musiqi mədəniyyəti tariximizin parlaq səhifələrindən biri kimi yaşamaqdadır. Güman edirik ki, Abbasqulu Nəcəfzadə gələcəkdə dahi Cəfər Cabbarlının musiqi dünyasına yenidən qayıdarkən həmin mahnıların böyük bir toplusunu tam halda (nota köçürülmüş formada və sistemləşdirilmiş şəkildə) hazırlayacağı yeni ktaba daxil edəcəkdir.

A.Nəcəfzadənin bu monoqrafiyası təkcə elmi-nəzəri baxımdan deyil, həm də tətbiqi yanaşma istiqamətindən çox əhəmiyyətlidir. Əsərdəki bilgiler əsasında Cəfər Cabbarlının bir sıra unudulmuş melodiyası bərpa olunmaq şansı qazanır. Sevindirici haldır ki, A.Nəcəfzadə bu sahədə bir neçə (melodiyası və ya sözləri C.Cabbarlıya aid edilən) mahnının bərpasına nail olmuşdur: “Marş irəli, əsgərim!”, “Qarabağın bağlarında” (“1905-ci ildə”, İmamverdi ilə Allahverdinin birgə ifası), “Tellər oynadı” (dörd variantda verilir: 1. Cəfər Cabbarlının türk musiqisinə yeni söz qoşması; 2. C.Cabbarlının “Solğun çiçəklər”¹ əsəri üçün bəstələdiyi “Saranın mahnısı”; 3. Eyni sözə Reynhold Qliyerin bəstələdiyi mahnı; 4. Qənbər Hüseynlinin bəstəsi); “Dünya gözəli” (A.Spendiyarovun “Almast” operasındakı kamançaçalan qoca aşığın Almast ilə görüşərkən ifa etdiyi ariya) və “On dördü” (yaxud “Nuru Paşa”) rəqsi.

Kitabın sonunda nəticələrin verilməsini də yaxşı hal kimi dəyərləndiririk. “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” siyahısının zənginliyini də bildirməyi vacib sayırıq.

A.Nəcəfzadənin təqdim olunan əsəri mədəniyyət və incəsənətin müxtəlif sahələrində (musiqişünaslıq, etnoqrafiya, folklorşünaslıq və s.) gələcək elmi araşdırmalar üçün dəyərli mənbə sayıla bilər. İndidən cəsarətlə demək olar ki, elmin qeyd olunan sahələrində gələcək dissertantlar, tədqiqatçılar təqdim olunmuş bu əsərə dəfələrlə istinad edəcəklər.

¹ “Solğun çiçəklər” əsəri ilk dəfə 1916-cı ildə o zamankı İsmailiyyə (Azərbaycan Elmlər Akademiyası) binasının salonunda tamaşaya qoyulub. (Seyid Hüseyn Sadıqzadə. C.Cabbarlı haqqında xatirələr. B.: Uşaqgəncnəşr, 1960, s. 10).

Nəticə etibarilə deməliyik ki, Abbasqulu Nəcəfzadənin bu günə qədər yazıçı, nasir, şair, dramaturq, rejissor, teatr xadimi, siyasi xadim kimi tədqiq olunan Cəfər Cabbarlının yeni bir müstəvidə fəaliyyət dünyasını ortalığa qoymuş və onu “Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası” adlandırmaqla Azərbaycan ədəbiyyatı musiqişünaslığı, estetik tərbiyə məktəbi tarixinə yeni töhfə vermişdir.

**Fərahim Sadıqov,
Pedaqogika elmləri doktoru,
professor, Qabaqcıl Maarif Xadimi**

GİRİŞ

Cəfər Qafar oğlu Cabbarlı (22.03. 1899, Xızı – 31.12. 1934, Bakı. Fəxri xiyabanda dəfn edilib) – şair, nasir, dramaturq, teatrşünas, tərcüməçi, kinossenarist, rejissor, jurnalist, bəstəkar. XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının banisi; Əməkdar incəsənət xadimi.

Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Xızı sakini Cəlil Əzizovlu bölgədə sayılıb-seçilən şəxslərdən biri idi. Onun Xızıda xeyli mal-qarası, geniş torpaq sahələri vardı, burada əkin-biçinlə, maldarlıqla məşğul olur, mahalı taxılla təmin edərək, məşhur təsərrüfatçılardan biri sayılırdı. Bu ocaqda dünyaya gələn böyük sənətkar Cəfər Cabbarlının tərcümeyi-halı sovet ideologiyasına uyğun gəlmədiyindən onun bioqrafiyasında babalarının çox kasıb olduqları göstərilir.

Cəlil Əzizovlu dörd oğul atası idi: Oruc, Məhəmməd, Mahmud və sonbeşik Cabbar.

Cabbar Cəlilovlu Cəfərin babası idi. Elimizin yazılmamış qayda-qanuna görə, ata mülkünün böyük bir hissəsi sonbeşiyə çatırdı. Bu səbəbdən Cəlil Əzizovlunun mal-dövlətinin böyük bir hissəsi Cabbara qismət olmuşdur.

Cabbarın İbrahim, Qafar, Əli, Bayram adlı dörd oğlu və üç qızı dünyaya gəlir. Qafar və həyat yoldaşı Şahbikənin isə Hüseynqulu, Heydər, Əjdər, Cəfər adlı övladları vardı. Onların daha üç uşağı körpə ikən vəfat etmişdir.

Cəfər Cabbarlının yaradıcılığı çoxşaxəlidir. O, lirik və satirik şeirlər, nəsr əsərləri, pyeslər yazmış, bədii tərcümə ilə məşğul olmuş, ölkəmizdə teatr və kino sənətinin inkişafına böyük əmək sərf etmişdir. Dahi dramaturqun yaşadığı qısa dövrdə, yaradıcılıqla məşğul olduğu 20 il ərzində yorulmaq bilmədən neçə-neçə ölməz səhnə əsərləri yaratmışdır: “Aydın” (1919), “Oqtay Eloğlu” (1921), “Qız qalası” (1923), “Sevil” (1927), “Od gəlini” (1928), “Almaz” (1930), “1905-ci ildə” (1931), “Dönüş” (1932), “Yaşar” (1932) pyeslərinin tamaşaları az qala bir əsrdir ki, teatrlarımızın repertuarından düşmür və Azərbaycanda istedadlı, dünya çapında peşəkar aktyor və rejissor nəslinin yetişməsində, sözün əsl mənasında, bariz nümunə kimi məktəb rolu oynamışdır. C.Cabbarlı yeni bir dramaturgiya ədəbi məktəbini yaratmış bir şəxsiyyətdir.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Cəfər Cabbarlının eyniadlı pyesi əsasında çəkilən “Almaz” milli kinomuzun sonuncu səssiz filmidir. Altmış beş dəqiqəlik bu filmə aktyorlar danışmırlar, dialoqlar yazılar vasitəsilə rus dilində ekranda verilir, hadisələri isə yalnız musiqi müşayiət edir. Bu musiqiləri Zülfüqar Hacıbəyli (1884–1950) və oğlu Niyazi (1912–1984) bəstələmişlər.

Cəfər Cabbarlının həyat və yaradıcılığı haqqında çox yazılıb, çox deyilib. Onun yaradıcılıq irsini tanınmış alimlərimiz dəfələrlə araşdırmış, bu mövzuda bir sıra sanballı əsərlər ortaya qoymuşlar. Belə tədqiqat işləri bu gün də yazılır, sabah da davam etdiriləcəkdir.

Möhtərəm oxucu, bu əsərdə dahi dramaturqun yaradıcılığını araşdıran tədqiqatçıların demək olar ki, az toxunduqları musiqi dünyasına nəzər salacaq, bir məsələyə – Cabbarlı və musiqi, onun

əsərləri ilə tam uyuşan, pyeslərin qayəsinin tamaşaçılara daha rahat və asan çatdırılmasına kömək edən musiqilərin əsl müəllifinin kim olduğunu aydınlaşdırmağa cəhd edəcəyik.

Cəfər Cabbarlının aktyor sənəti haqqında maraqlı fikirləri vardır. O, aktyoru musiqişünasla, daha dəqiqi, musiqiçi ilə eyniləşdirir, onları bərabər tutur: “Aktyor bir musiqişünasdır. Eyni zamanda, aktyor canlı bir aləti-musiqidir. Daha doğrusu, aktyor bir musiqişünasdır ki, çaldığı aləti-musiqi yenə özüdür...”¹.

Bu baxımdan Cəfər Cabbarlı tamaşalarında aktyorlardan həm də musiqiçi kimi fəaliyyət göstərmələrini xahiş və tələb edirdi. Elə bunun nəticəsidir ki, dramaturqun sağlığında tamaşaya qoyulan səhnə əsərlərində aktyorlar çox vaxt mahnıları da özləri oxuyur, özü də əsl müğənni kimi oxuyur, bəzən çalğı alətlərini də özləri səsləndirirdilər. Mahnıların musiqilərinin müəllifi isə Cəfər Cabbarlı idi, bəli, bəli, Cabbarlının özü!..

Cəfər Cabbarlının bəstəkarlığından danışılanda əslində onun melomanlıq fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Bu ifadə – meloman son zamanlar dilimizdə daha çox işlənir. Meloman rusca “melodist” sözünün qarşılığıdır. Yunan sözü olan “meloman” müxtəlif xalqların dilində fərqli mənalarda işlədilsə də, həmin söz, müasir Azərbaycan türkcəsində musiqi, melodiya yaratmaq bacarığı olan şəxslərə, istedad sahiblərinə deyilir.

Dahi yazıçının musiqi sənəti ilə bağlılığı, bəstəkarlıq fəaliyyəti haqqında onunla yaxından ünsiyyətdə olmuş qohumları, müasirləri – görkəmli rus aktyoru, rejissor və teatr pedaqoqu, professor Aleksandr

¹ C.Cabbarlı. Bizdə teatro. // “Qızıl qələm” məcmuəsi, №4, 1924, s. 25

Tuqanov¹ (1871–1960); ictimai-siyasi xadim, yazıçı, dramaturq, ədəbiyyatşünas, publisist Mirzəbala Məhəmmədzadə² (1898–1959); görkəmli filoloq, akademik Məmməd Arif Dadaşzadə (1904–1975); tanınmış aktyor, Əməkdar artist Süleyman Tağızadə³ (1905–1960); yaxın qohumu, yazıçı, dramaturq Şəmsəddin Abbasov⁴ (1906–1975); bəstəkar, dirijor, Xalq artisti Əfrasiyab Bədəlbəyli (1907–1976); Cəfərin əmisi qızı, həyat yoldaşı Sona xanım Cabbarlı (1907–1971); qardaşı qızı, tarçalan Mələkxanım Abbasova⁵ (1912–2003); M.Əliyev adına Teatr İnstitutunun (indiki ADMİU) müəllimi, rejissor, Əməkdar incəsənət xadimi Ağəli Dadaşov⁶ (1906–1973); dramaturq, Əməkdar artist Məcid Şamxalov⁷ (1907–1984); aktyor, rejissor, Xalq artisti Şəmsi Bədəlbəyli⁸ (1911–1987); Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının dirijoru, musiqişünas, Əməkdar incəsənət xadimi Əbdüləhəd İsrafilzadə⁹ (1914–2014) və başqaları xatirələrində maraqlı məlumat vermişlər. Əldə etdiyimiz həmin faktların bəzilərini əsər boyu oxucuların diqqətinə çatdıracağıq.

Cəfər Cabbarlının fitri istedadı haqqında ilk dəfə geniş şəkildə məlumat verən onun doğma bibisi Aşıq Zərnişan olub. Təqdim edilən

¹Tam adı: Aleksandr Aleksandroviç Tuqanov

² Tam adı: Mirzəbala Əlibala oğlu Məhəmmədzadə

³ Tam adı: Süleyman Məşədi İsmayıl oğlu Tağızadə

⁴ Tam adı: Şəmsəddin Bəhlul oğlu Abbasov

⁵ Tam adı: Mələkxanım Hüseynqulu qızı Cabbarlı, ailə həyatı qurduqdan sonra Abbasova soyadını daşımışdır.

⁶ Tam adı: Ağəli Abbasəli oğlu Dadaşov

⁷ Tam adı: Məcid Baba oğlu Şamxalov

⁸ Tam adı: Şəmsi Bədəl bəy oğlu Bədəlbəyli

⁹ Tam adı: Əbdüləhəd Hüseyn oğlu İsrafilzadə

Əsərdə Cəfərin gözəl şahmat oynadığı və onun əsərlərində bu oyunla bağlı məqamlar da olduğu diqqətə çəkilir.

Cəfər Cabbarlının “Cim Pey” adlı gizli imzası da nədənsə tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalmış, bu məsələ həmin imza ilə ilk dəfə tərəfimizdən araşdırılmışdır.

Kitabda C.Cabbarlının yaradıcılığında rast gəlinən çalğı alətləri öyrənilir. Süleyman Rüstəmin “Tar səsə qoyulur” şeiri tam halda müasir oxucunun diqqətinə çatdırılır.

Əsərdə Cəfərin tamaşalarda səsləndirdiyi bir sıra xalq mahnılarının indi unudulmuş mətnləri də verilmişdir. Müasir ifaçılıq sənətində həmin bəndlərin oxunması, müvafiq mahnının məzmununu xeyli mükəmməlləşdirə bilər.

Kitabda dahi dramaturqun bəstələdiyi mahnılar təqdim olunur, əvvəllər mübahisəli olan bir sıra mahnıların “düynləri” açılır.

Cəfərin şəcərəsi də dərinədən öyrənilmiş, sovet dövründə dahi dramaturqu məzlum, kasıb kəndli balası, az qala dilənçi vəziyyətində yaşadığı bildirilirdi. Lakin bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar tamam başqa mənzərəni ortaya qoyur.

Maraqlı məsələlərdən biri də odur ki, Azərbaycan xalqının istiqlaliyyəti uğrunda öz canını qurban verməyə hazır olan Nuru Paşanın Bakıda, Gəncədə, Şamaxıda, Xızıda və başqa şəhərlərdə adının əbədləşdirilməsi təklifidir. Ölkəmizin hər bölgəsində bu fədakar insanın adına küçələr verilməli, parklar salınmalıdır.

Cəfər dünyasını niyə tez dəyişdi

Uzun illərdir ki, başlığa çıxardığımız bu sual çoxlarını düşündürmüş, lakin kimsə buna hələ də dəqiq cavab verə bilməmiş, səbəbi konkret açıqlanmamışdır. Bilindiyi kimi, Cəfər 1934-cü il dekabrın 31-də Mircəfər Bağırovla görüşmüş, evə gəldikdən sonra başının ağrıdığını söyləmiş və yatmaq istədiyini bildirmişdir. Bu yatmaqla da Cəfər gözlərini əbədi yummuş və haqq dünyasına qovuşmuşdur.

Şərqdə ilk demokratik respublikanın qurucusu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə¹ (1884–1955) həmyerlisi C.Cabbarlının yaradıcılığından söz açarkən yazır: “O, heç bir millətin başqa bir millət üzərində ağalığ etməsini istəmir. İstiqlal – bu ən böyük bir feyzdir. “Rədd olsun osmanlıların Hicazdakı, ingilislərin Hindistandakı və rusların da Azərbaycandakı ağalılıqları”².

Bu cümlələrdə Cəfər insanlığın və bəşəriyyətin müdafiəçisi kimi çıxış edir. Fikir verin, hətta özünün də milliyyətçə mənsub olduğu Osmanlı imperiyasının tutduğu mövqe və işğalçılıq siyasətinə qarşı

¹ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi. Kamerial təsvir, 1831, fond 24, siyahı №1, iş 344, burada Rəsul Əmin Hacı Molla oğlu Şıx-Xızı kənd sakini kimi qeydə alınıb; Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi. Kamerial təsvir, 1874, fond 43, siyahı №1, qoruyucu №61. Bu siyahıda Şıx-Xızı kəndi, Molla Ələkbər Molla Rəsul Əmin oğlu (54 yaşda, oğlanları – Ağabala və Rəsul Əmin). Sonra Hacı Molla Ələkbər Novxanı kəndinə köçür, tezliklə Zaqafqaziya müsəlmanlarının Tiflisdə yerləşən Ruhani İdarəsində imtahan verərək Axundluq dərəcəsi alır və Novxanı kənd məscidində Axund kimi fəaliyyətə başlayır. Məhəmməd Əmin də Novxanıda dünyaya gəlir.

² M.Ə.Rəsulzadə. Əsrimizin Səyavuşu (“Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” bölümü). B.: Gənclik, 1991, s. 70

çıxır. Bəlkə də M.C.Bağirovun onunla son görüşündə çoxsaylı faktlardan biri də bu olmuşdur: “Rədd olsun rusların da Azərbaycandakı ağılıqları”.

Burada Mircəfərin dahi dramaturqu həbs etdirmək üçün ehtimal etdiyimiz bir sıra başqa məqamlar da ağıla gəlir. Cəfər “Salam” adlanan bir şeirin başlığında “Məhəmmədzadə Mirzəbala qardaşıma töhfə” sözlərini yazmışdır¹. Bu şeirin məzmunu da türkçülük ruhundadır, üstəlik “vətən xaini” adı verilmiş bir şəxsə ithaf edilmişdir:

İntizar gözlərdən Xəzər doğuldu,
Həsrət ürəyimiz yanar dağ oldu.
Dillərimiz Turan deyə yoruldu,
Turan ellərinə salam söyləyin.

Ümumiyyətlə, bu şeirin hər bir misrasından od püskürür: “Səba yeli Altun dağdan keçərkən, Turan ellərinə salam söyləyin”, “Od yurdunun yavruları dilindən, Turan ellərinə salam söyləyin” və s. Məncə, şərh etməyə ehtiyac yoxdur...

Olsun ki, Mircəfər dəlil-sübut kimi, Cəfər Cabbarlıya “Araz” mənzum dramında işlətdiyi “Araz çayı, qalx aradan, qoy birləşsin Azərbaycan” sözlərini də xatırlatmışdır.

Mircəfərin bu kimi faktları qarşısında Cəfər yəqin ki, susmuş, ən yaxşı halda Turan ellərinə qovuşmaq istədiyini dilə gətirmişdir.

¹ Cabbarzadə C. Salam. “İstiqlal” qəzeti, 1920, 1 şubat (fevral), №5

Sonucda ehtimal olunur ki, Mircəfər söyləmişdir: “Get evdəkilərlə xudahafizləş, bu gün sənin öz evində sonuncu gecələməyin olacaq”.

Həqiqətən, həmin gecə Cəfərin öz ocağında sonuncu gün oldu. Onun Mircəfərlə görüşü zamanı içdiyi çaya zəhər qatıldığını da düşünənlər vardır. Bu da inandırıcıdır, amma hətta zəhər məsələsi olmasaydı da, Mircəfərin ona qarşı sürdüüyü ittihamları götür-qoy etdikdə Cəfərin ürək ağrısı keçirdiyini düşünürük ki, bu sarsıntılar dramaturqun ölümünə səbəb olmuşdur.

Cəfərin düşmənləri həddindən artıq çox idi. Onun fitri istedadı qarşısında öz qələm dostları bəzən gizli, bəzən də açıq-aşkar iftiralar söyləyir və ya ona qarşı böhtan yazırdılar.

Möhtərəm oxucu! Həmin adamların adını bir-bir burada sadalamaq istəmirəm. Kitabı diqqətlə əvvəldən axıra kimi oxusanız, Cəfərin sağlığında dediyi fikirləri mətbuatda qəbul etməyənlər onun ölümündən sonra (eynən Mikayıl Müfiqə qarşı olan münasibət kimi) mədhiyyələr söyləməyə başladılar. Bunları araşdırmağı təqdim edilən kitabda qarşıma məqsəd kimi qoymamışam.

Amma burada qəti söyləyirəm, dünyasını dəyişənlərlə heç bir işim yoxdur. Cəfərə qarşı haqsız mövqe tutanları (bu siyahıda akademiklər, Xalq artistləri, müxtəlif sahələri təmsil edən alimlər və s. vardır) öz adı ilə və “ağa qara” deməklərini yazmışdım. Kitabın əlyazmasını Əməkdar jurnalist Hacı Rafiq Savalana redaktə etməyə verdim. O, əlyazmanı oxuduqdan sonra təklif etdi ki, həmin adamların adını yazma və kitab nəşr olunduqdan sonra onların özünə hədiyyə et. İnanıram ki, bu qədər faktın qarşısında onlar Cəfərə qarşı öz qərəzli mövqələrini dəyişəcəklər.

Mən də ağsaqqal sözünə əməl etdim. Amma indidən bildirirəm, onlar Cəfər haqqında mövqeylərini dəyişməsə, kimliyindən asılı olmayaraq, böhtan dolu ittihamlarına adları çəkilməklə cavab verməli olacağam. Bu mənada, yəqin ki, Cəfərin nəğmələri ilə bağlı növbəti kitab da yazmalı olacağam.

Cəfərin bibisi Aşıq Zərnişan

Aşıq Zərnişan və balaca Cəfər

Azərbaycanın Xalq rəssamı və Əməkdar incəsənət xadimi Elmira Şahtaxtinskaya (1930–1996) Zərnişan xanımın və balaca Cəfərin tablosunu öz təxəyyülü ilə xəyali olaraq işləmişdir.

Sual yaranır: bir sıra gözəl melodiylar bəstələmiş dahi Cəfər Cabbarlının musiqi tərbiyəsi haradan qaynaqlanırdı?

Bu sualın sadə bir cavabı vardır. Cəfər elə bir bölgədə doğulub ki, burada saza-sözə, şeirə-sənətə, musiqiyə çox yüksək qiymət verilir. Üstəlik, balaca Cəfər körpəlikdən bibisi Zərnişanın bədahətən söylədiyi bayatları, qoşduğu musiqiləri dinləyərək böyüyürdü.

Cəfərşünas alim, filologiya elmləri doktoru, professor Asif Rüstəmli yazır: “Bütün çətinliklərə baxmayaraq, ailədə ərköyün böyüyən sonbeşik (Cəfər Cabbarlı nəzərdə tutulur – A.N.) fərasətli və ayıq uşaq idi. Bibisi Zərnişanın laylaları ilə yatan, bayatları ilə boy atan Cəfər kiçik həcmli şeirlər əzbərləyər, uşaq təşəxxüsü ilə söyləməkdən çəkinməzdi. Zərnişan deyən-gülən, zarafatı xoşlayan, gülüşü, qəhqəhəsi ilə ətrafa sirayət etməyi bacaran, təmiz qəlbli, şən əhvali-ruhiyyəli dağlar gözəli idi. Təhsil almasa, yazı-pozu bilməsə də (əslində şairənin kötükəsi, AMK-nın baş müəllimi, virtuoz dəf ifaçısı Mahmud Sələhin söylədiyinə görə, Zərnişan xanım mükəmməl mədrəsə təhsili almış və onun gözəl xətti olmuşdur – A.N.), çox hazırcavab, dünyagörüşlü və məlumatlı, ziyalı qadın təsiri bağışlayırdı”¹.

Aşıq Zərnişan haqqında nə bilirik?

Aşıq Zərnişan Cabbarqızı (1849–1906) Xızıda doğulmuş və gənc yaşlarından Bakıda – İçərişəhərdə yaşamış aşıq-şairədir. Aşıq Zərnişan Xızıda tanınmış Cəlilli nəslinin bir nümayəndəsi olub. Bu nəslin nümayəndələrinin demək olar ki, hər birinin bədahətən şeir demək, söz qoşmaq və yaxud gözəl rəqs etmək bacarığı vardır.

¹ Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 15

Uşaq yaşlarında Zərnişan Xızı mədrəsəsində təhsil alıb, şeirə, musiqiyə böyük həvəs göstərib, bədahətən şeirlər söyləməklə ətrafdakıları heyrətləndirərdi.

Zərnişan 16 yaşında ikən öz doğmaca əmisi oğlu Hacı Ələkbərlə ailə həyatı qurmuşdur. Hacı Ələkbər şəhərin çox zəngin, varlı tacirlərindən biri idi. Onun təkəcə İcərişəhərdə 9 dükanı vardı. Hacı Ələkbər çox əliaçıq, çörəkverən bir insan kimi tanınmışdır.

Bakıda – İcərişəhərdə yaşayan gənc ailənin Rəhim və Səlah adlı övladları olmuşdur. Bu ailədə boy atan iki qardaş xoşbəxt böyüsələr də, sonrakı taleləri faciə ilə nəticələnir.

Valideynlər 1890-cı ildə Rəhimi, 1893-cü ildə isə Səlahı evləndirirlər. Rəhimin Sara adlı qızı, Səlahın isə Mahmud adlı oğlu dünyaya gəlir.

Tacir övladı olduqlarından qardaşların zadəgan ailəsinə məxsus qiyafələri vardı. Onlar səliqəli geyinir, qurşaqlarına həmişə xəncər taxırdılar. 1896-cı ildə, Saranın ad günü ərəfəsində qardaşlar şadyanalıq etmiş, sonra qurşaq tutub, gülüşmüşlər. Bu zaman Rəhimin xəncəri Səlahın ayağına batır, onun diz qapağını zədələyir. Güclü müalicəyə baxmayaraq, bir neçə aydan sonra Səlahın vəziyyəti ağırlaşır və o, dünyasını dəyişir. Həmin hadisədən çox sarsılan böyük qardaş Rəhim yemir, içmir, gündən-günə zəifləyir, o zaman üçün sağalmaz olan vərəm xəstəliyinə tutulur, qardaşının ili tamam olmamış rəhmətə gedir.

C.Cabbarlının həyat yoldaşı Sonaxanım bibisi Zərnişanın yaddaşlarda qalan “A zalım” qoşmasının bir bəndini təqdim edir:

“Tutuquşu havalarda dövr edər,
Həkim yoxdur, yaralarım qövr edər.
Bir yanımı sən əymisən, zalım yar¹,
Bir yandan da qohum-qardaş cövr edər”².

“Azərbaycan aşiq antologiyası”nda Aşiq Zərnişanın “A zalım” şeiri tam halda təqdim olunmuşdur³. Doğrudur, bu şeirin yalnız “tutuquşu”dan bəhs edən bəndi dildə-ağızda çox yayılmışdır. Məsələn, bu bəndə Cəfər Cabbarlının həyat yoldaşı Sona xanımın xatirələrindən başqa, Asif Rüstəmlinin⁴ və bu sətirlərin müəllifinin də⁵ əsərlərində rast gəlirik.

Zərnişanın kötükçəsi, tanınmış tədqiqatçı və dəfçalan Mahmud Səlah həmin qoşmanın tarixçəsini belə söyləyir: “Bu qoşma oğlanlarının faciəsi ilə bağlı ağı kimi deyilib. “Tutuquşu” sözü ilə Zərnişan burada oğlunun ara verməyən zarılısını, iniltisini vermək istəyir. Ona baxan həkimlərin heç biri xəstənin dərdinə əlac edə bilmir. “Zalım yar” dedikdə isə Zərnişan faciənin səbəbkarı Rəhimi nəzərdə tutur...

Fikrimizcə, şeirdəki “Tutuquşu” həm də Xızı bölgəsində dəbdə olan aşiq havasına bir işarədir. Azərbaycan Dövlət

¹ A.Rüstəmli bu sözü “ay fələk” yazmışdır (Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 13).

² Cabbarlı S. Onu kim unudar. B.: Gənclik, 1979, s. 8

³ Aşiq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə, I c., “Aşiq poeziyası”. B.: XalqBank, 2017, s. 295

⁴ Rüstəmli A.H. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 13

⁵ Nəcəfzadə A.İ. Cəfər Cabbarlının ilk müəllimi – Aşiq Zərnişan. // “Folklor və etnoqrafiya” jur., 2016, №2, s. 25–32

Konservatoriyasının nəzdində yaradılmış və Bülbülün rəhbərlik etdiyi Musiqi Elmi-Tədqiqat Kabinetinin əməkdaşı Hüseyn İsgəndərovun 1939-cu ildə qələmə aldığı məqalədə reformatorun (el sənətkarı, balabançı Nurəli İbrahimov) verdiyi məlumatlara görə, toylarda aşıqlar bəy tərifi “Tutuquşu” havası üstündə oxuyurmuşlar¹. Həmin məqalə haqqında Hüseyn Cavidin oğlu Ərtoğrul 1939-cu il dekabrın 29-da “Azərbaycanın Xızı və Basarkeçər rayonlarında toy adətləri haqda” başlıqlı bir rəy yazmışdır².

Beləliklə, iki oğlunu itirmiş Zərnişan ana övladlarından miras qalan nəvələrinin tərbiyəsi ilə məşğul olmuş, onlara analıq etmişdir.

Bir neçə ildən sonra, 1899-cu ildə Zərnişanın Xızıda yaşayan qardaşı Qafarın sonbeşik övladı Cəfər dünyaya gəlir. Az sonra isə Qafar kişinin gözləri tutulur, ailəsinin vəziyyəti ağırlaşır.

A.Rüstəmli yazır: “Kor olmuş gözün ağırlığına dözmək olurdu, ehtiyacın kor qoyduğu taleyin acılarına yox! Qafar kişi maarif işığına, əqli ziyaya doğru can atdığı halda özü həyat işığına möhtac qaldı. Ağrıların yastığına baş qoyduğu günlərdə ətraflı fikirləşdi, yüz ölçüb, bir biçdi. Qəti qərara gəldikdən sonra Şahbikə xanımla məsləhətləşdi.

– Biz heç, – dedi, uşaqların gələcəyi var. Onların təhsil alması, bir işlə məşğul olması üçün şəhərə köçməliyik. Onsuz da meşənin qapıları üzümüə bağlandı, – deyə Qafar kişi dərinə köks ötürdü”³.

¹ Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid. On üç cildə, I c. B.: Çarşıoğlu, 2011, s. 81-82

² Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid. Azərbaycanın adət-ənənələri və Ərtoğrul Cavid. On üç cildə, I c. B.: Çarşıoğlu, 2011, s. 69-70

³ Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 11

Deməli, Qafar kişinin hətta gözü şikəst olmasaydı belə, uşaqlarının təhsil alması üçün Bakıya köçmək fikri vardı. Xızılı olduğundan bu hislər mənə çox doğmadır. Rəhmətlik atam İsmayıl Cəfərqulu oğlu (1926–1999) söyləyərki ki, həmin dövrdə kimin maddi cəhətdən bir balaca imkanı vardısı, Bakıya köçürdü. Çünki ölkəmizdə yalnız bu şəhərdə yüksək təhsil almaq mümkün idi. Təhsil üçün isə sovet hökuməti qurulmazdan əvvəlki illərdə mütləq böyük xərclər tələb olunurdu. Qafar kişi də pulsuz-parasız Bakıya gəlməmişdi. Ondən xeyli əvvəl isə böyük qardaşı Məşədi İbrahim “Dağlı” məhəlləsində ev, həyətyanı sahə almışdı. İndikindən fərqli olaraq həmin illərdə kasıb adam Məşəd, Kərbəla və ya Həcc ziyarətinə gedə bilməzdi. Bir neçə ildən sonra isə Cəfərin anası Şahbikə xanım da müqəddəs Məkkə ziyarətində olacaq, hər kəs onu Hacıxanım adlandıracaqdı. Bunları xatılatmaqda məqsədimiz odur ki, sovet dövründə mətbuatda ideologiyaya uyğunlaşdırmaq üçün Cəfər Cabbarlıyı yanlış olaraq kasıb təbəqənin nümayəndəsi olan proletar yazıçısı kimi təqdim ediblər. Əslində bu heç də belə deyildi...

Qafar kişinin bacısı Zərnişan isə deyildi ki kimi, 1865-ci ildə Xızıdan Bakıya zəngin bir ailəyə gəlin köçmüşdü. 1903-cü ildə Qafar ürək xəstəliyindən dünyasını dəyişir. Bu səbəbdən Zərnişanın həyat yoldaşı Hacı Ələkbər Cəfəri öz nəvələri ilə birlikdə böyütməyə qərar verir. Cəfərin anası Şahbikə xanım da Zərnişangildə yaşamalılı olur.

Zərnişan nəvələrinə – Sara və Mahmuda yazı-pozu öyrədərəkən Cəfər dörd yaşında idi. Onun həvəs göstərdiyini gördükdə Zərnişan Cəfərə də yazı yazmağı, şeir söyləməyi, bayatı qoşmağı öyrədir.

Zərnişan xanım özündən əvvəl yaşamış Xızının tanınmış aşıqlarından – Aşiq Əliqulu¹ (1752–1816), Aşiq Çıraqəli² (1798–1896) və Aşiq Dumanın³ (1809–1851) yaradıcılığı haqqında yaşlı nəslin nümayəndələrindən xeyli bilgi toplamış, şeirlərindən faydalanmış, aşiq sənətinə dərinlənən yiyələnmişdi. Hətta Aşiq Çıraqəli ilə qocaman yaşda olarkən görüşmüşdü. Müasiri olan digər Xızı aşıqları – Aşiq Bibiqulu Abbasoğlu (1854–1936), Aşiq Camal İbrahimxəlil oğlu (1870–?), Aşiq İmanbaxış Rzaquluoğlu (1872–1937), Aşiq Şıxmırhüseyn Əliseyranoğlu (1876–1918), həmçinin XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşamış Aşiq Cəlil Muradoğlu, Aşiq Aşiq Əşrəf və Aşiq Zohullanı toylarda şəxsən görmüş, onlarla deyişmişdir. Xatırladaq ki, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının məzunu Sevinc Nəcəfzadə Aşiq Zərnişanla Xızının Xirək kənd sakini olmuş Aşiq İmanbaxışın (1872–1933) “Orta şəşəngi” havası üstündə oxuduqları deyişmənin bir neçə bəndini əldə etmiş və magistr dissertasiya işinə daxil etmişdir⁴.

¹ Aşiq Əliqulu – Sayadlar kəndindəndir, görkəmli şair Mikayıl Müşfiqin (1908–1938) atası Mirzə Əbdülqadir Visaqinin (1865–1914) ulu babasıdır.

² Aşiq Çıraqəli – Mirzə Əbdülqadir Visaqinin (İsmayılzadə) ana babası olmuşdur.

³ Aşiq Duman – Dağquşçu kəndindəndir, Aşiq Əliqulunun şəyirdi olub. M. Müşfiq “Sındırılan saz” tarixi poemasında onun acı taleyini nəzmə çəkmişdir (Müşfiq M. Seçilmiş əsərləri. B.: XalqBank, 2013, s. 298–340).

⁴ Nəcəfzadə S.C. Xızının aşiq mühitində dastan yaradıcılığı. “Etnomusiqişünaslıq” ixtisası üzrə magistr dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiya işi. Azərbaycan Milli Konservatoriyasının kitabxanası, 2019, s. 33–34

Xızı toylarında istər yerli, istərsə də gəlmə aşıqlar Zərnişan xanımı gördükdə özlərini “yığışdırır”, söyədikləri hər sözə məsuliyyətlə yanaşırdılar.

İnformatorlar bildirir ki, Zərnişan həm də əsl meloman olmuş, bir sıra mərsiyələr, mahnılar da qoşurmuş. Əfsus ki, bu melodiyalar unudularaq yaddaşlardan silinib. Ola bilər ki, sonrakı mərhələlərdə həmin musiqilərin bir çoxu xalq mahnısı kimi ağızdan-ağıza keçərək yaşamış və bu gün biz həmin musiqiləri anonim şəkildə dinləyirik.

Zərnişan xanımın adı tanınmış qadın şairələri və aşıqlarının adı ilə bir sırada çəkilir. Görkəmli folklorşünas, filologiya elmləri doktoru, professor Məmmədhüseyn Təhmasibin (1907–1982) “Azərbaycan xalq dastanları (Orta əsrlər)” kitabında Aşiq Zərnişanın adına rast gəlirik: “... bizdə müxtəlif əsrlərdə çox görkəmli şairələr, qadın aşıqlar da yetişmişdir. Belə şairələrin kişilərlə deyişmələri haqqında müxtəlif rəvayətlər olduğu da məlumdur. Uzaq keçmişin Məhsətişi, XIX əsrin Natəvanı, Aşiq Pərisi, Fatma xanım Kəminəsi, XX əsrin Zərnişanı (Xızılı), nəhayət, müasir Azərbaycanın Aftab, Mehri, Əsli, Nabat kimi qadın aşıqlarını xüsusilə qeyd etmək olar”¹.

Sona xanım C.Cabbarlı haqqında yazdığı xatirələrində Zərnişan xanımın hafizəsində saxladığı “Qoşma”sını təqdim etmişdir². Bu şeir 2017-ci ildə “Azərbaycan aşiq antologiyası”nda yüngül redaktə olunmaqla təkrar çap olunmuşdur.

¹ Təhmasib M.A. Azərbaycan xalq dastanları (Orta əsrlər). B.: Elm, 1972, s. 50

² Cabbarlı S. Onu kim unudar. B.: Gənclik, 1979, s. 8

QOŞMA

Hördum saçlarımı, atdım dalıma,
Ağlamasın anam, bacım halıma,
Nə olmuşdu alagözlü yarımam?
Əsdi badi-xəzan, aldı əlimdən!

Düzdüyə baxanda, hamıdan düzəm,
Güzgüyə baxanda, bir alagözəm.
Şıx-Sayad¹ elində təkəm, yalqızam,
Xəbər verin yara mənim dilimdən.

Sənün xəyalunla olar gözüm nəm,
Zənn eləmə yad gözüne görünmə.
Axşam-səhər çarşabıma bürünmə,
Zərnişanam, ayrı düşməm elimdən².

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor Tərhan Ağayevin (1929–2014) “Azərbaycanın Xızı-Bərmək mahalının tarixi” adlı əsərində də Xızılı Zərnişanla bağlı maraqlı məqamlar vardır³. Burada Sonaxanım Cabbarlıya istinadən bildirilir ki, Zərnişan Xızıya gələn aşıqlarla deyilər, aşiq dili ilə desək, onları bağlayarmış:

¹ Şıxlar və Sayadlar Xızı kəndinin iki qonşu qışlağıdır.

² Aşiq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə, I c., “Aşiq poeziyası”. B.: XalqBank, 2017, s. 295

³ Ağayev T. Azərbaycanın Xızı-Bərmək mahalının tarixi. B.: Mütərcim, 1999, s. 110-111

Ağacdan at eylərəm,
Xana barat eylərəm.
Bağlayıb mat eylərəm.
Sənin təkı aşığı¹.

“Sənin təkı aşığı” adlanan bu şeir də “Azərbaycan aşıq antologiyası”nda tam halda verilmişdir². Mahmud Səlah bu şeir barədə maraqlı fikirlər bildirir: “Böyük nənəm Zərnişan “Sənin təkı aşığı” şeirini 1865-ci ildə Aşıq Ələsgərlə (1821–1926) Xızı yaylağındakı xırmanda el bayramı ilə əlaqədar keçirilmiş bir məclisdə deyişərkən söyləyib. O zaman Aşıq Zərnişanın heç 16 yaşı olmamışdı”.

Xatırladaq ki, Mahmud Səlahın söylədiyinə görə, Zərnişan xanım Aşıq Ələsgər məktublaşıb, hətta Aşıq Ələsgər Zərnişanla bağlı çoxlu şeir də yazmışdır.

Mübağilə şəklində yuxarıda təqdim edilən şeirdən bəlli olur ki, Zərnişan heç də adi şairə deyil, səlafi Məhsəti Gəncəvi (eləcə də Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, Əssar Təbrizi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai və başqa klassik şairlər) kimi, şahmat oyununun incəliklərini gözəl bilirdi. Burada Məhsətinin bir rübaisi də yada düşür:

¹ Sonaxanım Cabbarlı bu misranı “Sənin kimi aşığı” (Cabbarlı S. Onu kim unudar. B.: Gənclik, 1979, s. 8), A.Rüstəmli isə “Döşünə döyən aşığı” yazmışdır (Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 13).

² Aşıq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə, I c., “Aşıq poeziyası”. B.: XalqBank, 2017, s. 295

Ey gül, üzünü bəndə kimi yad etsək,
Züflünlə sənin könlümüzü şad etsək,
Qəm şahmatını oynamışıq biz sənlə,
Könlün gərək inciməyə biz mat etsək¹.

Göründüyü kimi, istər Məhsəti xanım, istərsə də Zərnişan xanım şeirlərində şahmatdan bədii ifadə vasitəsi kimi istifadə etmişlər. Sonralar Zərnişan xanım şahmat oynamağı balaca Cəfərə də öyrətmişdir. Deyilənə görə, Cəfər Zərnişan xanımla şahmat oynayarkən yaşına uyğun olmayan gedışləri ilə ətrafdakıları heyrətə gətirərmiş.

Gələcəyin dahi söz sərrafı – balaca Cəfər sonralar “Allahu-ələm” adlı bir şeirində şahmatdan rəmz kimi istifadə etmişdir:

Bu bir oyundur,
İranda şahmat.
Top hələ qalmış.
Tünd yeriyir at.
“Mat” olacaq “şah”?
“Şah” olacaq “mat”?
Xalqa bu pünhan
Allahu-ələm².

Cəfər Cabbarlı “Gözün aydın” şeirində şahmat oyununun incəliklərini dərinədən bildiyini poeziyanın dili ilə nümayiş etdirir:

¹ M.Gəncəvi. Rübailər. Tərcümə edənlər: N.Rəfibəyli, X.Yusifli. B.: Lider, 2004, s. 70

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 159

Keçmiş Rza “xan”, layla çal iranlıya, de “yat”
İranda demişdim sənə oynanmada şahmat;
Var səndə piyadə düzülüb qarşıya top, at.
Sən “şah” dedin İranda, saqın söyləməsin “mat”,
Olmazsan əgər sonda peşiman, gözün aydın!¹

Akademik Məmməd Arifin də Zərnişan xanım ilə bağlı fikirləri maraqlıdır: “Cabbarlının hələ kiçik yaşlarından ədəbiyyata, xüsusən şeirə böyük həvəsi vardı. Onun bibisi Zərnişan şairə idi. Kənddə yaşayan bu savadsız (şairənin kötükçəsi Mahmud Səlahın söylədiyinə görə, Zərnişan xanım heç də savadsız deyildi, mədrəsə təhsili almış, gözəl xətti olmuşdur – A.N.) qadın aşiqvari mahnılar qoşardı. Zərnişanın müxtəlif hadisələr münasibətilə qoşduğu lirik şeirlərdən bəziləri indi də qoca kəndlilərin yadında qalmışdır. Onun sadə və səmimi mahnıları əsasən qadın talesizliyinə həsr edilmişdir”².

Məmməd Arif daha sonra Zərnişan xanımın Cəfərə şeirlər söyləməsindən və qardaşı Heydər in isə ona rəsm çəkməyi öyrətməsindən söz açır. Cəfər Cabbarlı rəssamlıqla məşğul olmasa da, yaxınları onun bu sahədə də yüksək qabiliyyət, istedad sahibi olduğunu söyləmişlər.

Zərnişanın şeirlərinin hər bir misrası adı kimi zərli, bəzəkli, “qızıl suyuna vurulmuş nişanı, naxışı” xatırladır. Təəssüflər olsun ki, sinədəftər Zərnişan xanımın şeirləri vaxtında yazıya alınmamış, yalnız

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 166

² M.Arif. Seçilmiş əsərləri (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu). Üç cildə, II c. B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1968, s. 12

hafizələrdə qalan bir neçə şeiri sonradan bəzi xatirələrdən kitablara salınmışdır.

Zərnişan xanım heç zaman toylarda aşılıq etməmiş, bu sənətlə pul qazanmamışdır. Lakin Xızıda elə bir toy olmazdı ki, o, dəvət olunmuş aşılıqları sınağa çəkməsin, necə deyərlər, onlara “toy tutmasın”. Bu xüsusiyyətlərinə görə, toy çadırına daxil olanda ona: “Aşılıq Zərnişan gəldi”, – demişlər. Zərnişan 16 yaşında Bakıya gəlin köçsə də, Xızıda bütün qohum-əqrabanın toy-düyününə həyat yoldaşı Hacı Ələkbərlə tez-tez fəxri qonaq kimi dəvət edilərdi. Onun iştirak etdiyi və xüsusi növraq verdiyi bu məclislər daha yaddaqalan olurdu.

Filologiya elmləri doktoru, Əməkdar incəsənət xadimi Ağalar Mirzə (1955–2008) müəllifi olduğu “Karvan” televiziya verilişində (AzTV, 2007) Zərnişan Xızılı ilə bağlı süjet hazırlamışdı. Verilişdə onun bir neçə aşılıqsayağı mahnının müəllifi olduğu bildirilir.

Zərnişan 1906-cı ildə vəfat etmişdir. Ölümündən iki il sonra əri Hacı Ələkbər həm Zərnişanın, həm də iki övladının nəşini çıxarıb Məkkəyə aparmış, orada dəfn etmişdir. Bu, Hacı Ələkbərin 7-ci Həcc ziyarəti idi və qurbanlıq günü 1908-ci ilin 14 yanvarına (10 Zilhəccə 1325) təsadüf edir. Maraqlıdır ki, Hacı Ələkbər Həcdə bütün vacib əməlləri yerinə yetirdikdən sonra sonuncu namazını qılmış, elə namazı bitirdikdən sonra dünyasını dəyişmişdir. Hacı Ələkbər də həyat yoldaşının və övladlarının yanında, müqəddəs torpaqda dəfn olunmuşdur.

Cəfər Cabbarlının tamaşalara bəstələdiyi musiqilər

Yüksək musiqi duyumu ilə seçilən və muğamlarımıza dərinləndən bələd olan Cəfər Cabbarlı yazdığı bir sıra pyeslərin ruhuna uyğun mahnılar bəstələmişdi. O, pianino və tar çalmağı da öyrənmişdi. Cəfərin qardaşı qızı, Azərbaycanın ilk qadın tar ifaçılarından biri olan Mələkxanım Hüseynqulu qızı Cabbarlı (ər soyadı Abbasova) “Mirzəmi və mən” adlı xatirələrində yazır: “Cəfər əmim özü də yaxşı pianino çalırdı. İntəhası, notu bilmirdi, çünki “samauçka” (özüöyrənən) idi. Rəhmətlik əsərlərinə yazacağı mahnıların sözlərini zümzümə eləyə-eləyə həmin sözlərə musiqi qoşurdu. Notu bilmədiyi üçün həmin musiqiləri köçürdə bilmirdi. Mən musiqi məktəbində notu öyrəndim. Mirzəmim mənim daha notu bütün qaydalarıyla bildiyimi gördü və ondan sonra ayrıca bir not dəftəri ayırdı. Onun qoşduğu mahnıları mən nota saldım, həm pianinoda, həm də tarda çalırdım. Mirzəmim diqqətlə qulaq asırdı və bu minvalla mahnının musiqisini müəyyən eləyirdi. Sonralar mən meylimi pianinodan çox tara saldım. Daha əməlli-başlı tarzən olmuşdum. Həmin not dəftəri həmişə məndə qalardı. Lazım olandan-olana Mirzəmim həmin dəftəri məndən alar, sonra da qaytarardı. Ər evinə köçəndən sonra da həmin dəftər məndə qalmışdı. Bir gün ikinci oğlum Təyyar anadan olandan az sonra, demək, bu eləyir 1932-ci ilin payızı. Mirzəmim mənə zəng vurub dedi ki, həmin dəftəri hələ-hələbət ona çatdırım. O vaxtlar “Dağlı məhəlləsi”ndə ancaq iki evdə telefon vardı. Biri mənim ata evimdə, yəni Mirzəmiməgildə, biri də ki mənim gəlin köçdüyüm Şəmsəddinin evində. Nömrəmiz də ki indiyə kimi yadımdadır: 24-24. Dəftəri gətirəndə gördüm ki, evimizə həmişə gedib-gələn bir kompozitor

Mirzəminin yanındadır. (Söhbət qətiyyəən Cəfər Cabbarlının yaxın dostu Asəf Zeynallıdan getmir. Nədənsə, Mələkxanım həmin bəstəkarın adını yazmır – xatirəni nəşrə təqdim edən Şəhla Gündüz). Mirzəmin dəftəri məndən alıb ona verdi ki, apar mənim səhvlərim varsa, düzəltsin. Dəftər o gedən getdi. Mirzəmin öləndən sonra da mən o dəftərə rast gəlmədim. Sona (Cəfərin həyat yoldaşı – A.N.) axtarmaqdan yoruldu. Dəftər hələ-hələ it-bat oldu. Sonralar mən musiqiləri başqa kompozitorların avtorluğu ilə eşitdim. Ancaq neyləyim, sənəd yox, sübut yox, kimə isbat eləyəcəkdik ki, bu musiqilər Mirzəminindir?! Şəmsəddin də mənə dedi: “Səsini çıxartma, indi elə zamanədir ki, əlində sübut olmasa, heç nə eləyə bilməzsən”. Düz deyir də, indi mənim əlimdən nə gələr? Dəftər qalmış olsaydı, hələ Sona da, mən də çox şeyi sübut eləyərdik. Mirzəminin ürəyi çox açıq idi. Yəqin heç ağına da gəlmirmiş ki, həmin dəftərdəki musiqi notlarından başqaları özləri üçün istifadə eləyə bilərlər. Hər dəfə öz əlimlə köçürdüyüm Mirzəminin mahnı, musiqilərini başqa avtorların adı ilə eşidəndə tüstü tərəmədən çıxır. Belə də bihesabçılıq olar, sən Allah?”¹.

C.Cabbarlı bir çox tamaşalara musiqilər yazmışdır: “Od gəlini”ndə Solmazın oxuduğu “Mən bir solmaz yarpağam ki”, “1905-ci ildə” əsərində Sonanın oxuduğu və Baxşının tarda müşayiət etdiyi “Azad bir quşdum”, həmin tamaşada İmamverdi ilə Allahverdinin birgə oxuduqları “Qarabağın dağlarında”, “Almaz”da Yaxşının “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi”, “Yaşar”da Yaqutun “Sənin dərdin-

¹ Cabbarlı M. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 2009, 09–15 aprel, №12 (355), s. 13

dən”, “Dönüş”də Zamanın mahnısı (unudulub), Turacın “Ey gül” və “Hicrindən oldu, ey gözəl”¹ və “Sevil”də Sevilin “Sənə nə olub, zalım yar” (xanəndələr bu mahnını “Onu demə, zalım yar” kimi oxuyurlar) mahnıları bu qəbildəndir.

C.Cabbarlı çox melodiylar bəstələmişdir. Təəssüf ki, bunların bir qismi vaxtında nota alınmadığından bizə gəlib çatmamışdır.

“Sənə nə olub, zalım yar” mahnısı ilə bağlı Cəfərin həyat yoldaşı Sona xanımın maraqlı xatirələri vardır: “Cəfərin belə bir xasiyyəti var idi: bir pyes yazmağı düşünəndə əvvəl onun qəhrəmanlarından birinin mahnısını fikirləşirdi. Bəzən bunu xalq mahnılarından götürür, bəzən də özü yeni bir mahnı yaradırdı. Sözlərini yazır, hətta musiqisini də özü bəstələyirdi. Bu mahnını uzun zaman dodaqaltı oxuyur, pianoda çalırdı. Sonra pyesi yazmağa başlayırdı. Məsələn: “Od gəlini”ndə Solmazın “Mən bir solmaz yarpağam ki”, “1905-ci ildə” də Sonanın “Azad bir quşdum”, “Almaz”da Yaxşının “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi”, “Yaşar”da Yaqutun “Sənin dərdindən” mahnıları belə yaranmışdı.

¹ Akademik Məmməd Arif elmi əsərində, eləcə də tanınmış rejissor A.A.Tuqanov Cabbarlı haqqında yazdığı xatirəsində “Dönüş” tamaşasında Turacın oxuduğu “Hicrindən oldu, ey gözəl” mahnısının musiqisi və sözlərinin Cəfər Cabbarlının olduğunu bildirmişlər.

“Sevil”i yazmamışdan bir-iki ay qabaq Cəfər belə bir mahnı oxuyurdu:

Sənə nə olub zalım yar?

Qadan-balan alım yar.

Sən ki, belə deyildin,

Səni bir öyrədən var.

O, işdən gələndə, xörək yeyəndə, yatanda, işləyəndə həmişə bu mahnını oxuyurdu. Bir dəfə ona dedim: Bir mahnını oxuyurlar bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə; yoxsa səhər-axşam, axşam-səhər dilindən düşmür, bu nədir? Cəfər dedi: – Sonası, sən bilmirsən, bir əsər yazacağam ki, onun mahnılarını bütün xalq oxusun. Onda bilərsən ki, bu mahnı nə deməkdir”¹.

Həqiqətən, bu mahnı sonralar dillər əzbəri oldu. Az xanəndə tapılar ki, “Bayatı-Şiraz” dəstgahını ifa edərkən “Bayatı-İsfahan” şöbəsində Cəfər Cabbarlının bəstələdiyi “Onu demə, zalım yar” mahnısını təsnif kimi oxumasın. Mahnının mətni bir çox musiqi ədəbiyyatlarında, o cümlədən “Min bir mahnı” kitabında təqdim olunur².

Sona xanım yazır: “Cəfər bizi tez-tez Altıağac meşələrinə gəzməyə aparardı. Meşədə “Sevil”dəki mahnıların havalarını tarda Mələyə çaldırır, özü də oxuyardı”³.

¹ Cabbarlı S. Onu kim unudar. B.: Azərnəşr, 1969, s. 35

² Babayev R. Min bir mahnı. VI nəşr. B.: MBM, 2012, s. 536

³ Cabbarlı S. Onu kim unudar. B.: Azərnəşr, 1969, s. 37

Dünyaşöhrətli bəstəkar Fikrət Əmirov (1922–1984) “Sevil” operasında “Atakişinin kupletləri”ni təqdim edərkən Cəfər Cabbarlının eyniadlı pyesinin musiqisindən istifadə etmişdir¹. Bu, “Sevil” tamaşasında səsləndirilən bəzi musiqilərin Cəfərə məxsusluğunu bir daha təsdiqləyir.

Mələkxanım da xatirələrində Xızının səfalı kəndlərindən biri olan Altıağacda ailəliklə istirahət etmələrini, orada tar çalmasını və Cəfərin pəsdən şirin və yapışıqlı səslə oxumasını bildirir. Peşəkar musiqiçi olan Mələkxanım Cəfərin qeyri-adi, iti və mütləq musiqi duyumuna malik olduğunu yazır².

Şəmsi Bədəlbəyli və Mələkxanım Abbasova bir sıra tamaşalarda, eləcə də “Sevil”də səhnə arxasında aktyorları tar ilə müşayiət edirdilər.

Nəğməkar şairlərlə bağlı yaranmış və dillərdə dolaşan gözəl bir deyim var: “Şairdə bəstəkarlıq, bəstəkarda isə şairlik qabiliyyəti olduqda bu iki şəxsin iş birliyi əsasında ərsəyə bitkin, dolğun mahnılar ortaya çıxır”. Bəzən bu iki xüsusiyyət (şairlik və bəstəkarlıq) bir istedadlı şəxsdə cəmləşir. Elə dahi dramaturq Cəfər Cabbarlıda olduğu kimi, beləliklə, ortaya daha sanballı sənət əsərləri çıxır.

Deyilən xüsusiyyət C.Cabbarlının mahnılarında özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Onun melodiylarını diqqətlə dinlədikdə hamısının bir “xəmindən yoğrulduğu” aydın duyulur. Milli üsluba,

¹ Əmirov F. Sevil (Atakişinin kupletləri). B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, s. 46–52

² Cabbarlı M. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 2009, 16–22 aprel, №12 (355), s. 13

ənənələrə, kökə bağlılıq C.Cabbarlı mahnılarının əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

Bu mahnılar lad-məqam baxımından o qədər düzgün tərtib edilib ki, dinləyərkən Cabbarlının həm də xalq musiqisinin, muğamların gözəl və mükəmməl bilicisi olduğu üzə çıxır. C.Cabbarlının nəğmələri xalq arasında çox sevildiyindən sonralar bir sıra tanınmış xanəndə və müğənnilər həmin mahnıları öz repertuarlarına daxil etmişlər. Daha dəqiq desək, C.Cabbarlının mahnıları tamaşalardan ayrılaraq musiqi mədəniyyətinə “müstəqil” vəsiqə almışdır.

Cəfər Cabbarlı mahnılarını əvvəlcə zümzümə edib, sonra həmin musiqi motivlərini royalda çalırmiş. Musiqi təhsili almadığından Cəfər bəstələdiyi mahnıları musiqiçi dostlarının köməyi ilə nota yazdırırmış. Bu işdə əsasən dramaturqa yaxın dostu, bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli kömək edərmiş. O, yazıçının bəstələdiyi mahnıların bəzilərini nota köçürmüşdür.

Cəfər Cabbarlının yaxınları, əzizləri bu xeyirxah işinə görə Ə.Bədəlbəylinin ruhuna dualar oxuyurlar. C.Cabbarlının nəvəsi Qəmər Seyfəddinqızı söyləyir: “Allah Əfrasiyab Bədəlbəyliyə qəni-qəni rəhmət eləsin. Nə yaxşı ki babamın mahnılarının bir qismini nota köçürüb. Yoxsa bu mahnılar da unudulardı, yaddaşlardan silinərdi”.

1928-ci il fevral ayının 16-da “Od gəlini” ilk dəfə tamaşaya qoyulanda quruluşçu rejissor A.A.Tuqanov, əsərin dirijoru isə Ə.Bədəlbəyli olmuşdur. Cəfər Cabbarlı bu tamaşanın uğurlu alınmasında dirijorun əməyini yüksək qiymətləndirmiş, ona fil

sümüyündən hazırlanmış batuta, yəni dirijor çubuğu bağışlamışdır¹. O anları xatırlayan Şəmsi Bədəlbəyli C.Cabbarlının tamaşalarda tar çalğı alətinə geniş yer verdiyini, böyük qardaşı, dirijor Əfrasiyabın idarə etdiyi orkestrdə (Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında) Cəfərin qardaşı qızı Mələkxanımınla birgə notla tar çaldığını bildirir. Ş.Bədəlbəyli yazır: “Cəfərlə dostluğumuz günbəgün daha da səmimiləşirdi. Sonralar o məndən “Sevil” əsərinin tamaşasında səhnə arxasından oxuyan müğənni Haşım Kələntərini² tarla müşayiət etməyimi xahiş etdi. 1928-ci ildə həmin tamaşada mən səhnə arxasında tar çaldım”³.

Əmisi Cəfəri xatırlayarkən Mələkxanım Abbasova tanınmış kinoşünas, jurnalist Aydın Kazımzadə ilə söhbətində demişdir: “Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında “Od gəlini” pyesi tamaşaya hazırlanırdı. Teatrda qızğın məşqlər gedirdi. Bir gün (Cəfər Cabbarlı – A.N.) mənə də özü ilə teatra apardı. Burada gözlənilmədən Solmazın mahnısını tarda müşayiət etmək mənə və Bədəlbəyliyə (Şəmsi – A.N.) tapşırıldı. “Mən bir solmaz yarpağam ki...” sözləri ilə başlanan mahnını tamaşalarda müşayiət etməli olduq”⁴.

C.Cabbarlının yaxın dostu, “Od gəlini”nin rejissoru A.A.Tuqanov tamaşada gözəl tar çaldığı üçün Mələkxanıma üzərində minnətdarlıq sözləri yazılmış iki açıqça hədiyyə etmişdi. Mələkxanım xatirələrində bildirir ki, Cəfər A.A.Tuqanovun hər il ad günündə (1

¹ Rəhmanzadə F. Sənətkar qüdrəti. B.: Işıq, 1982, s. 16

² Haşım Səməd oğlu Kələntərli (1899–1987) – tanınmış opera müğənnisi, Əməkdar artist

³ Rəhmanzadə F. Sənətkar qüdrəti. B.: Işıq, 1982, s. 17

⁴ Kazımzadə A. Bir daha Cəfər Cabbarlı haqqında. “Kaspi” qəzeti, 2012, 20–22 oktyabr, s. 7

aprel – A.N.) iştirak edər və məni də özü ilə aparardı. Mələkxanım onların evində pianinoda “Gəmi gələndə verir fitini” mahnısını ifa etməyindən və Cəfərin İsmayıl Hidayətzadə¹ ilə həmin mahnını birlikdə oxumalarından, A.A.Tuqanovun stulu nağara kimi çalıb ritm tutmasından söz açır².

Əməkdar artist Süleyman Tağızadənin xatirələrindən aydın olur ki, “Azad bir quşdum” mahnısını Cəfər zümzümə edib və Əfrasiyab Bədəlbəylidən xahiş edib ki, onu nota salsın³. Sonra isə həmin mahnını Cəfərin bağışladığı tarda çalmağı S.Tağızadəyə öyrədiblər⁴.

“Azad bir quşdum” mahnısının sözləri və musiqisinin Cəfər Cabbarlıya məxsus olduğunu təsdiqləyən tanınmış dramaturq və aktyor, Əməkdar artist Məcid Şamxalov yazır: “Əsərdə (“1905-ci ildə” nəzərdə tutulur – A.N.) Sonanın yanıqlı bir havası var:

Azad bir quşdum,
Yuvamdan uçdum,
Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

¹ İsmayıl Hüseyn oğlu Hidayətzadə (1901–1951) – tanınmış aktyor, Xalq artisti

² Cabbarlı M. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 2009, 9–15 aprel, №12 (355), s. 13

³ Seyfəddinqızı Q. XX əsr Azərbaycan incəsənətinin inkişafında Cəfər Cabbarlının rolu. B.: Ozan, 2001, s. 17

⁴ Abbasov Ş. (tərtibçi). Cəfər Cabbarlı haqqında xatirə (“Unudulmaz xatirə” adlı məqalə). B.: Azərnəsr, 1969, s. 142-143

Musiqisini şəxsən Cəfərin özünün bəstələdiyinin şahidiyəm”¹.

Cəfərin ölümündən sonra “Azad bir quşdum” adlanan bu mahnının başqa müəllifi də peyda oldu. Baxmayaraq ki, Cəfərin həyat yoldaşı Sona xanım, həmçinin müasirləri olmuş M.Şamxalov, S.Tağızadə və başqaları həmin mahnının musiqisinin Cəfər Cabbarlıya məxsus olduğunu təsdiqləmişlər.

“1905-ci ildə” tamaşasında Sona rolunun ifaçısı, gələcəyin Xalq artisti Sona Hacıyeva² (1907–1979) “Azad bir quşdum” mahnısını oxuyurdu, Baxşı rolunu oynayan S.Tağızadə isə onu (Sonanı) tarda müşayiət edirdi.

Xatırladaq ki, C.Cabbarlının Süleyman Tağızadəyə bağlıladığı tar hazırda Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyində (inventar №2238) qorunur. Bu tar və deyilən xatirə ilə bağlı Qəmər Seyfəddinqızı bildirir: “Həmin xatirə yazısı S.Tağızadə tərəfindən ona bağlılanan tarla bərabər, 1959-cu ildə dramaturqun 60 illiyi münasibətilə N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyində təşkil olunmuş sərgiyə təqdim olunub. “Unudulmaz xatirə” müxtəlif illərdə bir neçə dəfə nəşr olunaraq oxucuların ixtiyarına verilmişdir”³.

¹ Şamxalov M. Dramaturgiyamızın parlaq ulduzu. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1982, 19 mart, s. 7

² Tam adı: Sona Salman qızı Hacıyeva. Anası – Azərbaycanın ilk aktrisaslarından biri, Əməkdar artist Əzizə Əbdülbağı qızı Məmmədova (1892–1961), babası isə tanınmış xanəndə, Bülbülcan ləqəbli Əbdülbağı Əli oğlu Zülalov (1841–1927) olmuşdur.

³ Seyfəddinqızı Q. Cəfər Cabbarlının musiqiləri. <http://cabbarli.ev-muzeyi.az/index.php?newsid=297>

۱
 ۱۹۳۱ عین ایلی آؤنۆست آیتک
 اولار ای ایدی. تیا تروندو فوئ سینه مهن
 بیارسی مئا یاغند شوب تار حارانی بیارسی دینه
 منده سور وشد. من خید بیلمه م: ریدیم او
 چو فی قهوف دینه ره که منده آریلدی بیله لره
 بو خاری بیله ما باسلارک. بو صهیبت من چو
 لوشوند ورو. ایرتیه من گوره من ادنا یاغند شوب
 شه خیر دیک سوالیک صهیبت بیله که ایستادیم
 او منه آیتک من. منته بر سو له یاغند دیم. نغصه فک
 تار حارانی بیارسی. من ادنا. مهن تار ورا شن تاریم
 بو فو سه کلتهن خود تار و بیله ایله باسله میام.
 تار آماننا اکنام بو فو سه تار ارسلایدن او بره نوب
 سینه یوا آه نه گور برینه بیره ریم. ریدیم او منه جیم
 بر سو له دینه دیک او تاننا مهنه. من ایله. لجه بو سه
 دینه سینه. یاراجوی بر سو نوب منغه گیتیم. بر آزدانه
 دیکر ا تار یو می تار دینه مئا. جهد دیر دیک بیارسی ریدیم که
 من ایتمه صدرا ادنوه یاغند لیدیم. ایتمه سه سید
 اد من ادرد ایله گوتور ورو. بر لیکه شو یو بیله دینه
 صهیبت ایله. خود حورشت گور سینه طره ک

Süleyman Tağızadənin əlyazmasının fotosurəti

S.Tağızadə xatirələrində yazır: “Teatrın foyesində gəzirdim. Bu vaxt Cəfər Cabbarlı mənə yaxınlaşdı:

– Yoldaş Tağızadə, tar çala bilərsinizmi? – deyə soruşdu.

– Xeyr, bilmirəm.

– Çox təəssüf, – deyə o, məndən ayrılıb, pillələrlə yuxarı çıxmağa başladı.

Bu söhbət məni çox maraqlandırdı. Ertəsi gün Cəfər Cabbarlının kabinetinə gedib soruşdum:

– Cəfər qardaş, sizin mənə verdiyiniz sualın səbəbini bilmək istəyirəm.

– Mən sənə bir rol yazırdım, təəssüf ki, tar çala bilmirsən.

– Cəfər qardaş, məktəbi yenidən qurtarıb gəlmişəm, tar almağa imkanım yoxdur. Əgər tarım olsaydı, sizin arzunuzu yerinə yetirərdim.

Cəfər bir söz demədi. Bu vaxt zəng çalındı. Mən məşqə getdim. O zaman “Lyubov Yarovaya” pyesində Yarovayın rolunu oynayırdım. Saat üçdə məşqi qurtarana yaxın xidmətçi qadın mənə yaxınlaşdı dedi:

– Yoldaş Tağızadə, Cəfər Cabbarlı səni çağırır.

Getdim. Cəfər bir söz demədən ayağa durdu və:

– Gedək! – dedi.

İsti avqust günlərindən biri idi. Biz küçəyə çıxdıq. O, qoluma girdi. Yavaş-yavaş Kommunist küçəsinə doğru yönəldik. İndiki Sabir bağının yanındakı meydanda musiqi alətləri satılan mağaza var idi. Mağazaya girdik. Satıcı Cəfər Cabbarlını tanıdı və:

– Cəfər qardaş, nə istəyirsiniz? – deyə soruşdu.

– Mənə bir yaxşı tar ver!

Satıcı bir tar gətirib Cəfərə uzatdı.

Cəfər tarın simlərini mizrabla cingildətdikdən sonra kassaya yaxınlaşıb tarın pulunu verdi və tarı alıb, mənə uzatdı. “Yəqin ki, tarı küçə ilə əlində aparmağa utanır”, – deyə düşündüm.

Biz mağazadan çıxıb yolumuza davam etdik. İndiki Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırda İqtisadiyyat Universitetinin yerləşdiyi bina – A.N.) qabağında 2 nömrəli tramvayın dayanacağı var idi. Cəfər mənimlə xudahafizləşib tramvaya doğru yönəldi.

“1905-ci ildə” əsəri-Baxşı rolunda aktyor Süleyman Tağızadə, Sona rolunda Sona Hacıyeva

– Cəfər qardaş, tarınız qaldı, – deyə mən onu səslədim.

Cəfər qayıtdı.

– Deyirdiniz ki, tarım yoxdur, tar olsa, çalmağı öyrənib sizin arzunuzu yerinə yetirərəm. Bu da tar. Mən bunu sənə yadigar verirəm. Necə deyərlər, bu meydan, bu da şeytan. İndi öyrən, – deyə o, ikinci dəfə xudahafizləşib məndən ayrıldı.

Bir tərəfdən böyük dramaturqun mənim üçün yazdığı rol, digər tərəfdən bu hədiyyə məni son dərəcə sevindirdi. Evə gəldim və o gündən tar çalmağı öyrənməyə başladım. Bir neçə vaxtdan sonra teatrda Cəfər Cabbarlıya dedim:

– Cəfər qardaş, mən bir qədər öyrənmişəm. Əsərdə çalacağım havanı bilsəydim, pis olmazdı.

O, Əfrasiyab Bədəlbəyliyə zəng etdi və dedi ki:

– Sabah saat üçdə teatrda mənim yanımda olarsan.

Ertəsi gün saat üçdə Əfrasiyab, mən və Cəfər Cabbarlı bir yerə topladıq. Cəfər Əfrasiyaba dedi:

– “Azad bir quşdum” mahnısını Tağızadəyə öyrətmək lazımdır.

Cəfər mahnının havasını zümzümə edib, notu yazmağı Əfrasiyab Bədəlbəyliyə tapşırırdı.

Bir müddət bəstəkarla bu havanın üzərində işlədim və nəhayət, Cəfərin istədiyi kimi çalmağa müvəffəq oldum. Əsər meydana çıxdı”¹.

Cəfərin yazdığı “1905-ci ildə” əsərində səslənən “Azad bir quşdum” mahnısının yaranma tarixçəsi belə olmuşdur.

R.Qliyerin “Şahsənəm” əsəri və C.Cabbarlıya qarşı edilmiş haqsızlıq

C.Cabbarlı opera dramaturgiyasına yaxşı bələd idi. O, bədii üslubla yanaşı, musiqi formalarını da gözəl bilirdi. C.Cabbarlının yaradıcılığını hələ özü sağ ikən dövrünün tanınmış bəstəkarları da diqqətlə izləmiş və ondan bəhrələnmişlər. Nümunə üçün məşhur sovet bəstəkarı, dirijor, SSRİ Xalq artisti Reynhold Moritseviç Qliyeri (1874–1956) misal çəkmək olar. 1923-cü ildə Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının dəvəti ilə yeni opera yaratmaq üçün R.Qliyer Bakıya dəvət edilmişdi.

¹ Abbasov Ş. (tərtibçi). Cəfər Cabbarlı haqqında xatirə (“Unudulmaz xatirə” adlı məqalə). B.: Azərnəşr, 1969, s. 142-143

Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradıcısı olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazmışdır: “Cabbarlı yalnız yazıçı deyil, eyni zamanda, rejissordur. Məşhur musiqi professoru Qliyer onun “Şahsənəm” adlı mənzum pyesini nota çevirərək opera yazmışdır. “Qız qalası” mənzuməsi kimi, əsərlərindən bir qismi rusca ilə bərabər, Qafqaz dillərinə də tərcümə edilmişdir. Dramlarından başqa, Cabbarlının şeirləri və hekayələri də vardı. Cabbarlının dramaturqluğu Azərbaycan dramaturgiyasında mühüm bir mərhələdir”¹.

Deməli, R.Qliyerin haqqında söz açdığımız əsərinə qədər C.Cabbarlı “Şahsənəm” adlı ayrıca mənzum pyes yazıbmiş. Lakin nədənsə “Şahsənəm”in librettosunu yazmaq şair, dramaturq və tərcüməçi Mixail Petroviç Qalperinə (1882–1944) tapşırılmışdır.

1922–1928-ci illərdə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarı olan Mustafa Quliyev (1893–1938) “Azərbaycanda musiqi kulturasının inkişafı məsələləri” adlı məqaləsində yazır: “İki il bundan qabaq (1924-cü il – A.N.) Şərq musiqisi sahəsində böyük alim olan kompozitor Qliyerə “M.Q.” tərəfindən² türk xalq musiqisi üzərində qurulmuş bir türk operası sifariş edilmişdi. İndi bu opera təمامən hazırdır. Keçən il bu operanın birinci pərdəsini dinlədik, gələn mövsümdə Böyük Teatrın səhnəsində tamaşaya qoyulacaqdır. Bu, opera sənətinin böyük nailiyyəti olacaqdır və bizim musiqinin inkişaf etməsi işində böyük bir rol oynayacaqdır. Bu opera əsrlərlə xan, bəy və çar hökuməti zənciri altında inləyən bir xalqın ələm və kədərini

¹ Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu (“Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” bölümü). B.: Gənclik, 1991, s. 66

² Burada “M.Q.” yazdıqda Mustafa Quliyev özünü nəzərdə tutmuş.

ifadə edir. Sentimentalizm, lirizm tətmin edilməyə məhəbbətin gərginləşməsi, qəhrəmanlıq, kənd məfkurəsi təqib edən fanatizm işdə bu əsərin əsas motivləridir. Bu əsərdə bizim xalq mahnılarımız birinci dəfə olaraq böyük Avropa ustad kompozitoru tərəfindən işlənmişdir ki, əsərin böyük qiyməti də burasındadır. Operanın mövzusu xalq masallarından alınmışdır. Musiqi səpkisi də, həqiqətən, sehrlı bir masalı xatırladır...

Əsərin müfəssəl təhlilinə mən məşğul olmayacağam. Burası ilə operanı təmamən dinlədikdən sonra ixtisas sahibləri məşğul olurlar. Hazırda isə mən, nəhayət, mühüm işin böyük mədəni əhəmiyyətini qeyd etmək istiyordum. Ayrı-ayrı milli mahnılar içərisində yanlışıqlar vardır. Bu da Qliyer musiqisinin həyəcan xüsusiyyətlərindən irəli gəlmişdir. Burası böyləmi olmalıydı? Fəqət, ümumən, Qliyer operası kimi bir operanın baş nöqsanı əyər təbiri caizdirsə, onun həyatımızın yalnız tarixi bir təsim etməsindədir. Feodal, xan mədəniyyətini qürub edən günəşi ilə qızarmış gözəl bir bulud bir masaldır. Onda hərəkət dinamika və müasir həyatın iradəvi işlərindən bir əsər yoxdur. Böylə olarkən bu opera bizim yeniləşmiş həyatımızın tələbatını təmin edəməz”¹.

Mustafa Quliyevin verdiyi məlumatdan bəlli olur ki, libretto 1924-ci ildə yazılmışdır. Həmin librettonu C.Cabbarlı Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etmişdir. Bir il sonra “Şahsənəm” operasının birinci pərdəsinə baxış keçirilmiş, məqalə yazılan ildə (1926) isə əsər

¹ Quliyev M.Z. Azərbaycanda musiqi kulturasının inkişafı məsələləri. // “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1926, №7, s. 34–39

tam hazırlanmışdır. Bu əsər ilk quruluşla 1927-ci ildə M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

C.Cabbarlının “Şahsənəm” operası haqqında çıxışları əsasında mətbuatda geniş və müfəssəl məlumat verilmişdir. Bu mövzuda C.Cabbarlının iki çıxışı olmuşdur: Birinci çıxış 1932-ci ilin fevralında Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının kollegiya iclasında, ikinci çıxış isə 1933-cü il avqustun 28-də Moskvada musiqi əsərləri dramaturqları komissiyasının iclasında səslənmişdir. Həmin çıxışlar ilk dəfə Rəşid Quliyev tərəfindən “Qobustan” jurnalında çap olunmuşdur¹.

Bu məqalə düzəlişlərlə Asif Rüstəmli tərəfindən tərtib edilmiş C.Cabbarlının əsərlərinin IV cildində (“Şahsənəm” operasının tarixçəsi ilə bağlı dramaturqun çıxışları) təqdim olunur². Biz isə məqaləni olduğu kimi oxucuların ixtiyarına veririk.

C.Cabbarlının birinci çıxışı

“Bu opera ilə bağlı məsələ mənə tamamilə aydın deyil. Əsərlə “Aşıq Qərib” operasının süjeti arasında oxşarlıq vardır. Xalq Maarif Komissarlığının o zaman bu süjeti nə üçün yenidən sifariş verməsi məlum olmur. Aşıq feodal xanının qızına vurulur. Lakin xan öz qızı üçün çoxlu pul tələb edir. Aşıq məclisdə oxuyur və Paşa ona 40 kisə qızıl verir. Axırda qızı alır. Sonra o, Allahın göndərdiyi atın

¹ Quliyev R. “Şahsənəm” librettosu haqqında. // “Qobustan” jurnalı, 1979, №2, s. 29–31

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 267–271

qanadlarında qayıdır və s. Əlbəttə, bəstəkarı qınamırıq, çünki ona belə sүйet veriblər. Ancaq biz operanı bu şəkildə səhnəyə buraxa bilmərik.

Hər şeydən əvvəl, Allahla bağlı möcüzəli hadisələri çıxarmaq vacibdir. Bir də göstərmək olmaz ki, Paşa 40 kisə qızılı ancaq səxavətli olduğu üçün aşığa hədiyyə verir. Qəhrəmanı adi bir aşıq hesab etmək də doğru deyil, əks halda qızı ona verməzlər. Zənnimcə, elə göstərməliyik ki, Qərib çörəkpulu qazanmaq məqsədilə gedərkən aşıqların yarış məclisinə düşür. Orada ədalətsizlik və ağır həyat haqqında mahnılar oxuyur. Bununla da demək istəyirik ki, həyat onun kimi aşıqları necə ağır vəziyyətə salmışdır və s. Bu cür mahnılar Paşaya xoş gəlmir və o, aşığın həbs edilməsinə əmr verir. Göstərmək lazımdır ki, yoxsul aşıq axıra kimi də yoxsul olaraq qalır. Qızın məsələsinə gəlincə, onu sadəcə olaraq qaçıрмаq və əsəri bununla da bitirmək lazımdır. Aşığı isə tam bir inqilabçı və ya şüurlu marksist-leninçi kimi təsvir etmək qeyri-mümkündür. Hələ Məqsud Məmmədov¹ yoldaş deyirdi ki, bu operanın məzmununu dövrlə bağlamaq

¹ Məqsud Məmməd oğlu Məmmədov (1897–1938) – İrəvanda anadan olmuş, müxtəlif vəzifələrdə işləmişdir: İrəvan xüsusi məktəbində müəllim, Gəncə şəhərində qaçqınların işi üzrə komitədə kiçik nəzarətçi (1918), Azərbaycanın ərzaq naziri (1920–1923), Naxçıvanda Fövqəladə Xalq Maliyyə Komissarlığında çalışmışdır. BDU-nun rektoru (1929–1930), Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarı (1930–1931), Az.K(b)P MK-nın katibi (1931–1933), Partiya Tarixi İnstitutunun direktoru (1933–1934), Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının direktoru (1936–1937).

1937-ci ilin sentyabrında Azərbaycan SSR XDİK DTİ-si tərəfindən həbs olunmuş və 1938-ci il sentyabrın 5-də SSRİ Ali Məhkəməsi Hərbi Kollegiyasının qərarı ilə Az.SSR CM 64, 69, 70 və 73-cü maddələri ilə təqsirli bilinərək əmlakı müsadirə olunmuş və güllələnmişdir.

lazımdır. Əlbəttə, kolxozdan da başlamaq olar. Belə ki, qoca kolxozçu 50 il əvvəl olan hadisəni danışır, əsər tarlada işləyən qadınların təsviri ilə sona çatır. Qliyer bununla razıdır, ancaq burada bir sual meydana çıxır: qəhrəmanı aşiq kimi saxlamaq lazımdır, yoxsa, yox? Mən təklif edirəm ki, onu xanın qızına vurulan bir çoban kimi göstərmək və s. Lakin bəstəkar deyir ki, çoban surəti yerinə düşmür, çünki o, musiqini aşiqsayağı yazıb. Bu məsələni elə indi həll etməliyik ki, sonradan dolaşlıq meydana çıxməsin.

Yüz faiz süjetin inqilabi olması barədə danışmağa dəyməz. Əgər artıq sözləri atsaq belə, bu, inqilabi süjet yaratmaq deyil. Vəziyyət özü inqilabi olmalıdır. Burada isə həmin vəziyyət yoxdur. Sınıf qeyri-bərabərlik elementləri olsa da, yoxsul varlıdan sevdiyi qızı ala bilməzdi. Onu da deməliyəm ki, bu operaya inqilabi süjet vermək mümkün deyildir. Odur ki, həm bəstəkar, həm də mən bu məsuliyyəti öz üzərimizə götürə bilmərik... Bizim yolumuz musiqini kütləviləşdirmək və onu Avropa musiqi mədəniyyətinə yaxınlaşdırmaqdır. Mən belə başa düşürəm ki, Qliyer milli melodiyaları götürmüş və onu kütləviləşdirməyə çalışmışdır. Beləliklə, bizim Avropa sənətkarı tərəfindən işlənmiş Şərqi melodiyamız vardır. Həmin təcrübənin parlaq nəticələr verdiyini deyə bilmərəm, ancaq bu, milli musiqinin inkişafında müəyyən mərhələdir. Bəlkə də, bu təcrübənin nəticəsi uğurlu deyil, lakin milli musiqi keçilmiş mərhələ ilə öz inkişafında bir mərhələ də irəli atılacaqdır. Bəstəkarlarımız bu təcrübənin yaxşı və pis cəhətlərini nəzərə alacaq və ondan öyrənəcəklər.

“Şahsənəm” operasının musiqisi “Aşiq Qərib”ə nisbətən daha müvəffəqiyyətlidir”.

C.Cabbarlının ikinci çıxışı

“Mən Xalq Maarif Komissarlığı adından danışmağa vəkil edilməmişəm, ancaq öz fikrimi deyəcəyəm. Mənim vəziyyətim belədir: 1924-cü ildə Mixail Pavloviç¹ librettonu tamamladıqdan sonra onun tərcüməsini mənə tapşırdılar. Mən sadəcə olaraq süjetə və başqa məsələlərə diqqət yetirmədən librettonu tərcümə etdim. Sonra bu iş başlı-başına buraxıldı. İl yarım bundan əvvəl Qliyer Bakıda olanda mənə təklif etdilər ki, həmin məsələyə yenidən başlayım. Bir azdan deyəcəyim səbəbə görə, mən tərcümədən tamamilə imtina etdim.

Sizə məlumdur ki, bu, türk xalq əfsanəsidir. Onu vaxtilə Lermontov² qələmə almışdır. Lermontovdan sonra Hacıbəyov³ opera şəklinə salmış və hazırda Bakıda oynanılır (söhbət “Aşıq Qərib” operasından gedir – A.N.). Həmin opera 1912-ci ildə⁴ yaradılmışdır. Bütün bunlardan sonra Qalperin öz librettosunu yazmışdır.

Mən tərcümədən ona görə imtina etdim ki, librettoda qarşıya qoyulan məsələ kifayət qədər münasib şəkildə ifadə olunmamışdı. Onda heç bir ictimai cəhət yox idi. Sonradan edilən kiçik əlavələr də əfsanənin primitiv süjeti içərisində itib-batmışdır. Mən sadəcə olaraq bu işdən uzaqlaşmaq istədim. Ancaq mənə dedilər ki, tamamilə

¹ Burada şair, dramaturq və tərcüməçi Mixail Petroviç Qalperin (1882–1944) nəzərdə tutulur. Şairin adı Mixail Petroviç əvəzinə yanlış olaraq Mixail Pavloviç yazılmışdır.

² Mixail Yuryeviç Lermontov (1814–1841) – görkəmli rus şairi, yazıçı, dramaturq, rəssam, Azərbaycan türkcəsini gözəl bilirmiş.

³ Burada Üzeyir Hacıbəylinin qardaşı Zülfüqar bəy nəzərdə tutulur.

⁴ Burada texniki səhvə yol verilib, 1915-ci il əvəzinə 1912 yazılıb. Zülfüqar Hacıbəyli “Aşıq Qərib” operasını 1915-ci ildə yazmış, 1916-cı ildə isə əsər tamaşaya qoyulmuşdur.

orijinal əsər yazmaq lazımdır. Çünki “Lakme” (fransız bəstəkarı Kleman Filiber Leo Delibin 1883-cü ildə yazdığı əsər – *A.N.*) və s. kimi bir sıra tərcümə nümunəsi vardır. Onların hamısı müvəffəqiyyətsizliyə uğramışdı. Odur ki, teatr tamaşaçılarına tez çatsın deyə, orijinal libretto yaratmağı qərara almışdır. Bizim xalq üçün bu, kiçik məsələ deyil. Biz buna musiqinin mədəni inkişafı kimi baxırıq. İndi elə mərhələdir ki, biz Avropanın mədəni musiqisini tətbiq etmək istəyirik. Burada söhbət milli musiqi mədəniyyətindən gedir. Ona görə bəstələnmiş musiqidən imtina edə bilmərik, biz onu geniş şəkildə həyata keçirməyə çalışırıq. Əks halda, opera məhv olub gedər. Odur ki, Xalq Maarif Komissarlığı musiqini librettonun köməyi ilə kütlələrə çatdırmaq üçün orijinal süjet yaratmağı qərara aldı. Mən öz librettomu il yarım bundan əvvəl təqdim etmişəm. Sizin dediyiniz çoban və s. məsələlər mənim təkliflərimdir. Qliyer bunu, yəqin ki, xatırlayır. Mən librettonun sxemini dəyişdim və öz düşündüyüm kimi təsvir etdim. Librettonun 1-ci pərdəsini yazıb, bütün planını tərtib edərək il yarım bundan irəli Qliyerə verdim. Onda teatr bu librettoya görə mənimlə müqavilə bağladı. Mən məktubla onu Xalq Maarif Komissarlığına göndərdim.

O biri pərdələr üçün lazım olan bəzi əlavələrlə 1-ci hissəni Qliyerə verdim. Axı süjet eyni olsa da, mən onu yeni iştirakçılar və təzə musiqi parçaları hesabına özüm düşündüyüm kimi yenidən qurdum.

...Mən öz librettomu hazır musiqiyə uyğun yazmağa söz vermişdim. Qliyer sonuncu dəfə Bakıya gələndə onun qarşısında belə bir məsələ qoyuldu: biz mövcud süjet əsasında orijinal opera yaratmaq

istəyirik. O dedi: “Mən indi cavab verə bilmərəm, çünki Qalperinlə razılaşmamışam”. Qliyerə təklif etdilər: Cabbarlı ilə işləmək istəyirsinizmi? O cavab verdi ki, əgər Smoliç¹ razı olsa, mən etiraz etmirəm. Biz Smoliçin yanına getdik və onunla razılığa gəldik. Onu da deyim ki, mən bir daha əvvəl təklif etdiyim hissəni də dəyişdim. Smoliç Moskvada bizimlə tamamilə razılaşdı. Bundan sonra il yarım əvvəl librettoda nəzərdə tutduğum məsələləri bütünlüklə dəyişdim. Yalnız xalq əfsanəsi süjetinin ümumi hissəsi qaldı. Sonra başqa işləri gördüm: səhnələri və surətləri dəyişdirdim, bu şəkildə librettonu tərtib etdim.

İndi məni yaranmış bu vəziyyət çox düşündürür. Mən bura gələndə Smoliç dedi ki, mənim librettomdan bəzi hissələr dəyişiklik üçün istifadə olunub. Onda bizim burada iştirakımız nəyə lazımmış? Axı Qliyer özgə libretto yazanla işləmək istəmədiyini əvvəlcədən deyə bilərdi. O dedi ki, Smoliç razı olsa, mənim heç bir etirazım yoxdur. İndi isə deyirsiniz ki, Smoliçin razılığı hər şeyi həll etmir². Bu elə cəhətdir ki, bizi narahat etməyə bilməz. Siz nəyi əldə rəhbər tutub yeni libretto üzərində işləyəcəyinizə söz verdiniz? Axı teatrda yazılı müqavilə bağlayıb, altından qol çəkmişdiniz?! Orada açıq göstərilir ki, Siz yeni libretto yazanla işləyəcək, lazım gələndə bir sıra dəyişikliklər edəcəksiniz. Mixail Pavloviçlə isə özünüz danışacaq və hərtərəfli razılığa gələcəkdiniz.

¹ Nikolay Vasilyeviç Smoliç (1888–1968) – ukraynalı aktyor, SSRİ Böyük Teatrının rejissoru, SSRİ Xalq artisti

² Bu fikirləri C.Cabbarlı Qliyerə müraciət edərək söyləyir.

İndi Qalperin verən təfsiri dəyişdirib-dəyişdirməmək haqqında məsələ qaldırırsınız. Mən deyəndə ki, tamamilə yenidən işləyirəm, hətta Mixail Pavloviç öz librettosunu tanımayacaq, məgər hər hansı bir kinayəmi işlədirdim?

... Mən hazır musiqiyə uyğun yazmağa çalışdım. Yeni musiqi parçaları bəstələncəyini nəzərə alıb, süjetə əlavələr etməyi lazım bildim. Onda Qliyer buna razılıq vermişdi. O vaxt süjeti müasir dövrlə, hətta kolxozla əlaqələndirməyi təklif edənlər də vardı. Librettoda kolxoza aid hissə yazılmışdır. Qliyer buna da razılıq vermişdir. Bu, onu göstərir ki, Qliyer onda musiqini də dəyişdirməyə razı idi.

Teatr mənə təklif etdi ki, hazır musiqi var, bu musiqiyə libretto yazın. Əgər Mixail Pavloviçin üç və ya dörd variantda yazmaq imkanı vardısı, mən beşini yaza bilərdim. Mixail Pavloviçlə aramızda heç bir konflikt yoxdur. Tapşırdılar, mən də yazdım.

... Belə bir gözlənilməz vəziyyət olmuşdu. Qliyer deyirdi: “Biz tamamilə sərbəstik və heç kiminlə hesablaşmayacağıq”. Mən həmin söhbətdə iştirak edirdim, onda plan tamam başqa cür idi. Deyirdilər ki, yaradıcılıq ittifaqı sadəcə ictimai təşkilatdır, hər ehtimala qarşı biz kütlənin mənafeyini müdafiə edirik.

...Burada belə bir təəssürat oyanır ki, guya Qalperinlə mənim aramda kəskin münasibət yaranmışdır. Mən qəti surətdə bunun əksinəyəm və Mixail Pavloviçə bir qələm dostu kimi böyük hörmətim vardır. İndiki halda mənim məqsədim Qalperinin hansı vəziyyətə düşməsindən asılı olmayaraq tamamilə aydındır. Bu məsələni təkbəşinə həll etmək də imkan daxilində deyil.

Qeyd etmək istəyirəm ki, operanın yaradılmasına iki yüz min manat vəsait ayrılmışdır. Librettonun yazılması ona görə mənə tapşırılmışdır ki, vəsait havayı sərf olunmasın. Yeni libretto orijinal, xalqa doğma və yaxın olsun ki, opera müvəffəqiyyət qazana bilsin. Bundan başqa, biz mətnin köməyi ilə mədəni musiqini irəli aparırıq. Xalq Maarif Komissarlığı da bu məqsədlə orijinal mətn əldə etmək istədi və istəyinə nail oldu...”¹.

Həqiqətən, P.Qalperinin də “Şahsənəm” operasının librettosunun yazılmasında əməyi olmuşdur. Bunu C.Cabbarlı da məqaləsində qeyd etmişdir. Lakin 1934-cü ildə həmin əsərin 2-ci redaksiyası nəşr olunarkən librettonun həmmüəllifi kimi C.Cabbarlının adı göstərilir. Baxmayaraq ki, “Şahsənəm” operasının librettosunun yazılmasında Cəfərin rolu, əməyi və payı daha böyükdür...².

Ə.Bədəlbəyli “Şahsənəm” operasının librettosunun hazırlanma prosesini belə qələmə alır: “Əvvəllər yalnız mətnin Azərbaycan dilinə tərcüməçisi kimi işə cəlb olunan Cabbarlı görkəmli sovet bəstəkarı R.M.Qlierin “Şahsənəm” operasının librettosu və mətni üzərində çox çalışmışdır. İndi çox böyük təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, işə başlanılan ilk dövrdə Cəfərin yaradıcılıq iqtidarına bir qədər inamsızlıq göstərilməsi nəticəsində “Şahsənəm” operasının librettosu əvvəldən Cəfərə yox, bir dramaturq və bir şair kimi zəif olan

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 267–271

² Глиер Р.М. «Шахсенем», либретто М.Гальперина, 2-я редакция, 1934

M.Qalperinə tapşırıldı ki, bu da dəyərli musiqisi olan “Şahsənəm” operasının bir səhnə tamaşası kimi naqis çıxması ilə nəticələndi.

Sonralar (yəni 1934-cü il quruluşu üçün) bu operanın librettosunu yenidən işləmək vəzifəsi Cəfərə tapşırıldı. Lakin yazılıb hazır olan və hətta səhnədə oynanılmış opera əsərinin musiqisi əsasında tamamilə yeni bir libretto tərtib etmək mümkün deyildi. Buna baxmayaraq, Cəfər Cabbarlı “Şahsənəm” operasının librettosunu xeyli təkmilləşdirdi. Bu məqsəd üçün Xalq Maarif Komissarlığı 1933-cü ilin yayında Cəfərlə məni bəstəkar Qliyer ilə birgə çalışmaq üçün Moskvaya ezam etmişdi. Bizim Moskvada olduğumuz müddət ərzində Cəfər “Şahsənəm” musiqisini tamamilə başqa bir məzmun və süjet əsasında yeni bir opera üçün istifadə edilməsi planını tərtib etdi”¹.

Göründüyü kimi, Qliyerin “Şahsənəm” operasının librettosunu (2-ci quruluş üçün) Cabbarlı yazmışdı. Operanın müvəffəqiyyətlə başa çatdırılması ilə əlaqədar olaraq, bu operaya gözəl libretto yazan və yaradılmasında yaxından iştirak edən Cabbarlıya Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən Fəxri Fərman verilmişdi.

Tanınmış bəstəkar R.Qliyer xatirələrində yazır ki, “Şahsənəm” operası üzərində işləyərkən librettonun müəllifi C.Cabbarlı nəinki yaxşı mətn yazır, habelə müxtəlif ariya və duetlərin milli ruhda səslənməsi üçün çox zəhmət çəkirdi. R.Qliyer opera üzərində işləyərkən C.Cabbarlı Cabbar Qaryağdıoğlu² (1861–1944), Qurban Pirimov

¹ Bədəlbəyli Ə. Cəfər Cabbarlının musiqi aləmi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1960, 19 mart, s. 3

² Mələkxanım xatirələrində yazır: “Cabbar (Cabbar Qaryağdıoğlu – A.N.) əmiylə Mirzəminin münasibəti ata-oğul kimi idi. Mirzəmin hələ diki çıxanda, gedərdi onların evinə, Cabbar əmiyə baş çəkərdi”

(1880–1965) kimi muğam bilicilərini, xalq musiqisinə dərinləndən bələd olan sənətkarları bəstəkarla tanış etmişdir. C.Cabbarlının yaratdığı bu kollektiv “Şahsənəm” operasının milli koloritini gücləndirmiş, musiqisini zənginləşdirmiş, nəticədə, uğurlu sənət əsəri ərsəyə gəlmişdir.

C.Cabbarlı gözəl səsə malik istedadlı gəncimizin vaxtında təhsilə cəlb edilməməsindən ürək ağrısı ilə danışdı. O yazır: “Bu gün belə bir hazırlıq mənbəyi olmadığından xalqımızın içərisində olan nə qədər böyük talantlar, vergili adamlar tanınmadan, araya çıxarılmadan məhv olub gedir! Keçənlərdə məşhur musiqişünas Qliyer ilə küçədə bugünkü opera aktyorlarımızdan hansının səsi olub-olmadığı xüsusunda danışa-danışa yol gedirən o, birdən-birə sözünü kəsib dayandı. Eşitdiyini səsindən haradan gəldiyini və oxuyanın kim olduğunu soruşdu. Eşidilən Təzəpir məscidinin minarəsində oxunan minacatın səsi idi. Qliyer qətiyyətlə söylədi ki, bu adam bu gün səhnəyə cəlb edilib öyrədilərsə, sabah bütün dünya səhnələrini dolaşan qüdrətli bir sənətkar kimi araya çıxıb bilər. Çünki bu səs ahəngi, mələhəti, xüsusilə qüvvəti və yüksəkliyi cəhətinə nadir görünə biləcək bir səsdir. Öyrəndik ki, minacat verən 22-23 yaşlarında bir gənkdir. Təzəpir minarəsində arasına könüllü olaraq minacat deyir. Fəqət nə qədər belə qüvvələrimiz Qarabağda və başqa yerlərdə “minacat!” deyir, onu-bunu yamsılayır, başqaları üçün görünməz, tanınmaz olaraq məhv olub gedirlər. Bunları

(M.Cabbarlı. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 2009, 30 aprel – 6 may-15, №15 (358), s. 13).

da araya çıxara biləcək, böyük bir qüvvət kimi tərbiyə edə biləcək bir mənbə varsa, təbii, o hər şeydən əvvəl, teatr məktəbidir”¹.

Yaşlı nəslin nümayəndələrinin, həmçinin Fərman Hüseynovun bildirdiyinə görə, minacat oxuyan sonralar opera səhnəsində məşhurlaşacaq Əməkdar artist Şirzad Hüseynov imiş. Zənnimizcə, burada fenomen ifaçı olan Şirzad Hüseynov haqqında oxuculara məlumat vermək yerinə düşər.

Şirzad Hüseynovun sənət macəraları

Şirzadgilin nəslini “Berqmanlar” adlandırırdılar. Berqman – almanca (“berq” – dağ, “mann” – adam) dağ adamı, yəni dağlı deməkdir. Hətta 1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının sovetlər tərəfindən işğalına qədər bu nəslin soyadı rəsmi sənədlərdə Berqman kimi qeyd olunurdu. Şirzadın babası Hüseynqulu başda olmaqla Berqman nəslinin bir sıra nümayəndələri 50 ildən artıq çar Rusiyasında peşəkar hərbiçi kimi xidmət etmişdilər. Qeyd olunan işğaldan sonra (28 aprel 1920-ci il) Berqman nəslindən olan “Vəhşi Diviziya”nın zabidləri, xilaskar Türk-Qafqaz İslam Ordusunun döyüşçüləri Fövqəladə Komitənin əmri ilə həbs olunur, güllələnir, ailələri isə yaşayış üçün heç bir şəraiti olmayan ərazilərə sürgün edilir. 1920-ci ildə “Vəhşi Diviziya”nın Berqman nəslinin nümayəndələrinin təşkilatçılığı və rəhbərliyi ilə işğalçılarla qanlı mübarizə başlayır. Diviziya Xızı ərazisindəki dağlara çəkilir və burada yerli əhali onları ərzaq və silahla təmin edir. “Vəhşi Diviziya”nın ən fəal zabidlərindən

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 219-220

olan Salman ağa Berqman, Vahid ağa Berqman və başqaları uzunmüddətli qarşıdurmada mərdliklə mübarizə aparır, düşmən böyük itkilər verir. Lakin qüvvələrin qeyri-bərabər olması və silah-sursatın tükənməsi səbəbindən “Vəhşi Diviziya”nın üzvləri mühasirəyə alınır və işğalçı sovet qoşunları tərəfindən həbs edilərək güllələnirlər.

Artıq Berqman nəslinin sağ qalmış azyaşlı nümayəndələri bu soyadla yaşaya bilməzdilər. Onsuz da onlar hər yerdə təqib olunur, sovet hökumətinin “düşmənləri”nin, dırnaqarası vətən “xainləri”nin övladları kimi nifrətlə qarşılanırdılar. Nəslin soyadını rəsmi sənədlərdə dəyişib, Şirzadın babası Hüseynqulunun adına görə Hüseynov yazdırırlar. Bundan sonra bir müddət sakitlik oldu, Hüseynovların nəslinin bir sıra nümayəndələrinin “Vəhşi Diviziya”nın ən fəal zabitlərindən olması unuduldu. Lakin Hüseynovları uzun müddət seçkilərdə səsvermə hüququndan məhrum etmişdilər. Böyük Vətən müharibəsindən sonrakı illərdə həmin məsələ yenidən gündəmə gəldi, bu barədə az sonra məlumat verəcəyik...

Şirzadın atası – Abbasəli Hüseynqulu oğlu (1872–1952) Xızının Qəriban kəndində doğulub. Bu kəndi yerli əhali “Xızının Qarabağı” adlandırır. Xızının dilbər guşələrindən biri olan Qəriban kəndində qədim dövrlərdən saza, sözə, muğama, xanəndə sənətinə olduqca böyük qiymət vermişlər. Təbiətin gözəlliyindəndimi və ya havasından, suyundandımı bu yerlərin sakinlərinin böyük bir qisminə ulu Tanrı fitri istedad, qabiliyyət və gözəl səs, avaz vermişdir.

Tanınmış jurnalist, ictimai xadim, teleradio nəzəriyyəçisi, “Ustad” Ali Jurnalistika, “Qızıl qələm”, “Müşfiq”, Y.Məmmədəliyev, S.Vurğun xatirə mükafatları laureatı Hacı Firuz Əhmədli (1933–2005)

doğma kəndi haqqında bildirir ki, “əslən Qəribandan olan bir sıra sənətkarlar – Hüseynqulu Sarabski, Şirzad Hüseynov, Ağababa Novruzov, Nisə Qasımova və qonşu kəndlərdən olan Ağaxan Abdullayev, Hüseynağa Hadıyev ilə bu diyarın öyünməyə tam haqqı vardır. Qəribanın əhalisinin böyük bir qismi şirin səsli avaza malikdir”.

Xatırladaq ki, səhnəmizin ilk Məcnunu olan H.Sarabskinin əslən Xızı rayonundan olduğunu nəvəsi – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, sənətşünaslıq elmləri doktoru Rəna Məmmədova da təsdiqləyir.

Abbasəli Qəribandan Bakıya köçdükdən sonra paytaxtın tanınmış inşaatçılarından biri olur. O, tikintidən əldə etdiyi gəlirlə ailəsini maddi cəhətdən tam təmin edirdi. Eyni zamanda, ailə büdcəsinə Xızından gətirib şəhər ətrafında saxlatdırdığı inəklərin südünü qardaşı Allahyarla birgə bazarda satdırıb, yaxşı qazanc əldə edirdi.

Şirzad Abbasəli oğlu Berqman 1906-cı il mayın 14-də Bakı şəhərində dünyaya göz açmışdı. Balaca Şirzad qayğısız böyüyürdü. Azərbaycanı Sovet Ordusu işğal etdikdən sonra Abbasəli kişinin ailə durumu maddi cəhətdən zəiflədi. Pedaqogika elmləri doktoru Balaş Abbaszadə (1950–2005) “Sirdaş” qəzetində bununla bağlı yazmışdır: “...mayası zəhmətdən yoğrulmuş ailəyə bu qazancı da çox görürlər. Günlərin birində Abbasəli kişini hökumət idarələrindən birinə çağıraraq “kulak”lıqda ittiham edirlər. Bəna ömründə ilk dəfə eşitdiyi bu sözün mənasını başa düşmədiyindən mat-məəttəl məmurun üzünə baxır. Asta bir səsle güclə tələffüz etdiyi bu sözün mənasını soruşur. Başa salırlar ki, yeddi inək saxlayırsan, deməli, dövlətlişən, xalqın hesabına

yaşayırsan. Bir sözlə, bolşevik hökumətinin düşmənlərindən olan “kulak”san. “Kulak”ların aqibəti isə Sibirə sürgün edilməkdir. Abbasəli kişi məmurun çığır-bağırla dediyi bu sözlərdən yalnız Sibiri başa düşür. Sibir, sürgün qorxusu ilə bənnanın qəlbini həyəcan bürüyür. Bət-bənizi ağarmış bir halda özünü evə çatdırır. Elə səhəri gün “kulak” olmadığını sübuta yetirmək üçün inəkləri dəyərdəyməzinə satmaq məcburiyyətində qalır”¹.

Abbasəlinin süd satışından əldə etdiyi gəlirin də qarşısı beləcə alınır. O hətta inəklərin saxlandığı tövləni də sökür ki, heyvanların izi-tozu da qalmasın.

Uşaq yaşlarından zəhmətə alışan Şirzad ailələrinə kömək məqsədi ilə yaşadığı “Dağlı məhəlləsi”ndən vağzala araba ilə yük daşıyır və bunun müqabilində kiçik zəhməthaqqı alırdı. Qohum-qardaşları, tanışları, xüsusilə möminlər Abbasəli kişiye Şirzadın gözəl səsi olduğunu bildirirlər. Belə ki, Şirzad məscidlərdə, dini mərasimlərdə yaxın qohumları olan Cəfər Cabbarlının və Mikayıl Müşfiqin dildə-ağızda söylənilən mərsiyələrini, qəsidələrini şirin avazla oxuyardı. Şirzadın getdiyi məscidlərə güclü axın olurdu, onun oxuduğu mərsiyə-qəsidələr gözəl və gur səsi sayəsində daha təsirli alınır.

Aktyor, Xalq artisti İsmayıl Talıblının (1898–1967) Şirzadgillə qohumluq əlaqələri vardı. İndiki A.Şaiq adına Kukla Teatrının yerində o vaxtlar “Satir-agit” adlı teatr fəaliyyət göstərirdi və İ.Talıblı bu teatrda çalışırdı. Atası Abbasəli Şirzadı teatra işə düzəltməyi İ.Talıblıdan xahiş edir. Şirzadı səhnə dekorçusu kimi teatra işə götürürlər. O,

¹ Abbaszadə B.Ə. Üzeyir Hacıbəylinin “kəşfi”. “Sirdaş” qəzeti, 2004, 6 aprel, s. 11

səhnədə dekorların qurulmasında iştirak edir. Bu elə bir vaxta təsadüf edir ki, tamaşaların birində azan çəkmək tələb olunurdu. Aktyorlardan heç biri bu işin öhdəsindən gələ bilmirdi, çünki zil səs tələb olunurdu. Şirzadın bəxtindən teatrın rəhbərliyi gözəl azan söyləməyi bacaran bir şəxs axtarırdı. İ.Talıblı rəhbərliyə Şirzadın gözəl səsi olduğunu bildirir, onun səsinə qulaq asırlar və ifası çox bəyənilir. Azan veriləcək tamaşanın günü gəlib çıxır. Səhnə arxasında Şirzad rejissorun işarəsindən sonra elə bir yanıqlı, məlahətli və təsiredici azan çəkir ki, bunu dillə söyləmək mümkün deyil. Şirzadın “Zəmin-Xara” muğamı üstündə oxuduğu azanın təsirindən salondakılar göz yaşlarını saxlaya bilmirdilər. Şirzadın səsinin sehrinə düşən dinləyicilərin tamaşanın sonunu gözləməyə hövsələsi çatmır. Onların zalda bir-birinə pıçiltıyla dediyi “Bu azanı çəkən kimdir?”, “Yəqin İrandan və ya Ərəbistandan çağırıblar”, “Yox əşşi, bu, Dağlı Abbasəlinin oğlu Şirzadın səsinə oxşayır”, “Qədəş düz deyir, oxuyan Şirzaddır, mən də məsciddə onun səsinə çox eşitmişəm” kimi söhbətlər eşidilir. Tamaşa bitdikdən sonra nigarançılığa son qoyulur. “Satir-agit”in əməkdaşlarından biri tamaşaçıları qarşısına çıxıb sakitlik yaradır, “azan” çəkənin Şirzad Abbasəli oğlu Hüseynovun olduğunu elan edir. Salonu gurultulu alqışlar bürüyür, həmin günlər bütün teatrsevərlər “azan”çı Şirzaddan danışırdı. Beləcə, Şirzadın “Satir-agit”də oynadığı ilk səhnəarxası “rol” ona peşəkar səhnəyə yol açdı, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının aparıcı aktyoruna çevrildi. Tanımadığı bir şəxs həmin tamaşadan sonra ona yaxınlaşıb deyir: “Sənin yerin operadır və xorda daha gözəl oxuya bilərsən”. Gənc Şirzadın tanımadığı bu şəxs dünyaşöhrətli bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli (1885–1948) idi.

Şirzad Hüseynov bir neçə gündən sonra Ü.Hacıbəyli tərəfindən operanın xoruna işləməyə dəvət edilir. Tamaşaların birində dahi Üzeyir Hacıbəyli onun üçün ayrılmış xüsusi lojadan xoru dinləyərkən Şirzadın güclü, gur səsinin fərqliliyinə, ahənginə, tembrinə valeh olur. Ona “Leyli və Məcnun” operasında Zeyd rolunu oynamağı təklif edir. Şirzad sənətinin vurğunu olduğu, pərəstiş etdiyi görkəmli aktyor, lirik-tenor səsli opera müğənnisi, rejissor, pedaqoq, teatrşünas, Azərbaycan peşəkar musiqili teatrının banilərindən biri olan Xalq artisti Hüseynqulu Məlik oğlu Rzayev-Sarablının (1879–1945) bu tamaşada tərəfmüqabili olur və bundan böyük qürur, fəxarət hissi keçirir. Olduqca uğurlu alınan ilk çıxışı növbəti tamaşalarda İbn Salam rolunun ona həvalə edilməsi ilə nəticələnir. Daha sonra “Əsli və Kərəm”də Kərəm və Sofi obrazlarını bacarıqla yaradır. Şirzadın ən unudulmaz günlərindən biri də səhnəyə Məcnun rolunda çıxması olur, şəxsən Ü.Hacıbəylinin məsləhəti ilə bu obrazı yaradır. Üzeyir bəy onun “məcnun”luğuna çox yüksək qiymət vermişdir. Ş.Hüseynov zil registrdə muğam şöbə və guşələrini aydın diksiya ilə, heç bir çətinlik çəkmədən, asanlıqla oxuyurdu.

1935-ci ildə böyük bəstəkar Müslüm Maqomayevin (1885–1937) yazdığı “Nərgiz” operasında Şirzad Hüseynov Əliyar obrazını özünəməxsus şəkildə yaradır. Tenor səs üçün nəzərdə tutulmuş Əliyar rolunu ifa edərkən Ş.Hüseynov özünün fərqli keyfiyyətləri ilə mütəxəssisləri heyretləndirir. Ş.Hüseynov böyük səs diapazonu tələb olunan bu rolu elə həmin operada müxtəlif xarakterli bir sıra digər ariyaları böyük peşəkarlıqla ifa edir. Xatırladaq ki, “Nərgiz” operası Azərbaycan musiqisində Avropa tipli ilk klassik operadır. Şirzad

Hüseynov M.Maqomayevin “Şah İsmayıl” operasında da baş rolu – Şah İsmayıl obrazını məharətlə yaratmışdır.

1937-ci ildə “Koroğlu”nun baxış tamaşasının və premyerasının afişalarında Koroğlu rolunun ifaçısı kimi Bülbüllə yanaşı, Şirzad Hüseynovun da adı yazılır. Ümumiyyətlə, opera səhnəsində Ş.Hüseynov Zeyd, İbn Salam, Məcnun (Üzeyir Hacıbəyli, “Leyli və Məcnun”), Kərəm, Sofi (Üzeyir Hacıbəyli, “Əsli və Kərəm”), Aşıq Həsən (Reynhold Qliyer, “Şahsənəm”) Aşıq Qərib (Zülfüqar Hacıbəyli, “Aşıq Qərib”), Əliyar (Müslüm Maqomayev, “Nərgiz”), Şah İsmayıl (Müslüm Maqomayev “Şah İsmayıl”) və Koroğlu, Eyvaz (Üzeyir Hacıbəyli, “Koroğlu”) kimi obrazları özünəməxsus tərzdə ifa etmişdir. Bu tamaşalarda bir sıra tanınmış sənətkarlar (Hüseynqulu Sarablı, Hüseynağa Hacıbababəyov, Yavər Kələntərli, Əlövsət Sadiqov, Həqiqət Rzayeva, Gülxar Həsənova, Məmmədağlı Bağirov, Ağababa Bünyadzadə, Xanlar Haqverdiyev, Qulam İsgəndərov, Səltənət Quliyeva və b.) onun tərəf-müqabili olmuşlar. Xatırladaq ki, “Koroğlu” operasında Nigarı rolunu Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında vokal üzrə təhsil almış Səltənət Quliyeva (1907–1979) ifa etmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941–1945) Şirzad Hüseynov müntəzəm olaraq cəbhə bölgələrində döyüşçülər qarşısında konsertlər vermiş, əsgərləri ruhlandırmışdır. Bu konsertlərdə səslənən mahnıların məzmununu əsasən vətənə məhəbbət, düşməyə nifrət təşkil edirdi. Ş.Hüseynov göstərdiyi xidmətlərə görə dəfələrlə müxtəlif rayon təbliğat şöbələrinin Fəxri Fərmanları ilə mükafatlandırılmışdır.

Nəhayət, Şirzad Hüseynovun məhsuldar yaradıcılığı öz bəhrəsini vermiş, əməyi yüksək qiymətləndirilmiş, o, Azərbaycan SSR Baş Soveti Prezidiumunun fərmanı ilə 17 iyun 1943-cü ildə Azərbaycan SSR-nin Əməkdar artisti fəxri adına layiq görülmüşdür.

Ş.Hüseynov İranda və Uzaq Şərq ölkələrində də geniş repertuarla konsertlər vermişdir.

Şirzad Hüseynovun yaradıcılığında **qızıl hərflərlə yazılacaq** özünəməxsus bir məqam da var: Azərbaycan opera ifaçılığı tarixində Şirzad Hüseynovdan başqa, bu günə qədər heç bir opera müğənnisinə həm Məcnun, həm də Koroğlu (Rövşən) rollarını oynamaq nəsbət olmayıb. Daha doğrusu, bir neçə opera müğənnisi buna cəhd etmiş, lakin alınmamışdır. Bu rollar ifaçılıq baxımından bir-birindən kəskin fərqlənir. Məcnun rolunu oynayan peşəkar xanəndə olmalı, muğamlarımızı dürüst bilməlidir. Deməli, qeyri-azərbaycanlı bu obrazı istənilən şəkildə yarada bilməz. Bu səbəbdən “Leyli və Məcnun” operasını yalnız azərbaycanlılar ifa edirlər. Koroğlu rolunu isə peşəkar vokal məktəbindən xəbərdar olan sənətkar oynaya bilər. Bu obrazı dünyanın istənilən ölkəsinin səhnəsində vokal təhsili almış sənətkarın ifa etməsi mümkündür. Amma ifaçıda güclü Şərq, daha doğrusu, azərbaycanlı ruhu da olmalıdır. Əks təqdirdə Koroğlu obrazı istənilən effekti verməyəcəkdir. Şirzad Hüseynovun Məcnundan Koroğluya qədər, yəni muğam ifaçılığından vokal ifaçılığına kimi böyük bir yaradıcılıq yolu keçməsi, bu rolları yüksək səviyyədə ifa etməsi onun olduqca qüdrətli, fenomenal sənətkar olduğunu təsdiqləyir.

Dövrü mətbuatda Ş.Hüseynovun ifası barədə mütəxəssislər olduqca maraqlı çıxışlar edir, məqalələr yazırdılar. Görkəmli bəstəkar,

alim və dirijor Əfrasiyab Bədəlbəyli (1907–1976) “Kommunist” qəzetində (1 noyabr 1938-ci il) yazırdı: “Bütün dünya opera repertuarında istər rolun ölçüsü, istər oxuyacağı sözlərin həcmi (tessitura) və istərsə yaradacağı obrazın hərəkət və səhnə oyunu tələbləri cəhətcinə Koroğlu rolu kimi böyük və çətin bir rol yoxdur desək, artırmamış olarıq.

Cəmisi üç-dörd il bundan əvvəl teatrın xoruna bir xor artisti kimi qəbul olunan Şirzad Hüseynovun keçdiyi yaradıcılıq yolu çox əlamətlidir: xor – Zeyd – Sofi – İbn Salam – Aşiq – Koroğlu!”¹.

Ə.Bədəlbəyli 1938-ci ildə peşəkar səhnədə cəmi 3-4 illik təcrübəsi olan Şirzad Hüseynovun fitri istedadı olduğunu qeyd etməklə bərabər, onun nöqsanlarını da söyləyir və bunların aradan qaldırılması üçün dəyərli tövsiyələrini verir: “Öhdəsinə götürdüyü vəzifəsini, ümumiyyətlə, parlaq bir surətdə yerinə yetirən Şirzadın çıxışında, şübhəsiz, ayrı-ayrı nöqsanlar da yox deyildir. Birinci növbədə gözə çarpan cəhət onun talantına nisbətə ustalığının geridə qalmasıdır. Bu da əlacsız bir şey deyildir. Şirzad öz üzərində müntəzəm surətdə çalışarsa, bu ustalığa yiyələnmə bilər”².

Məqalənin sonunda müəllif əsərin dirijoru Əşrəf Həsənovun (1909–1983) tamaşanın uğurlu alınmasındakı rolundan söhbət açır: “Koroğlu” operasının musiqi hissəsini böyük bir ustalıqla idarə edən Əşrəf Həsənov Şirzadı Koroğlu kimi çətin, məsul və eyni zamanda,

¹ Bədəlbəyli Ə. Opera teatrının gözəl təşəbbüsü (Gənc artistlər məsul rollarda). “Kommunist” qəzeti, 1938, 1 noyabr, s. 4

² Bədəlbəyli Ə. Opera teatrının gözəl təşəbbüsü (Gənc artistlər məsul rollarda). “Kommunist” qəzeti, 1938, 1 noyabr, s. 4

şərəfli bir rola hazırlaması ilə özünün də tam bir opera musiqisi ustası olduğunu bir daha nümayiş etdirdi”¹.

Ə.Bədəlbəyli, eləcə də tamaşanın rejissoru İsmayıl Hidayətzadənin də (1901–1951) əməyini yüksək qiymətləndirir. Məqalədə nəğmə müəllimi O.L.Knijnikovun, gənc opera müğənilərinin, o cümlədən Ş.Hüseynovun çıxışının uğurlu alınmasında böyük rolu olduğu da diqqətə çəkilir.

Məqalənin yazılma tarixinə fikir verdikdə aydın olur ki, “Koroğlu”nun tamaşaya qoyulmasından, premyerasından heç bir il də keçməmiş, növbəti tamaşalarda Ş.Hüseynov Ə.Bədəlbəylinin haqlı iradlarını aradan qaldırmış, ustalığını artırmış, nəticədə böyük uğurlar qazanmışdı.

Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın baş redaktoru olduğu “Muğam ensiklopediyası”nda Ş.Hüseynovun sənəti haqqında müsbət rəy və məqalə yazılmışdır².

“Azərbaycan” qəzetində Flora Xəlilzadənin “Opera səhnəmizin Məcnunları” başlıqlı məqaləsində oxuyuruq: “Xüsusi təhsili olmasa da, gözəl musiqi duyumu olan Şirzad Hüseynov məlahətli səsinin hesabına öz dövrünün sayılıb-seçilən, sevilən sənətkarlarından biri olub. Şirzad Hüseynovun oxuduğu “Zəmin-Xara” o qədər məlahətli, təsiredici imiş ki, tezliklə onu səhnəyə dəvət ediblər. Epizodik

¹ Bədəlbəyli Ə. Opera teatrının gözəl təşəbbüsü (Gənc artistlər məsul rollarda). “Kommunist” qəzeti, 1938, 1 noyabr, s. 4

² Muğam ensiklopediyası. B.: Heydər Əliyev Fondu, 2008, s. 88-89

rollardan başlanan həyat yolu İbn Salam, Məcnun, Kərəm kimi aparıcı qəhrəmanların həyatını səhnədə yaşamaqla tamamlanıb. O, çox qəribə istedad və məharətə malik imiş. Bir gün səhnədə Məcnun oxuyurmuş. O biri gün Koroğlu. Yəni bu, hər kəsə nəsis olan istedad deyil. Çünki hər iki baş rolun səs diapazonu fərqlidir. Həm klassik, həm də muğam operasında uğur qazanmaq Şirzad Hüseynovu bütün tamaşaçılara və sənət adamlarına sevdirmişdi”¹.

Ş.Hüseynov həyatda da səhnədəki Koroğluya bənzəyirdi. Harada haqsız bir işlə rastlaşsaydı, kiminsə haqqı tapdalansaydı, haqq-ədalətin tərəfdarı kimi haqlını müdafiə edərdi. Yaltaqlığı, ikiüzlülüüyü sevməzdi, vəzifəsindən asılı olmayaraq, belə insanlara qarşı çıxardı, eyiblərini mərdi-mərdanə üzlərinə söyləyərdi. Xarakterindəki bu keyfiyyətlər onun opera teatrından uzaqlaşdırılmasına səbəb olur. Sənətinin kamil və püxtələşdiyi bir dövründə, 44 yaş olarkən, yəni 1950-ci ildə Şirzad Hüseynovu əmək məcəlləsinə uyğun gəlməyən ixtisarla işdən çıxarırlar.

Əslində nə baş vermişdi? Şirzad Hüseynovun işdən çıxarılma səbəbinin əsl mahiyyətini Tərlan Ağayev “Azərbaycanın Xızı-Bərmək mahalının tarixi” adlı əsərində açmışdır. Onun yazdığına görə, 1944-cü ildə Şura hökuməti Azərbaycanda Qafqaz Müsəlmanları İdarəsini təşkil etdi. Rəsmi olaraq Təzəpir və Əjdərbəy məscidlərinin fəaliyyətinə dövlət tərəfindən icazə verildi. Müsəlmanlar sərbəst şəkildə məscidlərdə ibadət edir, dini əqidəyə etiqad edənlərin sayı günbəgün artırdı. Bu da hakim dairələrin ciddi narazılığına səbəb olur-

¹ Xəlilzadə F. Opera səhnəmizin Məcnunları. “Azərbaycan” qəzeti, 2010, 16 sentyabr, s. 7

du. 1950-ci ilin Məhərrəm ayının aşura (yəni 10-cu) günündə keçirilən mərasimlə bağlı T.Ağayev yazır: “Azərbaycan Opera və Balet Teatrının tanınmış solisti, geniş diapazonlu, güclü səsə, yüksək ifaçılıq məharətinə malik əməkdar artist Şirzad Hüseynovdan dağlı gəncləri xahiş ediblər ki, onlarla gedib Təzəpir məscidində mərsiyə desin. Şirzad Hüseynov onların xahişini eşitdi. Məhərrəmlik mərasimində Təzəpir məscidinin həyətində Şirzad Hüseynovun dediyi mərsiyə ilə sinə vuran dağlı gəncləri hamının diqqətini cəlb edirdi. Şirzad Hüseynovun “Kaş bu gün, bu dəmdə, olaydım Kərbəlada” başlığı ilə dediyi mərsiyəyə Təzəpir məscidinin həyətinə dolmuş adamların hamısı sinə vururdular. O dövrdə bu hadisə Bakıda təhsil ocaqlarından tutmuş bazar-dükana qədər hər yerdə əhali tərəfindən danışılırdı və Şirzad Hüseynovun valideynlərinə rəhmət deyilirdi. Kommunist rəhbərlər respublikanın sevimli artisti Şirzad Hüseynovu sıxışdırıb operadan uzaqlaşdırdılar. Rayon partiya komitələri tərəfindən məktəbdə oxuyanların məscidə getməsi qadağan olundu. Məscidə gələn şagirdlərə görə məktəbin direktoru cəzalandırılırdı. Sonrakı dövrlərdə də xeyir-şər adətlərimizin bir çoxuna qadağa qoyuldu. Respublikanın bütün müəssisələrində cümə axşamı iclas günü təyin edilmişdi. Bununla da əhalinin məclislərə getməsinə əngəl törədilirdi”¹.

Biz öncə Şirzad Hüseynovun teatr tamaşasında səhnəarxası azan çəkməsi ilə böyük sənətə qədəm qoymasını bildirmişik. Yəni bu insanın güclü milli ruhu və islam dininə böyük etiqadı vardı. Gördüyümüz kimi, bu etiqad onu böyük səhnəyə gətirdiyi kimi, həm

¹ T.Ağayev. Azərbaycanın Xızı-Bərmək mahalının tarixi. II hissə. B.: Mütərcim, 2006, s. 76–86

də səhnədən uzaqlaşdırılmasına səbəb olmuşdur. Əməkdar artist kimi fəxri ad daşıyan Şirzad Hüseynovun məsciddə oxumasından sonra rəsmi dairələr onun tərcümeyi-halını arxivlərdə araşdırdıqda babalarının sovet hökumətinə qarşı vuruşduğu və vətən “xaini” olduğu aşkarlanmışdır. Şirzad Hüseynovun sənətinin çiçəkləndiyi bir dövrdə, 44 yaşında operadan uzaqlaşdırılmasında bu məsələnin böyük rolu olmuşdur.

Lakin Ş.Hüseynov ruhdan düşməmiş, sənət yanğısını söndürmək üçün fəaliyyətini müxtəlif mədəniyyət ocaqlarında davam etdirmişdir. O, bir müddət Bakının Maştağa və Yeni Suraxanı kəndlərinin Mədəniyyət Evlərində, İ.Əbilov adına klubda (indiki Mədəniyyət Mərkəzində) bədii rəhbər vəzifəsində çalışıb. Bu mədəniyyət ocaqlarında yerli həvəskar aktyorların iştirakı ilə bir sıra milli muğam operalarını tamaşaya qoymuşlar.

Özfəaliyyət kollektivlərində çalışmasına baxmayaraq, Ş.Hüseynov ömrünün sonuna kimi ona qarşı olan haqsızlığı, biganəliyi və laqeydliyi dost-aşınalarına söyləyirdi. Bunun nəticəsində o, tədrisən dərin sarsıntılar keçirir, əsəbləri tarıma çəkilir, uzunmüddətli yataq xəstəsinə çevrilir. Öncə səsi tutulur, daha sonra nitqində qüsurlar yaranır. Xəstə yatarkən həmkarlarından yalnız Xalq artistləri – Gülxar Həsənova (1918–2005) və Əlövsət Sadıqov (1906–1970) tez-tez ona baş çəkir, təsəlli verirdilər...

Mənalı ömür sürən sənətkar Şirzad Hüseynov 1971-ci il mayın 10-da əbədiyyətə qovuşmuşdur. Məzarı Yasamal qəbiristanlığındadır.

Ş.Hüseynov 7 övlad tərbiyə etmişdir. Böyük oğlu Turxan əmək fəaliyyətinə teatrda başlasa da, sonradan Sverdlovskda xüsusi təyinatlı

DTK məktəbini bitirmişdir. 1967–1973-cü illərdə Bayıl həbsxanası baş direktorunun müavini işləyib. 1973-cü ildən isə Sosialist Əmlakın Oğurlanması ilə Mübarizə İdarəsində (SƏOMİ) prokuror vəzifəsində çalışmışdır. 1997-ci ildə dünyasını dəyişib.

Ailənin ikinci oğlu əməkdar mədəniyyət işçisi Fərman Hüseynov tanınmış tarçalandır, atasının mədəni irsinin davamçısıdır. Dünyaşöhrətli kaman ifaçısı, “Şöhrət” və “İstiqlal” ordenli sənətkar, Xalq artisti Habil Əliyev (1927–2015) tarçı Fərmanın ifaçılığına yüksək qiymət verir və Şirzad Hüseynovun tamaşalarına baxdığını söyləyir: “Fərman Hüseynovu çoxdan tanıyıram. Ağır təbiətli, səmimiyyəti ilə sənət adamları arasında böyük nüfuza malikdir. Bir sənətkar kimi də özünü çoxdan təsdiqləyib. Heç də təsadüfi deyil ki, Yaqub Məmmədov (xanəndə, Xalq artisti – A.N.) kimi görkəmli sənətkar uzun müddət istər konsert salonlarında, istərsə də el şənliklərində Fərman Hüseynovun müşayiətinə üstünlük vermişdir. Fərman rəvan çalğısıyla hamının zövqünü oxşayır. Bu da təsadüfi deyil, atası, Əməkdar artist Şirzad Hüseynov muğam opera sənətində öz sözünü demiş sənətkarlardan olub. Güzəl xanəndəliyilə birgə, mahir aktyor oyunu ilə də yaddaşlarda qalıb. Onun iştirakı ilə böyük anşlaqla keçən “Koroğlu”, “Leyli və Məcnun” tamaşaları indi də gözümün önündədir”¹.

Fərman müəllimdən atası haqqında bir xatirə söyləməyi bildirdikdə dedi: – Atamın həm sənətkar, həm şəxsiyyət, həm də gözəl ailə başçısı olduğu onu tanıyan hər kəsə bəllidir. O ki qaldı xatirəyə, o

¹ Salmanov R. 80-i haqladın, 100-ə nə qaldı... “Xalq” qəzeti, 2012, 8 yanvar

qədər şirin anlar hafizəmdə iz buraxıb ki, bilmirəm hansını danışım. Dahi Üzeyir Hacıbəylinin bütün istedadlı insanlara, o cümlədən də atama xüsusi hörməti vardı. Yüksək musiqi duyumu olduğundan atam heç bir alət olmadan istənilən səsi (do, re, mi, fa və s.) dəqiq oxuyurdu. Orkestrdə çalğı alətlərini musiqiçilər adətən fortepiano ilə kökləyirlər. Üzeyir bəy zarafatca deyərdi: “Ay Şirzad, ordan avazla bir “do” səsinə oxu, musiqiçilər alətlərini kökləsinlər”.

İnanırıq ki, opera sənətinin tanınmış nümayəndələrindən biri olan, səhnəmizin Məcnun və Koroğlu obrazlarının ifaçısı kimi tarixə düşən Şirzad Hüseynovun yaradıcılıq irsi tədqiqatçılar tərəfindən geniş araşdırılacaq, onun qeyri-adi ifaçılıq bacarığının sirləri elmi şəkildə öyrəniləcəkdir.

Rejissor Tuqanovun fikirləri

Görkəmli rus aktyoru, rejissor və teatr pedaqoqu Aleksandr Aleksandroviç Tuqanovun (1871–1960) da C.Cabbarlının bəstəkarlıq fəaliyyəti haqqında maraqlı xatirələri vardır. 1944-cü ildə yazılmış bu xatirələr C.Cabbarlının Ev Muzeyində qorunur. Burada “Od gəlini”ndə Solmazın oxuduğu “Mən bir solmaz yarpağam ki” mahnısının sözləri və musiqisinin C.Cabbarlıya aid olduğu təsdiqini tapır. A.A.Tuqanov C.Cabbarlının “Sevil”, “Od gəlini” və “Almaz” tamaşalarının müxtəlif illərdə rejissoru olmuşdur.

Bilindiyi kimi, ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin (1564–1616) “Hamlet” əsərini 1925-ci ildə C.Cabbarlı tərcümə etmişdir. Bir il sonra əsər Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Səhnə quruluşunda yaxından iştirak edən Cəfər tamaşanın musiqi

tərtibatında da milliyyətçə erməni bəstəkar Anton Mailyana¹ əsərin Şərq üslubunda (hətta obrazların adları da Azərbaycan adları ilə əvəzlənmişdi) səslənməsindən ötrü köməyini əsirgəməmişdi. Şərqşayağı hazırlanan tamaşanın rejissoru olmuş A.A.Tuqanov xatirələrində bildirir: “Bəstəkar Mailyanın musiqisi C.Cabbarlının motivləri əsasında yazılmışdı. Bu musiqini, xüsusən matəm marşını mən bəstəkar Mailyanın dəfn mərasimində (20 aprel 1942-ci il tarixi nəzərdə tutulur – A.N.) xatırladım. O zaman “Hamlet”in marşını eşidən yoldaşlar da bunu xatırlayırlar. Təəssüf ki, bu notlar saxlanılmamışdır, onları tapmaq çətindir. Bütün musiqi muğamat əsasında yazılmışdı”².

A.A.Tuqanovun xatirələrindən aydın olur ki, C.Cabbarlı mahnılardan əlavə, marşlar da bəstələyib. Onun muğam ruhunda bəstələdiyi marşları erməni A.S.Mailyan sadəcə nota köçürübmiş. Bu da plagiatlıqdan başqa bir şey deyil.

Cəfərin bəstələdiyi bütün mahnılar muğamlarımıza əsaslanır. O, muğamları gözəl bildiyindən əsərlərində onların adını da tez-tez işlədir, remarkalarda yazmışdır. Məsələn, Cəfər tamaşalarında personajlarından, qəhrəmanlarından “Segah”³, “Rast”⁴, “Bayatı-

¹ Anton Sergeyeviç Mailyan (1880–1942) – bəstəkar, xormeystr, Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi

² M.Arif. Seçilmiş əsərləri (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu). Üç cildə, II c. B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1968, s. 117

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 139

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 65, 73, 78, 81; Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 289

Şiraz”¹, “Səmayi-şəms”², “Şahnaz”³, “Bayatı-kürd”⁴, “Çargah”⁵, “Şüştər”⁶ və digər muğamlar üstündə oxumasını tələb edirdi.

Cəfər obrazlarının dili ilə dediyi “təsnifi muğamdan ayıra bilməyən” ifadəsi bizə çox mətləbləri açıqlayır⁷. Onun “Sevil” tamaşası üçün bəstələdiyi “Sevilin mahnısı” və ya “Sənə nə olub, zalım yar?” adlandırılan melodiya (indi daha çox “Onu demə, zalım yar” və ya “Bayatı-İsfahan təsnifi” kimi oxunur) muğam dünyamızda dillər əzbəri olmuşdur. Xalq artisti Əlibaba Məmmədov söyləyir: “İndiyəcən kimsə bu ruhda “Bayatı-İsfahan təsnifi” bəstələyə bilmir. Cəfər hətta heç bir mahnı bəstələməsəydi belə, təkcə bu mahnı ilə adını Azərbaycan musiqi mədəniyyətində bəstəkar kimi qızıl hərflərlə yazmış olacaqdı”.

Ə.Bədəlbəyli Cəfər Cabbarlının erməni bəstəkarı A.Mailyanın “Səfa” operasının librettosunu yazdığını və bu əsərin bəstəkara böyük

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 73, 75, 91

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 65, 66-67, 75, 78, 84

³ C.Cabbarlı bu muğamı əsərində “Kürd-Şahnaz” adı ilə təqdim edir: Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 87, 92. Muğamın tarixi adı isə “Şahnaz”dır. “Şahnaz”ın adına sonralar “kürd” sözünün qoşulmasının heç bir elmi əsası yoxdur.

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 81

⁵ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 45, 51, 68. Bəzən bu muğamın adı “Çargah” kimi təqdim olunsada, onun düzgün yazılışı və tələffüzü “Çahargah”dır.

⁶ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 69, 71, 74, 80

⁷ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 312

yaradıcılıq uğuru gətirdiyini bildirir¹. Əsər 1933-cü ildə yazılmış, 1939-cu ildə tamaşaya qoyulmuşdur.

C.Cabbarlının digər əsərlərinin də R.Qliyerə və başqa bəstəkarlara təsir etdiyini bildiren A.A.Tuqanov xatirələrində yazırdı: “Od gəlini” Qliyerə də böyük təsir etmişdi. Hətta o, “Od gəlini” adlı opera yaradacağını bildirmişdi. Qliyer mənə göndərdiyi məktubda deyirdi ki, “Od gəlini”nin librettosu onu çox maraqlandırır.

Hətta görkəmli erməni bəstəkarı A.Q.Ter-Gevondyan² da “Od gəlini” librettosuna musiqi bəstələyirdi³.

Bu barədə 1936-cı ildə “Ədəbiyyat qəzetəsi”ndə də anons xarakterli məlumat verilir: “Şah Sənəm”, “Qızıl lələ” müəllifi, xalq aktyoru⁴ Qliyer keçən ildən “1905-ci ildə” əsəri üzrə opera yazmağa başlamış.

Qliyer bu il bu operanı qurtarmaq fikrindədir.

Kompozitor Ter Hovondyan (A.Q.Ter-Gevondyan – A.N.) keçən ildən “Od gəlini” əsəri üzrə opera yazmağa başlamışdır⁵.

Əslində A.Q.Ter-Gevondyan bu məlumatdan iki il əvvəl, 1934-cü ildə C.Cabbarlının librettosu əsasında “Od gəlini” baletini yazmışdır.

¹ Bədəlbəyli Ə. Cəfər Cabbarlının musiqi aləmi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1960, 19 mart, №12, s. 3

² Anuşavan Qriqoryeviç Ter-Gevondyan (1887–1961) – bəstəkar, Ermənistanın Xalq artisti

³ Abbasov Ş. (tərtibçi). Cəfər Cabbarlı haqqında xatirə (“Unudulmaz xatirə” adlı məqalə). B.: Azərnəşr, 1969, s. 95

⁴ Bəstəkar Qliyerin adı məqalədə elə bu şəkildə də verilib.

⁵ Cəfər operada. “Ədəbiyyat qəzetəsi”, 1936, 18 fevral, №3 (53), s. 4

Mənbələrdən göründüyü kimi, Cəfər dünyasını dəyişəndən sonra R.Qliyer də “Od gəlini” və “1905-ci ildə” əsərlərinin mövzusunda opera yazmağa başlamışdı. Təəssüf ki, qeyri-müəyyən səbəbdən bu əsərlər tamamlanmamışdır.

Cəfər Cabbarlı və Əfrasiyab Bədəlbəyli

Cəfər Cabbarlı ilə Əfrasiyab Bədəlbəyli Azərbaycanda inqilabdan sonra yeni təsis olunmuş teatr məktəbində birgə oxumuş və dostluq etmişlər. Onlar daha sonra universitetin “Şərq” fakültəsində də tələbə yoldaşı olmuşlar. Baxmayaraq ki, Cəfər yaşca Əfrasiyabdan böyük idi, həm də həmin illərdə o artıq ölkədə kifayət qədər məşhurlaşmışdı. Ə.Bədəlbəyli yazır: “Dərsarası davam edən bu kimi söhbətlərimiz, çalib-oxumaqlarımız, Cəfər Cabbarlının mənə aşladığı həvəs öz qüvvəmə inam hissini artırdı və mən “Od gəlini” pyesinin ilk quruluşu üçün musiqi bəstələdim. “Od gəlini” pyesində musiqinin nə qədər mühüm yer tutduğunu nəzərə alsaq, bir müəllif olaraq, Cəfərin mənə, ömründə hələ heç bir musiqi əsəri yaratmamış gənc bir musiqi həvəskarına göstərdiyi böyük etimadın əsl xeyirxahlıq duyğusunun nəticəsi idi. “Od gəlini” musiqisinin müvəffəqiyyətinə məndən də artıq sevinən Cəfər Cabbarlı sonrakı pyeslərinin də (“Sevil”, “1905-ci ildə”, “Almaz”, “Yaşar”) musiqisini mənə tapşırırdı”¹.

Burada bir məqam var ki, həqiqətən, adı qeyd edilən tamaşaların dirijoru və musiqi tərtibatçısı Ə.Bədəlbəyli olmuşdur. Lakin tamaşalarda səslənən bir çox melodiyları, xüsusən əsas obrazların ifa

¹ Bədəlbəyli Ə. Cəfər Cabbarlının musiqi aləmi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1960, 19 mart, №12, s. 3

etdiyi mahnıları Cəfər Cabbarlı özü bəstələmişdir. Bunlarla bağlı kifayət qədər tutarlı faktlar kitabımızda yer almışdır.

Musiqisi Cəfər Cabbarlıya aid edilən, lakin digər bəstəkarların adı ilə qeydə alınmış mahnılar

1. “1905-ci ildə” pyesində Sonanın ifa etdiyi “Azad bir quşdum” adlı mahnı

Bu mahnını Cəfər Cabbarlının bəstələməsi haqqında Əməkdar artist Süleyman Tağızadənin yazdığı xatirələri¹ əvvəlki bölmələrdə geniş şəkildə təqdim edilmiş və bildirilmişdir ki, Əfrasiyab Bədəlbəyli mahnının yalnız melodiyasını nota almışdır². Həmin mahnını Cəfər bağışladığı tarda çalmağı S.Tağızadəyə öyrətmişdir³.

“Azad bir quşdum” mahnısının “Musiqisini şəxsən Cəfərin özünün bəstələdiyinin şahidiyəm”, – yazan tanınmış dramaturq və aktyor, Əməkdar artist Məcid Şamxalov da bu fikirləri təsdiqləyir⁴.

Nəhayət, Cəfər Cabbarlının ömür-gün yoldaşı Sona xanımın digər mahnıların, eləcə də “Azad bir quşdum” mahnısının bəstələnməsi

¹Tağızadə S. Unudulmaz xatirə. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin əlyazmalar şöbəsi, inventar №483 (Əlyazma 1959-cu ildə muzeyə müəllif tərəfindən təqdim olunub.)

² Seyfəddinqızı Q. XX əsr Azərbaycan incəsənətinin inkişafında Cəfər Cabbarlının rolu. B.: Ozan, 2001, s. 17

³ Abbasov Ş. (tərtibçi). Cəfər Cabbarlı haqqında xatirə (“Unudulmaz xatirə” adlı məqalə). B.: Azərneşr, 1969, s. 142-143

⁴ Şamxalov M. Dramaturgiyamızın parlaq ulduzu. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1982, 19 mart, s. 7

ilə bağlı maraqlı xatirələri var¹. Cəfərin müasiri olmuş cəfərşünas alim Məmməd Arif də bu fikirləri öz yazılarında dönə-dönə təsdiqləmişdir.

Lakin bütün sübut, dəlillərə baxmayaraq, Sara Qədimova bu mahnını Azərbaycan radiosu üçün lentə yazdırarkən mahnının bəstəkarı kimi Əfrasiyab Bədəlbəylinin adı qeyd olunur (01.04.1955, №8421). Daha sonra digər müğənnilər də vaxtaşırı bu mahnını lentə aldirmiş, lakin mahnının bəstəkarını isə yanlış olaraq Əfrasiyab Bədəlbəylinin adını yazdırmışlar. Düşünmək olardı ki, Ə.Bədəlbəylinin xəbəri olmadan kartotekada müəllif kimi adı qeyd olunmuşdur. Bu, inandırıcı deyil. Təəssüf ki, Ə.Bədəlbəyli buna sonralar da münasibət bildirməmiş və etiraz etməmişdi. Fikrimizcə, Cəfər Cabbarlının mahnılarının mənimsənilməsində Əfrasiyab Bədəlbəyli ilə Sara Qədimovanın iş birliyinin böyük rolu olmuşdur. Digər mahnıları da ilk dəfə S.Qədimova lentə aldirmiş, hər dəfə də kartotekada musiqilərin müəllifi kimi Ə.Bədəlbəylinin adı yazılmışdır. Necə deyərlər, sonralar digər müğənnilər də bu mahnını ifa etdikdə onlara bildirilmişdir ki, həmin mahnı artıq Ə.Bədəlbəylinin musiqisi kimi qeydə alınmışdır.

Cabbarlılar ailəsinə Cəfərin dost bildiyi insanların əli ilə bundan da böyük zərbə vurmaq olarmı?

Radionun fondu üçün lentə alınmış Rauf Hacıyevin “İthaf” adlandırdığı bir əsər də qorunur. Əslində bu, C.Cabbarlının “Azad bir quşdum” mahnısı əsasında işlənmiş instrumental bir əsərdir. R.Hacıyev mahnını C.Cabbarlının əziz xatirəsinə ithaf etdiyindən əsəri belə adlandırır. R.Hacıyev də bu əsəri yazmaqla haqqında da-

¹ Cabbarlı S. Onu kim unudar. B.: Azərənəşr, 1969, s. 35

nışdığımız musiqinin Əfrasiyab Bədəlbəylinin deyil, Cəfər Cabbarlıya aid edilməsini təsdiqləyir. Yoxsa, əsəri başqa şəxsə ithaf edərdi. Bu da bir fakt...

Müasirimiz, görkəmli yazıçı Anar bir məqaləsində yazır: “Bəlkə də, pyeslərinin birinə yazdığı mahnıdakı sadə sətirlər müəllifin (Cəfər Cabbarlının – A.N.) özünün çətin yaradıcılıq taleyinin ifadəsidir”¹.

Anar “pyeslərinin birinə yazdığı mahnı” dedikdə “1905-ci ildə” əsərində Sonanın oxuduğu və C.Cabbarlının bəstələdiyi “Azad bir quşdum” mahnısını nəzərdə tutur. Deməli, Anar da “Azad bir quşdum” mahnısının Cəfər Cabbarlıya məxsus olduğunu təsdiqləyir.

2. “Almaz” pyesində Yaxşının ifa etdiyi “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi...” adlı mahnı

Bu mahnını da ilk dəfə Sara Qədimova Azərbaycan radiosu üçün lentə yazdırır və kartotekada mahnının bəstəkarı Əfrasiyab Bədəlbəylinin olduğu qeydə alınır (12.07.1954, №8420).

“Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi...” mahnısının əsl müəllifi Cəfər Cabbarlıdır.

Haqqında danışdığımız şeirə Ə.Bədəlbəyli də xor üçün fərqli şəkildə yeni mahnı bəstələmiş və əsəri ATR-in xoru ifa etmiş, lentə alınmışdır (30.04.1976, №45643).

¹ Anar. Azad bir quşdum... “Ədəbiyyat” qəzeti, 2009, 8 yanvar, s. 3. Müəllif bu məqaləni rusdilli oxucusuya da çatdırmışdır: «И быть может, неосознанным выражением этих чувств, своей непростой творческой судьбы стали бесхитростные строки написанной им песни для одной из своих пьес» (Anar. Вольной птицей я был... Газета «Азербайджанский конгресс», 5 марта 2010).

3. “Od gəlini” tamaşasında Solmazın oxuduğu “Mən bir solmaz yarpağam ki” adlı mahnı

Görkəmli rejissor A.A.Tuqanovun 1944-cü ildə yazdığı xatirələr C.Cabbarlının Ev Muzeyində qorunur. Burada “Mən bir solmaz yarpağam ki” mahnısının sözləri və musiqisinin C.Cabbarlıya aid olduğu bildirilir.

Bu mahnının da sonradan daha əlavə iki müəllifi peyda olmuşdur. Səid Rüstəmov Cəfər Cabbarlının “Mən bir solmaz yarpağam ki” mahnısını “Solmazın mahnısı” (“Od gəlini” dramına yazılmış musiqi) adı ilə notlaşdırır və mahnını öz bəstəsi kimi təqdim edir¹.

Sara Qədimova bu mahnını Azərbaycan radiosu üçün ilk dəfə lentə yazdırır və kartotekada əsərin bəstəkarının isə Əfrasiyab Bədəlbəylinin olduğu bildirilir (02.08.1954, №7974). Maraqlıdır ki, bu mahnı bəstəkar Səid Rüstəmovun dirijorluğu ilə lentə alınmışdır. Sonralar (1965-ci ildə) Səid Rüstəmov əsərlərindən ibarət “Mahnılar” adlı notoqrafiya nəşr etdirir və burada həmin mahnı özünün bəstəsi kimi təqdim olunur.

Fikrimizcə, S.Rüstəmov düşünülmüş şəkildə bu addımı atmışdır. Axı o, bu mahnının əsl müəllifinin kim olduğunu gözəl bilirdi. Sanki kiməsə (daha doğrusu, Əfrasiyab Bədəlbəyliyə) mesaj göndərirdi: “Get kimə istəyirsən şikayət et, mən də “açım sandığı, töküm pambığı”. Təəssüf ki, nə şikayət olundu, nə də “sandıq açıldı”.

Bu mahnını Gülağa Məmmədov (18.03.1992, №11110-S), Yaqut Abdullayeva (06.06.2001, №14733-S), Mehri Arifqızı

¹ Rüstəmov S. Mahnılar. B.: Azərnəşr, 1965, s. 20–23

(16.07.2002, №14995-S) ifa edərkən isə kartorekada bəstəkar Səid Rüstəmovun adı yazılır. Gülünc vəziyyət yaranır, elə deyilmi?

Necə ola bilər ki, ana radiomuzda eyni mahnı dinləyiciyə iki müəllifin adı ilə təqdim olunur? Ümumiyyətlə, bu məsələ Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində müzakirə olunmalı və ədalətli qərar qəbul edilməlidir. Belə ki, kartotekada mahnının əsl müəllifinin, yəni Cəfər Cabbarlının adı yazılmalıdır. Cəfər Cabbarlıya aid edilən digər mahnıların da kartotekada düzəlişlər aparılmalıdır.

1976-cı ildə dünyasını dəyişmiş Əfrasiyab Bədəlbəyli ömrünün son illərində bu dolaşq məsələni (yəni eyni melodiyanın iki müəllifi olmasını) sahmana salır və 1975-ci ildə “Mən bir solmaz yarpağam ki” adlı şeirə fərqli melodiya bəstələyir. Həmin mahnını Şövkət Ələkbərova oxuyub, fortepianoda Yelena Mustafayevanın (bəstəkar Ramiz Mustafayevin həyat yoldaşı) müşayiəti ilə lentə yazdırır (14.08.1975, №45455). Həmin mahnının not nümunəsini kanta (təksəsli) şəkildə təqdim edirik:

Mən bir solmaz yarpağam ki

("Od gəlini" pyesindən Solmazın mahnısı)

Mus: Əfrasiyab Bədəlbəyli

Largo

Mən bir sol-maz yar - pa - ğam ki, çi - çək - lə - ri bə - zə - rəm.

Mən bir sus-maz duy - ğu - yam ki, Ü - rək - lə - ri gə - zə - rəm.

Mən bir gö - zəl sev - di - yim - çün cə - fa - la - ra dö - zə - rəm.

Sən - siz gül - lər a - çıl - ma - sın, a - çıl - ma - sın, a - xar su - lar

da - yan - sın. O - xu bül - bül, bəl - kə ya - rım o - yan - sın.

Özliyündə bu, Ə.Bədəlbəyli tərəfindən xoşniyyətli addım kimi qiymətləndirilməlidir. Lakin nə qədər ki əvvəlki (Sara Qədimovanın ifa etdiyi) mahnıda müəllifin adı dəyişdirilib əsl müəllifin – Cəfər

Cabbarlının adı yazılmayırsa, yenə bu məsələ problem olaraq qalacaqdır.

4. “Sevil” pyesində Sevilin ifa etdiyi “Sənə nə olub, zalım yar” adlı mahnı

Bu mahnı Sara Qədimovanın ifasında lentə alınmışdır. Musiqisi: Cəfər Cabbarlı, müşayiət edir: Səid Rüstəmovun dirijorluğu ilə xalq çalğı alətləri orkestri (14.01.1955, №8419).

Yaxşı ki, bu mahnıya kimsə yiyə çıxmayıb. Onun da səbəbi budur ki, “Bayatı-İsfahan” təsnifi kimi bütün xanəndələr bu mahnıya zaman-zaman müraciət etmişlər. Bu baxımdan mahnının melodiyasını hər kəs əzbər bilirdi. Utandıqlarından kimsə cürət edib “Sənə nə olub, zalım yar” mahnısını öz adına çıxarmayıb. Sevindirici haldır ki, bu mahnını xalq qoruyub, ona xalq yiyələnib. Elə Cəfər Cabbarlı da bunu istəyirdi. O, xalqı üçün yazıb-yaratmışdır. Fikrimizcə, haqqında danışdığımız “Onu demə, zalım yar” xalq mahnısı kimi deyil, öz müəllifinin adı ilə təqdim olunmalıdır. Təəssüf ki, son illərdə nəşr olunan bir sıra kitablarda (məsələn, “Xor partiturasının oxunuşu” dərslində¹) bu mahnı yanlış olaraq xalq mahnısı kimi verilmişdir.

¹ Əliyeva M.T., Axundova G.Ə. Xor partiturasının oxunuşu. Dərslük. B.: ADPU, 2017, s. 124

5. “Yaşar” pyesində Yaqutun oxuduğu “Sənin dərdindən” adlı mahnı

Mahnını ilk dəfə Şövkət Ələkbərova radio üçün lentə yazdırmışdır (05.08.1956, №1573). Bu mahnının da musiqisi kartotekada yanlış olaraq Əfrasiyab Bədəlbəylinin adı ilə qeydə alınmışdır.

Sona Cabbarlı¹, eləcə də Məmməd Arif² seğah məqamı üzərində qurulmuş bu mahnının musiqisi və sözlərinin Cəfər Cabbarlıya aid olduğunu təsdiqləmişlər.

6. “Nuru Paşa” və ya “On dördü” rəqsi

Bu rəqs haqqında “Nuru Paşa” və ya “On dördü” rəqsinin **tarixçəsi**” başlıqlı məqalədə geniş və dolğun məlumat vermişik. Təəssüf ki, bu rəqsin müəllifliyini də öz üzərinə götürmək istəyənlər az deyil. Bir sıra ifaçılar həmin rəqsi öz adlarına çıxarmaq istəmişlər. Hətta ermənilər də “On dördü” rəqsinə iddialıdır.

Bu rəqs müxtəlif çalğı alətlərində instrumental şəkildə ifa edilir. Hətta “On dördü” rəqsi xalq arasında çox populyar olduğundan, “Alçagülü”, “İnnabı” və s. rəqlər kimi sonradan söz qoşularaq mahnı kimi də ifa olunmuşdur. Professor Kamal Həsənov bildirir ki, Qarabağda həmin rəqsə bu mətni əlavə ediblər:

¹ Cabbarlı S. Onu kim unudar. B.: Azərnəşr, 1969, s. 35

² M.Arif. Seçilmiş əsərləri (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu). Üç cildə, II c. B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1968, s. 244

Gəlinə bax, gəlinə,
Daraq almış əlinə.
Gəlinə söz deməyin,
Küsüb gedər evinə.
Boyuna qurban, ay gəlin,
Toyuna qurban, ay gəlin¹.

7. “Solğun çiçəklər” pyesindən Saranın mahnısı (və ya “Tellər oynadı”)

Azərbaycan radiosu fondunun kartotekasında C.Cabbarlının adı bu mahnının bəstəkarı kimi adı qeydə alınmışdır (23.08.1955, №8772). Şövkət Ələkbərovanın oxuduğu həmin mahnıda onu Əməkdar artist, virtuoz tarçalan Əhsən Dadaşov müşayiət etmişdir. “Solğun çiçəklər” əsəri ilk dəfə 1916-cı ildə o zamankı İsmailiyyə (Azərbaycan Elmlər Akademiyası) binasının salonunda tamaşaya qoyulub və Cəfərin bəstələdiyi “Tellər oynadı” mahnısı burada ifa olunub².

8. “Dönüş” tamaşasında Turacın ifa etdiyi “Hicrindən oldu, ey gözəl” adlı mahnı

Radionun kartotekasında bu mahnının müəllifi kimi bəstəkar Elmira Nəzirova, ifaçısı isə Nərminə Məmmədova olduğu göstərilir.

Hər kəsə bellidir ki, Cəfər qəhrəmanları üçün mahnılar bəstələyirdi və tamaşa vaxtı bu melodiyalar səhnədə canlı səslənirdi. Cəfərin həm sağlığında, həm də ölümündən sonra onun tamaşalarına

¹ Həsənov K.N. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: Işıq, 1983, s. 42

² Seyid Hüseyin Sadıqzadə. C.Cabbarlı haqqında xatirələr. B.: Uşaqgəncnəşr, 1960, s. 10.

müxtəlif bəstəkarlar musiqi tərtibatı vermiş, müəyyən əsərlər yazmışlar. Yəqin ki, bundan sonra da bəstəkarlar C.Cabbarlının pyeslərinə müraciət edəcəklər. Bu, təbii haldır. Cəfər Cabbarlının qəhrəmanları üçün yazdığı mahnılar da bəzi bəstəkarlar tərəfindən mənimsənilmiş, əsərlərinə daxil edilmiş, nəticədə onun mahnıları yanlış olaraq müxtəlif bəstəkarların “mal”ına çevrilmişdir. Yəni tamaşanın musiqi tərtibatını hazırlayan bəstəkarlar müvafiq tamaşa üçün müxtəlif melodiya yazmışlar. Belə məqamda qəhrəman obrazlar üçün yeni melodiya bəstələməmiş, əsasən Cəfərin mahnılarından istifadə etmişlər. Sonralar zaman-zaman həmin mahnıları öz adlarına çıxarmışlar.

“Nuru Paşa” və ya “On dördü” rəqsinin tarixçəsi

C.Cabbarlı ovqatının xoş anlarında tək-cə tamaşalara musiqilər deyil, bir sıra fərqli səpkidə marş, mahnı və rəqlər də bəstələyib. “On dördü” rəqsı də belə musiqilərdəndir. Bu rəqsın yaranmasının maraqlı tarixçəsi vardır.

Xilaskar Türk-Qafqaz İslam Ordusunun komandanı, general Nuru Paşa¹ 1918-ci il sentyabr ayının 14-də Bakını erməni daşnaklarından xilas etməkdən ötrü qoşunu ilə şəhərə daxil olur. Onun rəhbərlik etdiyi qəhrəman türk ordusu qatil daşnakların layiqli cavabını verir, sentyabrın 15-də şəhər tamamilə erməni vəhşilərindən təmizlənir...

Professor Asif Rüstəmli bildirir ki, 1918-ci il noyabrın 10-da Azərbaycan hökuməti Nuru Paşanın şərəfinə ziyafət təşkil etmişdi.

¹ Tam adı: Nuru Paşa Hacı Əhməd oğlu Kiligil (1889–1949)

A.Rüstəmli yazır: “General ziyafətdən sonra “arkadaş” adlandırdığı Cəfərin dəvətini qəbul edərək onun qonağı oldu. Gənc olmasına baxmayaraq, istedadlı və böyük sənətkarın darısqal mənzil şəraiti generalı sıxdı. Nuru Paşanın bu istiqamətdəki təkliflərindən Cəfər minnətdarlıqla imtina etdi. Lakin ertəsi gün Nuru Paşanın göndərdiyi hədiyyələri Cəfərin anası Hacı Şahbikə xanım qəbul etmək məcburiyyətində qaldı. Bunlar: bir ədəd nikelli dəmir çarpayı, daş güzgü, paltar üçün ayaqlı asılqan, divar saati, bəzi əşya və ləvazimatlardan ibarət idi”¹.

Bu ziyafətdə Cabbarlının qohumları və həmyerlilərindən ibarət kiçik ansamblın ifasında müxtəlif musiqilər səslənir. Maraqlısı budur ki, səslənən melodiyların bəzilərinin bəstəsi Cabbarlıya məxsus idi. Zurna, balaban, qarmon, nağara və qoşanağarada ifa olunan musiqilər arasında bir rəqs Nuru Paşanın xüsusi ilə xoşuna gəlir. Paşa biləndə ki, rəqsin musiqisi Cəfərə məxsusdur, ondan soruşur: Cafer, şu gözəl rəksin ismi ne?

Cəfər cavab verir: – İsmi yok, şu andan koy “On dördü” olsun.

– Neden “On dördü”?

– On dörd eylülün, şu günün şərəfinə”².

“Eylül” sentyabr deməkdir. Deməli, C.Cabbarlı həmin günün şərəfinə özünün bəstələdiyi rəqsə “On dördü” adını vermişdir. Hətta bir müddət bu melodiyanı “Nuru Paşa” rəqsi də adlandırmışlar. Sonralar sovet ideologiyasına uyğun gəlmədiyindən və rəqsin Nuru Paşanın adı

¹ Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 94

² Nəcəfzadə A.İ. Nəğmələr (notoqrafiya). B.: MBM, 2009, s. 3

ilə bağlı olduğunu unutturmaqdan ötrü düşünülmüş şəkildə “on dörd” rəqəmi barədə bir sıra fikirlər uyduruldu. Bir ehtimala görə, guya burada “on dörd gecəlik ay” nəzərdə tutulur. Başqa bir uydurmaya görə, guya keçmişdə rəqslər (“Bir nömrə”, “İki nömrə”, “Üç nömrə”, “Dörd nömrə”, “Beş nömrə”, “Altı nömrə”, “Yeddi nömrə”, “On dördü”, “Yüz biri”) siyahıya alınarkən adsız olduğu üçün sıra nömrəsi ilə adlandırılmışdır. Çox gülünc versiyadır, onda gərək siyahıya alınmış bütün rəqslərin rəqəmlə adlanan ikinci adları da olmalı idi. Əslində bəzi qədim rəqslərimizin adında “nömrə” əvəzinə “barmaq” sözü işlədilib. Bu da nəfəs çalğı alətləri ifaçılarının dilindən yayılmışdır. Bilindiyi kimi, rəqslərimizin əksəriyyətinin yaradıcısı da məhz milli nəfəs çalğı alətləri ifaçılarıdır. Onlar bəzi rəqslərin tonallığını da çalğı dəliklərinin sayı ilə müəyyənləşdiriblər: “Üç barmaq”, “Dörd barmaq”, “Beş barmaq”, “Altı barmaq” və s. Belə ki, milli nəfəs alətləri ifaçılığında yeddi barmağın hər birindən oktava daxilində ayrıca hər hansı səsi ifa etmək üçün istifadə edilir. Yəni milli nəfəs çalğı alətlərində əsas səslərin ifasında əsasən “yeddi barmaq” işlədilir, bu qəbildən olan rəqslər “Yeddi barmaq”dan artıq ola bilməz. Çünki milli nəfəs çalğı alətlərində əsas səslərin ifasında əsasən yeddi barmaqdan (sol əlin baş barmağı ilə “sinə dəliyi”ni qapamaq şərti ilə) istifadə olunur. Səkkizinci barmaq isə bir oktava zildəki müvafiq səsin təkrarı olduğundan bu deyim qədimdə demək olar ki, işlədilməyib. Bu baxımdan “Səkkiz barmaq” və ya “Səkkiz nömrə” adlı rəqsə təsadüf edilmir. Deməli, rəqslərimizin adına rəqəmlər məhz nəfəs alətləri ifaçıları tərəfindən əlavə edilmiş və burada “nömrə” deyil, “barmaq” sözü özünü doğruldur. Digər nömrələnmiş rəqslərdə – “On dördü” və

“Yüz biri”də isə “nömrə” (yaxud barmaq) yazılmır. Çünki insanın 14 və ya 101 barmağı yoxdur ki...

Haqqında danışdığımız “On dördü” rəqsindəki rəqəm isə qeyd edildiyi kimi, adında ayın günlərindən birini ifadə edir. Hər halda həmin melodiyanı “Nuru Paşa” rəqsi adı ilə təqdim olunması da məqsəduyğundur. Bu rəqsi bədxah qonşularımız ermənilər “Dasni çors” adı ilə ifa edirlər ki, bunun da tərcüməsi “On dördü” deməkdir. Ermənilərin sadəcə bu faktdan xəbərləri yoxdur...

“On dördü” rəqsinin not nümunəsini ilk dəfə Səid Rüstəmov 1936-cı ildə “Azərbaycan rəqs havaları” adlı məcmuəsində nəşr etdirmişdir¹. Bu rəqs rast məqamında, do major tonallığında, allegro tempində və 6/8 (3/4) ölçüdə nota alınmışdır. S.Rüstəmov 1950-ci ildə həmin əsərin ikinci nəşrini də redaktə etməklə musiqiçilərin ixtiyarına vermişdir². Burada S.Rüstəmov 33 xanədən ibarət olan ilkin not nümunəsini olduğu kimi saxlamış, yalnız 28-ci xanəni “mi” ilə deyil, “re” notu ilə başlayır.

S.Rüstəmovun notlaşdırdığı “On dördü” rəqsini (1950-ci il nəşri) təqdim edirik:

¹ Rüstəmov S.Ə. Azərbaycan rəqs havaları. B.: Azərnəşr musiqi sektoru, 1936, s. 24-25

² Rüstəmov S.Ə. Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: Azərbaycan Dövlət Musiqi Nəşriyyatı, 1950, s. 7.

On dördü

Tez-tez

The musical score is written in 6/8 time and consists of six staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one flat. The tempo is marked 'Tez-tez'. The score is characterized by frequent trills (tr) and ornaments (tr) over various notes. The first staff contains measures 1-6, the second staff measures 7-11, the third staff measures 12-18, the fourth staff measures 19-24, the fifth staff measures 25-29, and the sixth staff measures 30-34. The piece concludes with a double bar line.

1953-cü ildə “On dördü” rəqsi ilk dəfə tanınmış qarmonçalan Səfərli Vəzirovun (1929–1982) ifasında Azərbaycan radiosu üçün lentə alınmışdır¹. Səfərli bu rəqs haqqında məlumatı musiqisevər olan atası Ağarza Vəzirovdan (1886–1975) almış və repertuarına daxil etmişdir. Ağarza C.Cabbarlının həmyerlisi və yaxın dostu olmuşdur. O, Xızının varlı, imkanlı, sayılıb-seçilən şəxsiyyətlərindən idi. Ağarza həvəskar qarmon ifaçısı olsa da, musiqiçi kimi fəaliyyət göstərmirdi. Yalnız yaxınlarının şən günlərində və asudə vaxtlarında mənəvi ehtiyacını ödəməkdən ötrü bu aləti arabilir səsləndirirdi. Bir sözlə, Ağarza toya-düyünə getməmiş, qarmonla çörək pulu qazanmamışdır. Nuru

¹ Muğam ensiklopediyası (baş redaktor Mehriban Əliyeva). Heydər Əliyev Fondu. B.: 2008, s. 200

Paşaya Cəfər ziyafət verərkən Ağarza da qonaqların arasında olmuşdur. Lakin onun bu məclisdə qarmon ifa etməsi haqqında məlumat yoxdur. Həmin məclisdə qarmonu tanınmış xeyriyyəçi, Cəfərin yaxın qohumu Məşədi Ələkbər Nəzərli (1882–1951) ifa etmişdir. Ə.Nəzərli-nin sənət və yaradıcılığı haqqında “Muğam ensiklopediyası”nda geniş məlumat verilmişdir¹. Bu bilgiləri verməkdə məqsəd odur ki, bəzən yanlış olaraq “On dördü” rəqsinin müəllifi Səfərəli Vəzirovun olduğu bildirilir.

İndi fəaliyyəti dayandırılmış ANS telekanalının “Kamerton” verilişində, gənc instrumental ifaçıların yarışmasında tarçı Araz Həmidzadə “On dördü” rəqsini ifa etdikdən sonra Xalq artisti Kamil Vəzirov (1949–2018) münəfi kimi bu ifaya münasibət bildirmişdir. K.Vəzirovun fikirlərinə görə, qabaqlar qarmon sənətkarları rəqs yazarkən ona ad qoymağa çətinlik çəkirdilər. Ona görə rəqsləri nömrələyirdilər. Bu səbəbdən “nömrəli” rəqslər yaranmışdır. K.Vəzirov daha sonra “On dördü” rəqsinin müəllifinin atası Səfərəli Vəzirovun olduğunu bildirir².

Əslində bildirdiyimiz kimi, Azərbaycan radiosu üçün bu rəqsi, həqiqətən, ilk dəfə Səfərəli Vəzirov ifa etmişdir. Lakin bəstəkar Səid Rüstəmov 1936-ci ildə “On dördü” rəqsini nota salanda³ Səfərəli Vəzirovun cəmi 7 yaşı vardı...

¹ Muğam ensiklopediyası (baş redaktor Mehriban Əliyeva). Heydər Əliyev Fondu. B.: 2008, s. 154

² <http://mp3indir1.org/indir/araz-hemidzade-reqs-14-on-dordu.html>

³ Rüstəmov S.Ə. Azərbaycan rəqs havaları. B.: Azər-nəşr musiqi sektoru, 1936, s. 24-25 (rəqs №23)

Əməkdar mədəniyyət işçisi, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Kamal Həsənov (1925–2007) “Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri” əsərində “Qızlar bulağı” rəqsindən söz açarkən yazmışdır: “Bu rəqsdə bəhs olunan bulaq Naxçıvanın yaxınlığındadır. Burada qızlar yığışar, çalıb-oyunayar, mahnı oxuyardılar. “Qızlar bulağı” rəqsi də burada meydana gəlib. Bu rəqsin melodiyasını indi də Naxçıvanda və onun rayonlarında tez-tez eşitmək olur. Naxçıvan musiqiçisi Cəfər Rəcəbovun dediyinə görə, Əhəd Əliyev “Qızlar bulağı” melodiyasını əsas götürərək onu bir qədər işlədikdən sonra özünün məşhur “On dörd nömrə” rəqs melodiyasını yaratmışdır”¹.

Öncə “On dörd nömrə” rəqsinin müəllifi kimi təqdim edilən Əhəd Əliyevin kimliyini müəyyənləşdirmək istədik. K.Həsənov həmin əsərində “Bənövşə” rəqsinin melodiyasını yenə C.Rəcəbova istinadən Bakı tarçalanı Əhəd Əliyevin yaratdığını bildirir². Amma araşdırmalardan sonra bəlli oldu ki, XX əsrin birinci rübündə Azərbaycanda Əhəd Əliyev adlı tarçı fəaliyyət göstərməmişdir. Həmin dövrdə Əhəd Əliyev (1893–1942) adlı virtuoz qarmonçalan olmuşdur. Kor Əhəd ləqəbi ilə tanınan görkəmli qarmonçunun bəzi lent yazıları vardır. Əgər bu rəqs ona məxsus olsaydı, bu barədə özü və ya müasirləri bir söz deyərdi, ən əsası da Əhəd Əliyev həmin rəqsi də lentə yazdıra bilərdi.

Möhtərəm oxucu! Gördüyünüz kimi, bu başıbəlalı rəqsin də sonradan neçə-neçə “müəllif”i peyda olmuşdur. Bunun da səbəbi məlumdur. Əsl müəllif, özü də peşəkar musiqiçi olmayan müəllif

¹ Həsənov K.N. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: Işıq, 1983, s. 34

² Həsənov K.N. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: Işıq, 1983, s. 30

(Cəfər Cabbarlı) həyatdan köçəndən sonra bu işi görmək xeyli asanlaşır. Elə müasir dövrdə də bir sıra dünyasını dəyişmiş müəlliflərin mahnılarını bəzi xanəndələr, müğənnilər, instrumental ifaçılar öz adlarına çıxarırlar. Nə isə... Zaman, tarix və mötəbər qaynaqlar hər şeyi öz yerinə qoyur...

“Ədirnə fəthi” əsəri haqqında “Açıq söz” qəzetində “Tamaşaçı” imzası ilə belə bir məlumat verilir: “Cümə günü, dekabrın 15-də (1917-ci ildə – *A.N.*) sənət məktəbinin müntəha (axır) sinifi mütəəllimlərindən Cəfər Cabbarzadənin yeni yazmış olduğu “Ədirnə fəthi” adlı pyesa “Aktyorlar İttifaqı” tərəfindən birinci dəfə olaraq mövqə tamaşaya qoyuldu. Kirsəti-mündərəcətdən (mətnin çoxluğundan – *A.N.*) və qəzetimiz həcmnin ədəmi müsaidəsindən dolayı bu pyesanın məzmunini müfəssələn yazmaqdan sərfi-nəzər edərək müxtəsərən yazmaq məcburiyyətindəyiz: Bu əsərdə Balkan müharibəsində Ədirnənin təslimindən sonra başda Ənvər bəy olmaq üzrə cavan türk əsgərliyi və “İttihad və tərəqqi” firqəsinin lüzumi, Kamil Paşa kabinetinin istefası, “Gənc türklər”in iş başına keçməsi və nəhayət, üç gün zərfində Ənvər bəy qoşunlarının İstanbulu təhlükədən qurtarıb, Ədirnəni geri almalarını təsvir ediyor”¹.

Qulam Məmmədlinin “İmzalar” kitabından bəlli olur ki, “Tamaşaçı” imzası ilə bir çox ədiblər məqalələr yazmışlar: Hacı İbrahim Qasimov² (“İqdam”, 1915), Dadaş Bünyadzadə¹ (“Səda”,

¹ Tamaşaçı. Ədirnə fəthi. “Açıq söz” qəzeti, 1917, 18 dekabr, №631, s. 3

² Hacı İbrahim Hacı Mahmud oğlu Qasimov (1886–1936) – jurnalist, publisist, yazıçı, teatr tənqidçisi, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, “Nicat” Maarif Cəmiyyəti idarəsinin üzvü və katibi

1910), Seyid Hüseyn Sadıqzadə² (“Azərbaycan”, 1919), Məmməd Qarayev³ (“Həqiqət”, 1910), Məmmədağlı Cəbrayilov⁴ (“Günəş”, 1910) və Xəlil İbrahimov⁵ (“Sədayi-həqq”, 1913; “Kommunist”), Əsəd Tahirov (“Kommunist”)⁶.

Fikrimizcə, bu məqalənin müəllifi Xəlil İbrahimovdur. Çünki o, digər yazarlardan fərqli olaraq, bir müddət “Açıq söz” qəzetində çalışmışdır. Ümumiyyətlə, Qulam Məmmədli qeyd etməsə də, Xəlil İbrahim “Səda”, “Açıq söz”, “İqbal”, “Bəsirət”, “Qurtuluş yolu” kimi demokratik ruhlu mətbuat orqanlarında müntəzəm çıxış etmiş, hətta bəzilərinin qısa müddətdə redaktoru da olmuşdur.

Xatırladaq ki, C.Cabbarlının “Trablis müharibəsi” əsərində yaratdığı Ramiz obrazının prototipi Nuru Paşadır⁷. Cəfər Cabbarlı Nuru Paşanın Bakıya gələrkən görüşəcəklərini öncədən planlaşdırmışdı. Bu baxımdan həmin rəqsi (“Nuru Paşa”-nı) bir neçə ay əvvəl hazırlamışdı. Nuru Paşa Cəfərgilə əlidolu gəlmişdi. Paşanın Cəfərə bağışladığı hədiyyələr hazırda dramaturqun Ev Muzeyində qiymətli eksponat kimi qorunur. Sözsüz ki, sovet dövründə Nuru Paşanın adını çəkmək, onun Cəfərgildə ziyafətdə olması, gənc ədibə hədiyyələr bağışlaması, Cəfərin isə Nuru Paşanın şərəfinə musiqilər (mahnı, rəqs, marş) bəstə-

¹ Dadaş Xoca oğlu Bünyadzadə (1888–1938) – tanınmış dövlət xadimi

² Seyid Hüseyn Mir Kazım oğlu Sadıqzadə (1887–1938) – yazıçı, tənqidçi, pedaqoq

³ Məmməd Qarayev Malıbəyli (1887–1913) – görkəmli pedaqoq, aktyor, cəmi 26 il yaşamışdır.

⁴ Məmmədağlı Cəbrayilov – bu şəxs haqqında heç bir məlumat əldə edə bilmədik.

⁵ Xəlil İbrahim oğlu İbrahimov (1892–1938) – publisist, tərcüməçi

⁶ Məmmədli Q.M. İmzalar. B.: Xatun Plyus, 2010, s. 110-111

⁷ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 33

ləməsi haqqında məlumat vermək məlum səbəbdən, yəni sovet ideologiyasına uyğun gəlmədiyindən mümkün deyildi.

Tanınmış qəzəlxan Hacı Səyyarın atası Molla Hacı Ağarza (1931–2008) informator olaraq bizə mövzu ilə bağlı olduqca maraqlı məlumat vermişdir. Hacı Ağarza el-oba içində ensiklopedik biliyə malik şəxs kimi tanınmışdır. Bu səbəbdən ona “Molla” təxəllüsünü təkcə peşəsinə görə deyil, həm də elmin bütün sahələrinin dərin bilicisi və çox savadlı olduğuna görə ünvanlamışlar.

Molla Hacı Ağarza bildirir ki, 1918-ci il sentyabrın 15-də həmkəndlisi (Xızı, Ağdərə kəndi), Şirvanın tanınmış sənətkarlarından biri olan Aşıq Şıxmırhüseyn Əliseyranoğlu (1876–1918) Bakıda, Yanardağ yaxınlığında erməni daşnakları ilə döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. O, ölümündən bir gün əvvəl Bakıda xilaskar türk komandanı Nuru Paşanı ilk qarşılayanlardan biri olmuş, onunla səmimi söhbət etmişdir. Nuru Paşa biləndə ki, Şıxmırhüseyn aşıqdır, təəccübünü gizlətməmiş, “ne mutlu böylesi kahraman bir aşığa” – söyləmişdir.

Ümumiyyətlə, o dövrdə Azərbaycanın bir çox qeyrətli aşıqları çiyindəki sazı tufənglə əvəz etmiş, düşməne qarşı igidliklə vuruşmuşlar. Məsələn, Şəkinin Aşağı Layısqı kəndindən olan ustad sənətkar Aşıq Molla Cümə (1854–1920) 1920-ci ilin aprelində Azərbaycana soxulmuş işğalçı XI rus ordusu ilə döyüşdə qəhrəmancasına döyüşmüş və mayın 14-də erməni-bolşevik cəlladları tərəfindən qılıncıla doğranılmış və qəddarcasına öldürülmüşdür. Yaxud Aşıq Mirzə Bilal (1872–1937) Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə (1918–1920) Şamaxı qəzasının əmniyyət müdiri vəzifəsində çalışdığına görə

repressiya illərində təqib olunmuş, 1937-ci ildə “vətən xaini”, “xalq düşməni” damğası ilə güllələnmişdir...

Noyabrın 10-da Cəfərin evində qonaq olan Nuru Paşa musiqiçiləri gördükdə Aşıq Şıxmirhüseyn yadına düşmüş, onu soruşmuş, aşığın şəhid olduğunu eşidəndə çox məyus olmuş, dərinədən köks ötürmüş “yazıq ya, aşığı koruyamadık” – demişdir.

Rəfai Oğuztürk Dağlı Aşıq Şıxmirhüseynlə bağlı həmin mənzərəni belə qələmə almışdır: “Qafqaz İslam Ordusu bolşevik-daşnak ordusunu Bakıya qədər qovdu. Ağır döyüşlərdən sonra, 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı azad edildi. Bakı uğrunda döyüşlərdə Xızı camaatından təşkil olunmuş və yüzbaşı (kapitan) Məşədi Əmbəyin başçılıq etdiyi süvari dəstəsi iştirak etmişdir. Bu süvari dəstəsindən bir neçə nəfər, o cümlədən Aşıq Şıxmirhüseyn şəhid olmuşdur”¹.

Şair-publisist Şəhla Gündüz nənəsi, Cəfərin qardaşı Hüseyinqulunun qızı Mələkxanımın xatirələrini çap etdirmişdir. “Mirzəmi və mən” adlı məqalədə Nuru Paşa ilə bağlı maraqlı məqamlar vardır. Mələkxanımın yazdığına görə: “Cəfər dörd nəfər Osmanlı türkünə evimizə qonaq çağırmışdı. Onlardan Namiq adlı birisi dalanın ağzında mil kimi bir şeyi yerə sancıb telefonla danışdı. Anam Ziyət Ağarəhimqızı düşbərə-qutab bişirmişdi. Onlar Bakının ermənilərdən təmizlənməsi münasibəti ilə yeyib-içib, çalıb, mahnı oxuyurdular. Sonra məclisə Nuru Paşa da iki-üç nəfərlə gəldi”².

¹ Oğuztürk Dağlı R.S. (Mustafayev). Xızı-Siyəzən bölgəsinin tarixi (arxeoloji-etnoqrafik tədqiqat). B.: Afpoliqraf, 2011, s. 218

² Cabbarlı-Abbasova M.B. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 2009, 02–08 aprel, №11 (354), s. 13

Xatirədən bəlli olur ki, Cəfərin qardaşı Məşədi Hüseynqulu Cabbarlı (1874–1924)¹ gözəl tar çalırmiş. Hüseynqulu həmin məclisdə qonaqları tarda öz şirin ifası ilə feyziyab edirmiş². Digər musiqiçilər isə nəfəs alətləri ifaçısı Ağabala Məşədi Mövsümoğlu (1890–1924), qarmonçu Məşədi Ələkbər Nəzərli (1882–1951) və klarnet, zurna, balaban, tütək və saz ifaçısı Mehdi Nəzərli (1892–1952) qardaşları idi. Onları qavalda dövrünün məşhur zərb alətləri ifaçısı Xaliq Babayev müşayiət edirdi. Daha çox “Dul Xaliq”³ ləqəbi ilə tanınan bu ifaçı haqqında ətraflı bilgi vermək istəyirəm. Xaliq Babayev haqqında tarçalan Bəhram Mənsurov yazır: “Mənim üçlüyümdə Qılman Salahov (kamança), Xaliq Babayev (qaval) iştirak edirdi”⁴.

Xaliq Babayev 1932-ci ildən fəaliyyətə başlayan xalq çalğı alətləri orkestrinin ilk – 22 nəfərlik üzvündən biri olmuşdur⁵. Ona niyə “Dul Xaliq” ləqəbini vermişlər? Xaliqin həyat yoldaşı dünyasını cavan ikən dəyişmiş, o da ilk sevgisinə sadıq qalaraq ömrünün sonuna qədər bir daha evlənmemişdir. Bu səbəbdən də ona “Dul Xaliq” deyə müraciət etmişlər. Əslən Xızıdan olmuş, lakin Bakıda doğulmuş və bu

¹ Mələkxanın yazır: Atamın mollaxana savadı vardı. Qurani çıxmışdı. Yaxşı da tar çalırtdı. Özü də haqq-hesabdan yaxşı baş çıxardırdı. Atamın “Qəssabbazar”da da, Bayılda da dükanları vardı. Rəhmətlik anam deyərdi ki: “Cəfər Bayıldakı dükanda qədəşinə çox köməklik eləyib” (Cabbarlı-Abbasova M.B. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 2009, 07–13 may, №16 (359), s. 13)

² Cabbarlı-Abbasova M.B. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 2009, 02–08 aprel, №11 (354), s. 13

³ Əliverdibəyov A. Rəsmli musiqi tarixi. B.: Şuşa, 2001, s. 190

⁴ B.Mənsurov. Ömür qıysa... B.: Səda, 2003, s. 25

⁵ Azərbaycan Radio Verilişləri Komitəsinin 1 yanvar 1932-ci il tarixli 1 sayılı əmri (Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Dövlət Televiziya Radio Verilişləri Komitəsinin arxivi, 1932-ci il, qovluq №3)

şəhərdə yaşamışdır.

Sonda bildirək ki, Nuru Paşa ilə Cəfərin məlum görüşünü “qılıncla qələmin vəhdəti, birliyi” kimi dəyərləndirmişlər. Azərbaycan xalqının düşmənlərdən təmizlənməsində Nuru Paşanın və onun tərəfdarlarının çox böyük xidməti olmuşdur. Osmanlı qoşunları ümumilikdə Azərbaycanda düşmənlərə qarşı keçirdikləri hərbi əməliyyatlar zamanı 1130 şəhid vermişlər. Ölkəmizdə son illərdə Azərbaycanda canlarını fəda etmiş türk şəhidlərinin məzarları (Bakıda – Mərdəkan qəsəbəsi, Fatmayı kəndi, Şamaxıda, Göyçayda, Qubada – Susay kəndi, Xaçmaz rayonu – Pirquluoba kəndi, Hacıqabul rayonunda – Qubalı Balaoğlan kəndi, Qobustan rayonu – Ərəşalbaş kəndi, Acıdərə ərazisi, Astara rayonu – Pensər kəndi və b.) aşkarlanır və onların şərəfinə qəbirüstü memoriallar ucaldılır. Bütün bunları alqışlayırıq. Bir arzumuz da odur ki, xalqımızın xilaskarı Nuru Paşanın adı ölkəmizdə əbədiləşsin, onun adına müxtəlif şəhərlərdə küçə və parklar salınsın, heykəli ucaldılsın.

Nuru Paşaya ithaf olunmuş “Marş irəli, əsgərim” mahnısı

Cəfər “On dördü” rəqsindən başqa, Nuru Paşaya bir sıra mahnılar da ithaf etmişdir. Belə musiqilərdən biri də indi xanəndələrin “Rast təsnifi” kimi oxuduqları, sözləri dəyişdirilmiş “Qurban ollam adına” mahnısıdır.

Hazırda mahnı daha çox bu sözlərlə ifa edilir:

Qurban olum səni doğan anaya,

Səni doğub, salıb məni bəlaya.

Çəkərəm nazını hərdən,

Mənə sən naz eləsən də.

Nəqərat:

Qurban ollam nazına,

Nazına, avazına,

Səni çoxdan sevirəm.

Bağlamışam din-imanı zülfünə,

Mənim kimi heyran hanı zülfünə?

Çəkərəm nazını, ey yar,

Nə qədər naz eləsən də.

Nəqərat:

Gəl gülüm, gəl görüm kimin yarısan?

Hansı vəfadarın vəfadarısan?

Çəkərəm nazını hərdən,

Mənə sən naz eləsən də.

Nəqərat

Bəzən nəqərat bu sözlərlə də oxunur:

Qurban ollam nazına,

Söhbətinə, sazına,

Səsinə, avazına.

C.Cabbarlının həmin mahnısı qeyd edilən sözlərlə yaxın keçmişdə oxunub. Ondan əvvəl isə mahnının sözləri bir müddət daha biabırçı şəkildə, yəni belə ifa olunmuşdur:

Bağlamışam din-imanı zülfünə,
Mənim kimi heyran hanı zülfünə?
Gedərəm kilsəyə gırrəm,
Dönərəm xaçpərəst ollam.

Nəqərat:

Qurban ollam nazına,
Nazına, avazına,
Səni çoxdan sevirəm.

Göründüyü kimi, nəqəratın sözləri bütün variantlarda olduğutək saxlanılsa da, digər misralar kəskin təhrif olunmuşdur. Sonuncu variantla bağlı isə danışmağa adamın dili gəlmir. Bir gözəldən ötrü dinini, əqidəsini dəyişən kişiye nə deyəsən?..

Ümumilikdə, müşahidələr göstərir ki, mahnının musiqisi olduğu kimi saxlanılsa da, sonralar həm ritmi, həm də poetik mətni dəyişdirilib. Bu da məlum səbəbdən edilmişdir. Amma bu gün müstəqillik şəraitində yaşayırıq. Artıq kimsə türkcülüyün qarşısını ala bilməz. Biz, C.Cabbarlının Nuru Paşanın şəninə yazdığı musiqini faktlara söykənməklə bərpa etmək və musiqisevərlərin ixtiyarına vermək qərarına gəldik.

“Lider” TV-nin 2004-cü ildə çəkdiyi, C.Cabbarlıya həsr edilmiş “Etiraf” adlı bədii-sənədli filmə (rejissor Ələkbər Muradov, ssenaristlər – Hacı Firudin Qurbansoy və Rəhim Əliyev) Azərbaycan

Dövlət Opera və Balet Teatrının dirijoru olmuş Əbdüləhəd İsrafilzadə bu musiqi haqqında xatirələrini söyləyir və mahnının bir bəndini oxuyur:

Türk sağ ikən yurduna əl toxunmaz,

Ölsə də zəncir daşına sıxınmaz.

Alaram mizrağı bir türk kimi,

Qalxan çəkərəm mən!

Tutduğum haqq yoludur,

Qan tökərəm, can verərəm mən.

Nəqərat:

Atılıb (mərmilərim) bombalarım, qandır, oddur təməlim,

Böyük Turan Vətənim!!!

Əbdüləhəd İsrafilzadə filmdə mahnının digər bəndini unutduğunu söyləyir. Lakin heyifsilənməyə dəyməz. C.Cabbarlının yaxın dostu, Bakının Zirə kəndindən (əslən Xızıdan¹) olan yazıçı, dramaturq Mirzəbala Məhəmmədzadə də Almaniyada yaşayarkən 1935-ci ildə bu mahnı haqqında dəyərli məlumat verib. Xatırladaq ki,

¹ Mirzəbalanın əslən Xızıdan olması ilə bağlı məlumatı dəqiqləşdirmək üçün Zirə kənd sakini, tanınmış ziyalı İsmixan Fərəcovla əlaqə saxladım. O, Mirzəbalanın babalarının Zirəyə Xızıdan gəlməsi fikrinin səhih olduğunu bildirdi. İsmixan müəllim Mirzəbalanın Türkiyədəki qəbrini tapdığını da bizə söylədi. Mirzəbalanın anasının 12 bacısı olmuş, bu gün kənddə yaşayan bütün nəsillərin qohumluq əlaqəsini həmin bacılar birləşdirir. İsmixan müəllim bir məlumatı da söylədi ki, sovet hökumətinin ilk illərindən etibarən uzun müddət kənddə kimsə Mirzəbalanın onların qohumu olduğunu söyləməyə cürət etmirdi. Çünki Mirzəbala “vətən xaini”, “xalq düşməni” elan olunmuşdu.

Müsavat Partiyasının ideoloqlarından biri olan Mirzəbala Məhəmməd-zadə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Almaniyada mühacir həyatı yaşamağa məcbur olub. Onun Almaniyada “Qurtuluş” jurnalında yazdığı məqaləsindən bəlli olur ki, C.Cabbarlı həmin şeiri və musiqini 1918-ci ildə Türk-Qafqaz İslam Ordusunun baş komandanı, general Nuru Paşaya və türk ordusuna həsr etmişdir¹. Şeirinin tam mətni belədir:

Türk sağ ikən yurduna əl toxunmaz,
Ölsə də zəncir daşımaz, qul olmaz.
Alarımız mizrağı qalxan çəkəriz,
Qan tökəriz biz!
Yolumuz hər b yoludur,
Qan tökəriz, can verəriz biz!
Atılır bombalarım, qandır, oddur təməlim,
Böyük Turan Vətənim!!!

Ölkə mənim, Vətən mənim, yurd mənim,
Marş irəli, marş irəli, əsgərim!
Gedərəm əsgər olub
Yurduma xidmət edərəm mən.
Yolumuz haqq yoludur, qan tökərəm
Can verərəm mən.
Atılır bombalarım, qandır, oddur təməlim,

¹ Mehmedzade M.A. Cafer Cabbarlı: Diriliği, yarattıkları ve vakıtsız ölümü. // “Kurtuluş” aylık mecmua. Berlin: 1935, şubat (fevral), №4, sh. 107–112

Böyük Turan Vətənim!!!

Qurban ollam vətənə, onu candan sevərəm

Turan elim, Vətənim!!!¹

Cəfərşünas alim, professor Asif Rüstəmli'nin bildirdiyinə görə, 1923-cü il iyunun 15-də siyasi baxışları, Müsavata olan simpatiyası səbəbindən Cabbarlı həbs edilib. Mənzilində axtarış aparılarkən onun çap olunmamış əlyazmaları, bir sıra sənədləri götürülüb². Bu əlyazmaların arasında Nuru Paşanın ordusuna Cəfərin ithaf etdiyi marşın notunun da olması ehtimal edilir. Görünür, Cəfərin “Marş irəli, əsgərim!” mahnısı müəllif hələ sağ ikən əlyazma şəklində notlaşdırılıb, 1923-cü ildə istintaqçılar tərəfindən aparılıb və geri qaytarılmayıb. Bilindiyi kimi, guya həmin ildə Cəfərin evini də oğrular yarmışdı. Bu barədə tar ifaçısı Mələkxanım Hüseynqulu qızı xatirələrində məlumat vermişdir. Molla Hacı Ağarza yaşlı nəslin nümayəndələrinin, eləcə də dövrünün nüfuzlu kriminal aləminin və oğrularının fikirlərinə əsaslanaraq bizə söylədi: “Oğru aləmi heç vaxt Dağlı məhəlləsində, xüsusən də hər kəsin böyük hörmətlə yanaşdığı Cəfərin evinə belə bir basqın etməzdi. Əslində bu iş NKVD əməkdaşları tərəfindən görülmüş və məqsəd Cəfərin əlyazmalarını “oğurlamaq” idi. Onlar bu əməliyyatı da uğurla yerinə yetirmişlər”.

¹ Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 115; Mehmedzade M.A. Cafer Cabarlı: Vəfatının üçüncü yildönümü münasibəti ilə. // “Kurtuluş” aylık mecmua. Berlin: 1938-ci il, son kanun (yanvar), №39, sh. 18 (17–19)

² Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 153–155

Oğurlanan əsərlər arasında “Araz” mənzum dramı da olub. Burada işlədilən “Araz çayı, qalx aradan, qoy birləşsin Azərbaycan” sözləri “oğru”ları çox hiddətləndirirmiş. Təəssüf ki, bu gözəl əsər itib batdı...

İndi də “Marş irəli, əsgərim!” mahnısının not nümunəsini kanta (təksəsli) şəkildə təqdim edirik:

Marş irəli, əsgərim

Söz və musiqi: Cəfər Cabbarlı

Allegretto

Türk sağ i - kən yur - du - na əl to - xun - maz, Öl - sə - də, zən -
5 cir da - şı - maz, qul ol - maz. A - la - ram miz - ra - ğı bir
9 türk ki - mi qal - xan çə - kə - rəm mən, A - la - ram miz - ra - ğı bir
13 türk ki - mi qal - xan çə - kə - rəm mən. A - tu - lib mə - mi - lə - rim,
17 qan - dır, od - dur tə mə lim, Bö - yük Tu - ran Və - tə - nim!
21 A - tu - lib mə - mi - lə - rim, qan - dır, od - dur tə mə lim,
25 Bö - yük Tu - ran Və - tə - nim!

Cəfər Cabbarlının digər mahnıları

Təəssüf ki, Cəfər Cabbarlının bir çox digər mahnıları da vaxtında nota salınmadığı üçün itib-batmış, dövrümüzdə gəlib çıxmamışdır. Belə mahnılardan biri də musiqisi və sözləri Cəfər

Cabbarlıya aid edilən “Yaşasın Azərbaycan”dır. Mahnının poetik mətni bəlli olsa da, musiqisi unudulmuşdur. Həmin şeiri təqdim edirik:

Yaşasın Azərbaycan

Kafkasyanın dumanlı dağlarında,
Oynaşaraq koşuyor,
Dört bir yana aşıyor
Azərbaycan əsgəri.

Od yurdunun hüduqların düşmənlərdən
Sarsılmadan koruyor,
Aslan kibi ölüyor,
Azərbaycan əsgəri.

Arş irəli, arş irəli Azərbaycan
Marş irəli, marş irəli
Yaşasın Azərbaycan!¹

Cəfərin yaxın qohumu, yazıçı, dramaturq Şəmsəddin Abbasov “Tellər oynadı” mahnısının necə yaranması haqqında maraqlı xatirələr söyləyib. Doğma Xızıda, Yarımca yaylağında istirahət edən Cəfərin təbiətin füsunkar gözəlliyindən ilhamlanaraq bu mahnını zümzümə

¹ Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 115. (Mehmedzade M.A. Cafer Cabarlı: Vəfatının üçüncü yıldönümü münasibəti ilə. // “Kurtuluş” aylık mecmua. Berlin: 1938. yıl, son kanun (yanvar), №39, sh. 17–19)

etməsi Şəmsəddinin diqqətindən yayınmır. O yazır: “Biz yaxşı bilirdik ki, Cəfər bir şey yazmazdan əvvəl düşünür, fikrini toplayır, əsərin mühüm monoloqlarını və xüsusən mahnılarını zümzümə edirdi. Amma bunu heç kəsə söyləməzdi. Ümumiyyətlə, o, nə əsərinin mövzusunu kimsəyə deməz, nə də ondan parça oxumazdı. Ona görə də mən təkid eləmədim. Bir neçə gündən sonra öyrəndim ki, Cəfərin zümzümə elədiyi mahnı indi dillər əzbəri olmuş aşağıdakı gözəl parça imiş:

Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar,
Meşə yolu, yarpaq dolu, yaşıl ağaclar;
Onda ki, ağ umuzlara töküldü saçlar,
Əsdi yarpaq, coşdu ırmaq, güllər oynadı,
Qəlbimdəki kaman kimi tellər oynadı.

Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya;
Dağ başında uçan quşlar endilər çaya.
Sən dedin ki, bütün dünya qoy dönsün toya,
Çaldı qaval, uzaq kənddə ellər oynadı,
Qəlbimdəki kaman kimi tellər oynadı”¹.

Xatırladaq ki, bəstəkar, Əməkdar incəsənət xadimi Qənbər Hüseynli (1916–1961) də eyniadlı şeirə mahnı bəstələyib. Bu mahnı C.Cabbarlının düzüb-qoşduğu “Tellər oynadı”dan lad-məqam, ölçü və ritm baxımından fərqlənir. Cəfərin zamanında səsləndirilən həmin

¹ Abbasov Ş. (tərtibçi). Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələr. B.: Azərneşr, 1969, s. 90

musiqinin başqa bir variantını da bərpa etmək mümkündür. Bu işdə bizə Azərbaycanın tanınmış aktyoru və rejissoru, Xalq artisti Şəmsi Bədəlbəylinin xatirələri yardımçı ola bilər. O yazır: “Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar” misrası ilə başlanan lirik şeiri Əfrasiyabın xahişi ilə “Üsküdar” (marşvarı, türk sənət musiqisi – A.N.) mahnısının melodiyasına yazılmış və Xalq artisti H.Hacıbababəyovun¹ ifasında simfonik orkestrin müşayiətilə ilk dəfə opera teatrının səhnəsində səslənmişdir”².

Bu mahnı ilə bağlı Əfrasiyab Bədəlbəylinin də maraqlı xatirələri var: “1931-ci ilin mart ayında mənim Dövlət Opera və Balet Teatrı binasında simfonik konsertim təşkil edilmişdi. Konsertin proqramına yuxarıda göstərdiyim “Almast” operasından qoca aşığın mahnısından əlavə, Qliyerin bəstələdiyi bir xalq mahnısı daxil edilmişdi. Mən bu mahnı üçün şeir yazmağı Cəfərdən xahiş etdim. O, əvvəlcə bu şeiri gətirdi:

Bağdaki güldən zərifdir o gül yanaqlar,
Şandakı baldan şirindir o al dodaqlar,
Sənsiz olsun, görüm ay qız, viranə bağlar,
Səndən ayrı könlüm sızlar, gözüm qan ağlar.

Bağa girsən geri qalmaz boyun çinardan,
Ağ bədənin safdır, ay qız, xarranmış qardan,
Dönsə dünya gözəl olsa, mən keçməm yardan.

¹ Tam adı: Hüseynağa Soltan oğlu Hacıbababəyov (1898–1972) – tanınmış opera müğənnisi

² Rəhmanzadə F. Sənətkar qüdrəti. B.: Işıq, 1982, s. 20

Ya da: (Yağsa yağış, torpaq doysa, mən doymam yardan)¹

Oynaq-oynaq yerişindən bağça süslənir,
Gülüşündən güllər açar, bülbül səslənir,
Sənsiz olar aşıqlərin viranə bağlar,
Səndən ayrı güllər solar, bülbül qan ağlar.

“Almast” operasındakı qoca aşığın ariyasını və bu mahnını konsertdə Hüseynağa Hacıbababəyov oxumalı idi. O, bu əsərləri böyük bir həvəs və əsl sənətkar ilhamı ilə hazırladı. Konsert ərəfəsində biz Cəfəri məşqə dəvət etdik. Mahnının şeirindən bir qədər razı qalmadığımızı ona bildirdik. O, haman saat oturub şeirin ikinci variantını yazdı. İndi Cəfər Cabbarlı “Əsərləri” nəşrində bir qədər təhrif və həm də ixtisarla çap olunmuş bu şeirin əsli belədir:

Bir sən idin, bir mən idim, bir də yamaclar,
Meşə yolu, yarpaq dolu, yaşıl ağaclar,
Onda ki, ağ ümuzlara töküldü saçlar,
Coşdu irmaq, güldü yarpaq, güllər oynadı.

Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya,
Dağ başından uçan quşlar endilər çaya,
Sən dedin ki, bütün dünya dönsün qoy toya,
Çaldı qaval, uzaq göydən ellər oynadı.

¹ Bu bənd 3 misralıq verilir, görünür, misranın biri unudulub. Fikrimizcə, mötərizədə verilən misranı redaktə etməklə 4-cü misraya çevirmək olar.

Endi duman, örtü kimi dünya qarardı,
Ara-sıra əsən bir yel saçın darardı,
Onda ki, oynaq tellərin boynumu sardı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı”¹.

Ə.Bədəlbəylinin yazdığı “Qliyerin bəstələdiyi bir xalq mahnısı” sözlərində anlaşılmazlıq vardır. R.Qliyer mövcud xalq mahnısını necə bəstələyə bilər? Olsun ki, o, bu mahnını oranjiman etmiş, orkestr üçün işləmişdir. Əfrasiyabın həmin xatirəsindən bəlli olur ki, “Tellər oynadı” şeiri R.Qliyer variantında da oxunmuşdur. Məqalədə Cəfərin öncə təqdim edilən “Qan ağlar” şeiri də böyük maraq doğurur. Bəstəkarlar Cəfərin diqqətdən kənar qalan bu gözəl şeirinə də mahnı bəstələyə bilərlər.

“Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar” şeirini vaxtilə böyük sənətkar Ülvi Rəcəb² konsertlərdə royaların müşayiəti ilə deklamasiya şəklində deyərdi və bu ifa dinləyicilərin alovlu alqışları ilə qarşılanırdı³.

Biz ünlü türk müğənnisi Zeki Mürenin (1933–1996) ifasında “Üsküdarə giderken” mahnısının musiqisindən istifadə etməklə həmin meloduyanı Cəfər Cabbarlının sözləri ilə nota almışıq:

¹ Bədəlbəyli Ə. Cəfər Cabbarlının musiqi aləmi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1960, 19 mart, s. 3

² Şaşıqzadə Ülvi Rəcəb Molla oğlu (1903–1938) – tanınmış aktyor.

³ Rəhmanzadə F. Sənətkar qüdrəti. B.: İşıq, 1982, s. 20.

Andante

Bir mən i - dim, bir sən i - din bir də ya - mac - lar,
lar, Me - şə yo - lu yar - paq do - lu ya - şıl a - ğac - lar.

Me - şə yo - lu yar - paq do - lu ya - şıl yar - paq - lar.
On - da - kı ağ u - muz la - ra tö - kül - dü saç - lar,
lar, Əs - di yar - paq, coş - du ir - maq, gül - lər oy - na -
dı, Ü - rə - yim - də ka - man ki - mi tel - lər oy - na - dı.

Ş.Bədəlbəylinin “Üsküdar” kimi təqdim etdiyi bu mahnı daha çox “Üsküdarə giderken” adı ilə yayılmış və bu melodiya az qala bütün türk dünyasının himninə çevrilmişdir. Şübhə yoxdur ki, Cəfərin yaşadığı dövrdə bu mahnının türk sözləri ilə ifa olunması mümkün

deyildi. Əfrasiyabın xahişi ilə Cəfər həmin musiqiyə şeir yazmış və bu yolla həmin mahnı Azərbaycanda uzun müddət ifa olunmuşdur.

Əfrasiyab isə məlum səbəbdən bu melodiyanın xalq mahnısı olduğunu bildirir. Əslində deyildi ki kimi, həmin melodiya, həqiqətən, qədim bir türk mahnısıdır. Bu türk musiqisindən, yəni “Üsküdarə giderken”dən R.Qliyer də “Şahsənəm” operasında istifadə etmişdir. Cəfər çox ustalıqla bu melodiya “Tellər oynadı” şeirini yazır, mahnı tezliklə dillər əzbəri olur. Lakin türk musiqisinin belə yayılması sovet rəhbər işçilərinin heç də ürəyincə deyildi, yəni sovet ideologiyasına görə türkcülüklə bağlı hər şey yasaq idi. Öncə bildirdiyimiz kimi, Hüseynağa Hacıbababəyov bu mahnını simfonik orkestrin müşayiətilə ifa etmişdir¹.

Haşiyə: Mən bir müddət Cəfər Cabbarlının qardaşı Hüseynqulunun nəvəsi, populyar müğənni, Azərbaycan estradasının ulduzlarından biri olan rəhmətlik Hüseynağa Hadıyevin (1946-1994) rəhbərlik etdiyi ansamblın üzvü olmuşam. Onun yaxın qohumu hüquqşünas Təyyar Abbasov (1932–1983) tez-tez dostlarını ətrafına yığar, musiqi məclisləri təşkil edərdi. Bununla bağlı “Həsən dayının gülməcələri” adlı kitabımda məlumat vermişəm². Bizi də belə məclislərə musiqiçi kimi dəvət edərtilər. Təyyar müəllim həmişə məclisə başlayarkən deyərdi: Hüseynağa, “Dağlıların himni” ilə başlayın. Hüseynağa da “Üsküdarə giderken” mahnısını oxuyurdu. O vaxtlar bilmirdim ki, Təyyar müəllim bu mahnıya niyə “Dağlıların

¹ Rəhmanzadə F. Sənətkar qüdrəti. B.: İşıq, 1982, s. 20

² Nəcəfzadə A.İ. Balabançı Həsən dayının gülməcələri. B.: Min bir mahnı MMC, 2004, s. 38-39

himni” deyir. Sonralar aydın oldu ki, bu mahnı Cəfər Cabbarlının “Tellər oynadı” şeiri ilə oxunduğundan Təyyar müəllim onu yarıgerçək, yarızarafat “Dağlıların himni” adlandırırdı...

Şəmsi Bədəlbəyli xatirəsində daha sonra yazır: “Eləcə də Spəndiyarovun¹ “Almaz” (“Almast”, 1928-ci ildə yazılmışdır, libretto müəllifi Sofiya Parnokdur – A.N.) operasında aşığın “Əlimdə sazım, çəkərəm nazın” mahnısının sözlərini Cəfər Əfrasiyabın xahişi ilə yazmışdır”².

Ə.Bədəlbəyli həmin əsərlə bağlı yazır: “Cəfərin hazır musiqi əsəri üçün yeni mətn yazmaq işindəki bacarığını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Bu işdə də o, tam mənası ilə bir sənətkar idi. 1930-cu ilin yayında, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının Moskva qastrolu günlərində mən Cəfərlə birlikdə Böyük Teatr filialında erməni bəstəkarı A.Spəndiyarovun “Almast” operasını dinləməyə getmişdim. Bu əsərin ikinci pərdəsində, qoca aşığın əlində kamança əsər qəhrəmanı Almast ilə görüş səhnəsində oxuduğu ariya Cəfərin çox xoşuna gəldi. “Mahur” və “Vilayəti” kökündə bəstələnən bu musiqi əsəri, doğrudan da, “Almast” operasının ən parlaq və dəyərli səhifələrindən biridir. Cəfər bu ariyanı mənim öz gələcək konsertlərimin proqramına daxil etməyimi məsləhət gördü. Bakıya qayıtdıqdan sonra Cəfər bu ariya üçün yeni şeir yazdı:

¹ Tam adı: Aleksandr Afanasyeviç Spəndiyarov (1871–1928) – erməni bəstəkarı, dirijor, Xalq artisti

² Rəhmanzadə F. Sənətkar qüdrəti. B.: İşıq, 1982, s. 20

Əlimdə sazım, çəkərəm nazın, Dünya gözəli!
Səni alqışlar hər gülü yazın, Dünya gözəli!
Ancaq yar bilər eşqin çarəsin, dünya gözəli!
Aşiq olanı yandırmaq olmaz, dünya gözəli!

Sən bir gülsən, lakin yarpaqlarına tikan dolaşar,
Sən bir qızsan ki, parlaq alnına taclar yaraşar.
Aşiq yolunda çaylardan keçər, dağlardan aşar.
Eşqin odundan yan durmaq olmaz, dünya gözəli!

Gənclər çəməndə sənin telinçin lalə biçərlər.
Eşqə yananlar sevdə yolunda candan keçərlər.
Aşiqlər dərdi-dil anlayana xəlvət açarlar.
Dil bilməyəni qandırmaq olmaz, dünya gözəli!”¹

Deyilənlərdən bəlli olur ki, A.Spendiyarovun “Almast” operasındakı kamançaçalan qoca aşığın Almast ilə görüşərkən ifa etdiyi ariya C.Cabbarlının “Dünya gözəli” şeiri ilə də oxunmuşdur. Bununla da musiqisi A.Spendiyarova aid edilən və Cəfər Cabbarlının sözlərinə yazılmış daha bir ariya ortaya çıxır.

Yeri gəlmişkən A.Spendiyarov əsərlərində xalq musiqimizdən yetərincə bəhrələnmişdir. O, “Heydəri” zərbli muğamının melodiyasını, eləcə də qədim Azərbaycan xalq rəqsi olan “Ənzəli”ni də öz bəstəsi kimi təqdim etmişdir.

¹ Bədəlbəyli Ə. Cəfər Cabbarlının musiqi aləmi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1960, 19 mart, s. 3

Cəfər Cabbarlının əsərlərində xalq musiqisi

Mikayıl Müşfiq kimi, C.Cabbarlının da tar çalğı alətinə böyük sevgisi vardı. Bu alətin sıxışdırılmasını görən dahi dramaturq onu qorumaq məqsədi ilə əsərlərində tara daha geniş yer ayırırdı. Bu baxımdan məmurlar arasında böyük sənətkarın bədxahları günbəgün artırdı. Onun “teatrın repertuarını zəbt etməsindən”, “monopoliya yaratmasından”, “millətə və əqidəsinə xain olmasından” şikayətlənirdilər. Cəfəri “1905-ci ildə” pyesinə görə hətta “milli münasibətləri qızıışdıran”, “fəhlə hərəkatının üzərinə kölgə salan” da adlandırmışlar.

Bütün bunları Cəfərin əsasən üzünə gülən, arxasınca danışan “dost”ları söyləyirdilər. C.Cabbarlıya qarşı belə “dost”ları tərəfindən haqsız iradları barədə Məmməd Səid Ordubadi mətbuatda daha geniş məlumat vermişdir¹.

C.Cabbarlı əsərlərində xalq musiqisinə də yer ayırmışdır. Onun 1931-ci ildə, repressiyanın tüğyan elədiyi bir dövrdə yazdığı “1905-ci ildə” pyesi qoca Baxşının tar çalması və “Sarı gəlin” xalq mahnısını oxuması ilə başlanır:

“Saçın ucun hörməzlər,
Neynim aman, aman, neynim aman, aman, sarı gəlin!
Səni mənə verməzlər.
Neynim aman, aman, sarı gəlin!
Sarı gəlin, aman, sarı gəlin, boy-boy, sarı gəlin!
Gəl-gəl səni alım...”²

¹ Ordubadi M.S. C.Cabbarlı haqqında xatirələrim. “Ədəbiyyat” qəzeti, 1943, 31 dekabr, s. 3

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərqlər-Qərb, 2005, s. 145

Cəfər musiqi yaradıcılığında tar alətini əbəs yerə önə çəkmirdi. O hiss edirdi ki, bədxah qonşularımız istər çalğı alətlərimizə, istərsə də xalq mahnılarımıza göz dikirlər. Bu baxımdan Cəfərin sənətkar uzaqgörənliyi bugünkü nəslə heyran qoymaya bilməz. Çox təəssüf ki, bəzən bilərəkdən və ya bilməyərəkdən bu məsələlərlə bağlı mətbuatda yanlış fikirlər ortaya çıxır. A.Rüstəmli yazır: “Əsər boyu tarın və “Sarı gəlin”in səsi və təsiri duyulmaqdadır. 30-cu illərdə tarın “sıxma-boğma”ya salındığını və “Sarı gəlin”ə gəlmələrin bu gün də iddialı olduğunu nəzərə alsaq, sənətkar uzaqgörənliyini iqrar etməklə yanaşı, C.Cabbarlı həssaslığını, narahatçılığını duymaq, dərk etmək və dəyərləndirmək bu gün həmişəkəndən daha zəruridir. Erməniləri “Sarı gəlin” mahnısına şərik edənlər (Bax: P.Əfəndiyev. Cəfər Cabbarlı və xalq yaradıcılığı¹) mənim fikrimcə, yanılırlar. Ermənilərin “Sarı gəlin” mahnısını oxuması, hələ onların bu mahnını yaratmasına dəlalət etmir. Sığındıqları türk xalqının nəinki mahnılarını, hətta tar, kaman kimi xalq çalğı alətlərini mənimlədikləri barədə də tarixdən onlarla misal çəkmək olar”².

Asif Rüstəmli fikrində tamamilə haqlıdır ki, “Sarı gəlin” şəriksiz türk xalqının mahnısıdır. Lakin “şərik edəndə” dedikdə onun nəzərdə tutduğu hörmətli alimimiz, filologoya elmləri doktoru, professor Paşa Əfəndiyev heç də bu fikri yazmır. O, sadəcə bu mahnının “hər iki xalqın sevimli mahnısı” olduğunu bildirir. Ermənilər bizim bir çox mahnılarımızı (o cümlədən “Sarı gəlin”i) sevdikləri üçün öz dillərində

¹ Əfəndiyev P. Cəfər Cabbarlı və xalq yaradıcılığı. B.: Yazıçı, 1985, s. 164

² Rüstəmli A. Bədii həqiqətlər ustası. // Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 39

oxuyurlar. “Sevmək” başqa şeydir, sonradan ona “sahib çıxmaq” fərqli məqamlardır. Bax bunun qarşısı tutarlı faktlarla alınmalıdır.

P.Əfəndiyev “Dolana-dolana” rədifli aşiq mahnısında Cəfərin aşiqvarı şəkildə artırmalarını xüsusilə qeyd edir¹.

“1905-cü ildə” pyesində “Ay Kəmərım, Kəmərım” Azərbaycan xalq mahnısı ifa edilir:

“Oxuyan:

Tut ağacı boyunca,
Tut yemədim doyunca.
Yarı xəlvət görmədim,
Danışmadım doyunca.

Hamı:

Ay Kəmərım, Kəmərım,
Ay Kəmərım, Kəmərım!

Oxuyan:

Araz üstə, buz üstə,
Kabab yanar köz üstə.
Qoy məni öldürsünlər
Bir alagöz qız üstə.

¹ Əfəndiyev P. Cəfər Cabbarlı və xalq yaradıcılığı. B.: Yazıçı, 1985, s. 166

Hamı:

Ay Kəmərim, Kəmərim,

Ay Kəmərim, Kəmərim!”¹

Bu mahnının müasir ifaçılıqda çox oxunan “Ay Qəmərim”lə böyük uyğunluğu vardır. Görünür, sonrakı illərdə “Kəmərim” “Qəmərim”lə əvəz olunmuşdur. Həmin əsərdə qədim “Qaytağı” xalq rəqsinin də adına rast gəlirik².

Haşiyə. “Qaytağı” rəqsinin melodiyasında coşqunluq, ahəngində bir qəhrəmanlıq vardır. Bu rəqs əsasən kişilər tərəfindən həm solo, həm də dəstə ilə, yəni kollektiv şəkildə ifa edilir. “Qaytağı”nın əsas xüsusiyyətləri – çox hərlənmələrdən, fırlanmalardan (“tryuklardan”), müxtəlif rəngarəng düzümlərdən, tullanmaqdan, çiyinləri tərpətməkdən, qolların müxtəlif vəziyyətlərdə açılıb-yığılmasından, ən nəhayət, kollektiv şəkildə həmrəylikdən ibarətdir. Ritmik kompozisiyaya malik olan “Qaytağı” şıdırgı rəqsdir. Onun melodiyasını qədimdə əsasən zurnaçı dəstəsi ifa edirdi. Qafqaz xalqları arasında “Ləzginka” (“Ləzgiəngi”) adı ilə məşhur olan “Qaytağı” rəqsi Azərbaycan ərazisində yaradılmış, sonralar şimalda yaşayan digər dağlı xalqları arasında da yayılmışdır.

Kəndirbazlar da “Qaytağı” sədaları altında oyunlar göstərməyi çox sevirlər.

“Qaytağı” rəqsindən söz düşmüşkən folklorşünas Əlihüseyn Dağlının “Ozan Qaravəli” adlı əsərində bir məqam yada düşür.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 153-154

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 154

Oxucuların marağına səbəb olacağını nəzərə alaraq həmin əsərdə “Qaytağı” adlı məqaləni təqdim edirəm¹.

“Qaytağı”

“Qaytarma”, “Bəndi-quduq”, “Ləzgi-həngi” (“Ləzginka”), “Şələküm” (“Şələko”, daha sonra “Şalaxo”), o cümlədən “Qaytağı” – bunlar şüur, şövq yaradan, mərəkə qızıqdıran motivlər cərgəsində duran rəqslərimizdəndir. “Qaytağı” Dağıstan, Şəki, Şirvan və Azərbaycanın şimal bölgəsində daha çox yayılmışdır. Onun da bu ərazilərdə yayılmasına bir sıra tarixi-etnoqrafik hadisələr səbəb olmuşdur. Belə səbəblərdən birisi də “Qaytağı”nı Salyan-Muğan səmtlərinə gətirib çıxarmışdır. Əvvəllər məhəlli vəchi olan bu rəqsin motivi tədricən ümum Azərbaycan musiqisinə qoşulmuşdur. Mətləbimizə dair bir kiçik giriş: Şəkinin və Şirvanın Dağıstan ilə sərhəd olan dağlıq ərazilərində yarımoğol, yarıtürk, qarışıq dildə danışan “kaytak” taifəsi yurd salıb, məskunlaşıb yaşamışdır. Bütün mülahizələrin yekununda bəlli olmuşdur ki, “Qaytağı”nın motivi həmin bu kaytak taifəsinin həyatından yoğrulmuşdur. Kaytaqlar şadlananda, eləcə də etdikləri müharibələr zamanı “Kaytak” havasını çalmışlar. Sonralar, yəni bizim zəmanəmizdə “Kaytak” “Qaytağı” kimi tələffüz olunub, bəyənilmiş kimi də musiqidə səslənib və eşidilməkdədir.

Başqa mülahizələr də söylənilir. Bu sözün – “Qaytağı”nın “Qaya dağı” sözündən yarandığı da ehtimal olunur. Xızı ərazisində olan,

¹ Ə.Dağlı. Ozan Qaravəli (II hissə). Əlyazma AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C-1021/9974 şifrəsi ilə qorunur.

Xızır-zində ziyarətgahı kimi tanınan dağ bir zaman “Qaya t(d)ağı” da adlanıb. Bu dağda kaytak taifələri də məskunlaşmışlar. Sonralar bu dağın şərəfinə musiqi bəstələnmiş və tələffüzdə “Qaytağı” şəklinə düşmüşdür. Maraqlıdır ki, bu ərazilərdə yaşayan insanlar məhz “Qaytağı” ölçüsündə, ritmində olan rəqsləri böyük məharətlə və həvəslə oynayırlar. Dayıoğlu Mikayıl Müşfiq 1935-ci ildə yazdığı “Qaya” poemasında “Qaytağı” rəqsinin adını çəkir:

Qaya oxuyurdu, Mişka çalırdı,
Biri oynayırdı şirin “Qaytağı”.
Müəllim bir acı ləzzət alırdı,
Nədənsə tutqundu qaş-qabağı¹.

Qeyd edək ki, Ə.Dağlı “Ozan Qaravəli” əsərinin V hissəsində də bu mövzuya bir daha qayıdır. Dialoq, sual-cavab əsasında yazılmış bu hissədə “Qaytağı” rəqsi ilə bağlı yazılmışdır:

– “Qaytağı” adlı oyun havası varmı?

– “Qaytağı” adlı oyun havası vardır. O, “Bəndi-quduq” kökü üstə cəld çalınan havadır. “Qaytağı” mərəkədə şuxluq yaradan “Qaytarma”, “Qarabulaq”, “Ləzgi-həngi” havaları sırasında durur. Bu hava Dağıstan həndəvərində yerləşən türk-tatar qövmünə təəllüqü olan qaytaq taifəsinə mənsub olmuş, uzun müddət Azərbaycan elində eşidilmişdir.

¹ Müşfiq M. (İsmayılzadə). Seçilmiş əsərləri. B.: XalqBank, 2013, s. 357

Bəzi mülahizələrə görə Xızır-zində ziyarətgahına “Qaya t(d)ağı” da deyiblər. Bu ərazilərdə məskunlaşan əhalinin çox sevdiyi rəqslərdən biri də “Qaya tağı”dır, sonralar tələffüzdə bu söz “Qaytağı”ya çevrilmişdir¹.

“Bəndi-quduq” indi də ara-sıra ifa edilən “Qaryağdı” rəqsinin fərqli adıdır. Ancaq müasir dövrdə bu rəqs “üç badam, bir qoz” ritmində ifa olunur. Görünür, vaxtilə həmin rəqs “Qaytağı” ritmində, eləcə də rast məqamında çalınırmış.

Bilindiyi kimi, 24 oğuz elindən biri də “qayı” və ya “kayı” adlanır. Onlar da Xızır dağı (Qayadağı) adlanan ərazidə məskunlaşmışlar. Nəticə olaraq “Qaytağı” – tayfanın adı və dağ sözlərinin birləşməsindən yaranmış, “kayı+dağ”, “qayı+tağ” və yekunda “qaytağ” şəklində tələffüz olunmuşdur.

Cəfər Cabbarlı “Yaşar” pyesində “Küçələrə su səpmişəm” adlı qədim xalq mahnısından da istifadə etmişdir:

“Küçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın.
Yar, belə gəl, yar, belə get,
Aralıqda söz olmasın.

¹ Ə.Dağlı. Ozan Qaravəli (V hissə). Əlyazma AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C-1021/9974 şifrəsi ilə qorunur.

Asta çal kamançanı¹,
Hava buluddur, nəm çəkər.
Dəymə-dəymə yar könlünə,
Hələ uşaqdır, qəm çəkər”².

Görünür, XX əsrin əvvəllərində “Küçələrə su səpmişəm” bu sözlərlə oxunmuş, sonralar müxtəlif xanəndələr mahnının poetik mətninə “əl gəzdirmişlər”. Müasir dövrdə həmin mahnı bu sözlərlə oxunur:

Küçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın.
Elə gəlsin, elə getsin,
Aramızda söz olmasın.

Samavara od salmışam,
İstəkana qənd salmışam.
Yarım gedib, tək qalmışam,
Nə əzizdir yarın canı!
Nə şirindir yarın canı!

Piyalələr irəfdədir,
Hər biri bir tərəfdədir.
Görməmişəm bir həftədir,
Nə əzizdir yarın canı!
Nə şirindir yarın canı!¹

¹ Bu misrada bir heca çatışmır. Bu baxımdan fikrimizcə, “Gəl asta çal, kamançanı” oxunsa, həmin melodiya axıncı səslənər.

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 227-228

C.Cabbarlının “Aydın” əsərində “Qalanın dibində bir quş olaydım” adlı xalq mahnısı təqdim olunur. Maraqlıdır ki, eyniadlı “Yallı” rəqsimiz də vardır. “Aydın” əsərində mahnının fərqli sözləri verilir:

Qalanın dibində bir quş olaydım,
Yeməmiş, içməmiş sərxoş olaydım.
Gah fərə, gah laçın, gah loş olaydım...
Dam uçuldu, baca boynuma keçdi,
Bilmirəm heç necə boynuma keçdi².

Müasir dövrdə isə “Qalanın dibində bir quş olaydım” mahnısı bu sözlərlə oxunur:

Qalanın dibində bir quş olaydım,
Gələnə, gedənə yoldaş olaydım.
Anama deyın ki, baxtımı tapdım.
Nişanlım gözəldir, qoy evdə qalsın.

Qalanın dibində yığıldım yatdım,
Yuxuda yarımə hey baxdım, baxdım.
Qalada başqadır sevginin dadı,
Sevənin açılır qolu, qanadı³.

¹ Babayev R.S. Min bir mahnı. VI nəşr. B.: MBM, 2012, s. 264

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 231

³ Babayev R.S. Min bir mahnı. VI nəşr. B.: MBM, 2012, s. 270

Cəfər Cabbarlının əsərlərində xalq mahnılarının mətnlərdə fərqli bəndlərdən istifadə edildiyinin şahidi oluruq. Müasir ifaçılıq sənətində həmin unudulmuş bəndlərdən istifadə etməklə, bir sıra müvafiq mahnıların mətnlərini zənginləşdirmək mümkündür.

Xatirət dəftərindən bir yarpaq

Şair Dadaş Mehdi (1937–1999) “Böyük sənətkar Əhməd Bakıxanovla bağlı xatiratımdan” adlı kiçik bir yazısını Cəfər Cabbarlının Ev Muzeyinin əməkdaşlarına təqdim etmişdir. Burada Cəfər Cabbarlı ilə bağlı məqamlar yer almışdır. Dadaş Mehdi Cəfər Cabbarlını görməsə də, Ə.Bakıxanovla möhkəm dost olmuşdur. Kitabımızda Ə.Bakıxanovun Cəfərlə hərarətli münasibətləri barədə bir sıra məqamlar yer almışdır. Oxucuların böyük marağına səbəb olacağını nəzərə alaraq həmin xatirəni təqdim edirik¹.

Böyük sənətkar Əhməd Bakıxanovla bağlı xatiratımdan

Əhməd müəllimlə yaxın dost və ailəvi get-gəlimiz olduğundan gəlmişdən, getmişdən söhbətlər də edərdik. Sənət vurğunu olan bu nəhəng insanın söhbətlərinin əvvəli də incəsənətlə, sənət adamları ilə başlanar, sonu da onlarla qurtarardı.

Bir dəfə Əhməd müəllim söhbətlərinin birində danışdı ki, onlarla qonşuluqda yaşayan Süleyman Sani Axundovla (1875–1939) çox yaxın, mehriban münasibətləri olduğu üçün tez-tez ya öz evlərində, ya da Süleyman müəllimgildə görüşürmüş.

¹ Dadaş Mehdiinin “Böyük sənətkar Əhməd Bakıxanovla bağlı xatiratımdan” adlı yazısı ilk dəfə dərc edilir.

Amma bu görüşün bir fərqi də varmış ki, Süleyman müəllim deyibmiş ki, sən bizə gələndə tarını da gətir.

Əhməd müəllim də görüşlərin birində tarı ilə Süleyman müəllimlə gələndə Cəfər Cabbarlına da orada görür. Xeyli söhbətdən, xoş-beş, onbeşdən sonra Süleyman müəllim xahiş edir ki, Əhməd müəllim tarını işə salsın. Cəfər səsini sınaqdan keçirəcək. Dedi ki, tarı qabından çıxarıb üzümü Cəfərə tutub soruşdum ki, nə oxuyacaq? Süleyman müəllim deyir: “Cəfər “Rast” oxuyur”.

Bildim ki, Cəfərin bu sahədə təcrübəsindən Süleymanın çoxdan xəbəri varmış. Nə isə, tarı “Rast”a kökləyib pərdələrdə xeyli gəzişəndən sonra “əyaq” verib üzümü Cəfərə tutdum. Cəfər “Rast” oxudu, özü də “Rast”ın “Mayə”sini. Onun səsində kövrəklik, həzinlik, şirinlik vardı. Eyni ilə Hüseynqulu Sarabskinin səsindəki bəm, yanıqlılıq.

– Bəs niyə başqa şöbələri oxumadın? – deyə soruşdum.

– Yox, Cəfərin səsi gərək ki, o qədərdir.

Süleyman da, mən də sevincək onu alqışladım. Amma Cəfər dedi ki, qalan şöbələri də gələn dəfə oxuyacaq. Sonra nəşə gəlmədi.

Dadaş Mehdiinin təqdim etdiyi xatirədən bir daha aydın olur ki, dahi Cəfər Cabbarlının həm də gözəl avazı olmuş, milli musiqimizə, muğamlara bütün incəliklərinə qədər dərinədən bələd imiş. “Cəfərin səsi gərək ki, o qədərdir” cümləsindən bəlli olur ki, Cəfər öz səsinin diapazonunu gözəl bilirmiş, oxuyarkən səsini ona imkan verən həddəcən işlədərmiş.

Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında çalğı alətləri

Ney çalğı aləti haqqında bir çox alimlər, şairlər, qələm əhli öz düşüncə və hislərini ifadə etmişlər. Fikrimizcə, bu mənada, neylə bağlı ən gözəl ifadəni Cəfər Cabbarlı söyləmişdir. Mustafa Haqqi Türkcəqul “Azərbaycan musiqisi” haqqında məruzəsində neydən bəhs edərkən bildirmişdir: “Azərbaycanın milliyyətçi şair və dramaturqu mərhum Cəfər Cabbarlı daha irəli gedərək daima: “Ney çalınarkən, ölülərin dirilmədiklərinə təəccüb edirəm!..” – deyərdi¹.

C.Cabbarlı bütün çalğı alətlərimizi sevirdi. Lakin qeyd edildiyi kimi, onun tara nakam şairimiz Mikayıl Müşfiq kimi, daha böyük rəğbəti vardı. Bu da səbəbsiz deyildi. O dövrdə, XX əsrin 20–30-cu illərində tar əleyhinə bolşevik-erməni kampaniyası geniş fəaliyyətdə idi. Onlar tara keçmişin qalıqları kimi baxır, onu birdəfəlik məhv etmək istəyirdilər. Cəfər də bu təbliğatın əleyhinə “Aydın”², “Almaz”³ və “1905-ci ildə”⁴ əsərlərinə tarla bağlı səhnə salmaqla öz münasibətini və etirazını kəskin şəkildə bildirmişdi.

¹ Mühacirətdə folklor araşdırmaları. I kitab. Tərtib edəni, Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıranı, ön söz və şərhlərin müəllifi: Almaz Həsənqızı (Hüseynova). B.: Elm və təhsil, 2015, s. 212 Bildirək ki, əslən Azərbaycan türkü olan Mustafa Haqqi Türkcəqulun bu fikirləri 1953-cü ildə “Azərbaycan” (Ankara) dərgisində çap edilmişdir (Türkcəkul Mustafa Hakkı. Azərbaycan musikisi. // “Azerbaycan” dergisi, Ankara: 1953, yıl 1, sayı 5, s. 10–12; sayı 6, s. 9–11; sayı 7, s. 4-5).

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərql-Qərb, 2005, s. 199, 201, 205, 239

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərql-Qərb, 2005, s. 96, 111

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərql-Qərb, 2005, s. 145

Cəfərin qardaşı Hüseynqulunun qızı Mələkxanım Abbasovanın böyük dramaturqla bağlı maraqlı xatirələri vardır. Mələkxanım xatirələrində Cəfərin ona tar almasından, bu alətə həvəs oyatmasından, tarçı, Xalq artisti Əhməd Bakıxanovun (1892–1973), Səid Rüstəmovun, Əmirulla Məmmədbəylinin (tanınmış bəstəkar Adil Gərayın böyük qardaşı) ona dərslər demələrindən maraqlı söhbət açıq.

Mələkxanım yazır: “Bir gün gördüm ki, Mirzəməim (Cəfər Cabbarlı – A.N.) mənimçün tar alıb. Evdə atamın tarı var idi və o rəhmətlik də yaxşı tar çalır. İntəhası, o tarı deyəsən, 1923-cü il idi, evimiz oğurlananda aparılmışdılar (əslində ev dövlət səviyyəsində “oğurlanmışdı”, məqsəd Cəfəri həbsə alıb iş vermək üçün türkçülükə bağlı material əldə etmək idi – A.N.). Mirzəməim tarı mənə verib dedi: “Mələk, bu tarda çalmağı yavaş-yavaş öyrən! Bunu usta Əlipaşadan (tanınmış tarbənd – A.N.) məxsusi səninçün almışam. Özü də notazada yaxşı fikir ver! Mənə lazım olacaq”. Mən əvvəlcə Mirzəməimin arzusunu başa düşmədim. Çünki evdə piano var idi. Mənimçün də Sürəyya xanım adlı savadlı bir müsəlman qızını müəllim tutmuşdular. O, mənə notsuz muğamat öyrədirdi. Yaxşı da çalmaq öyrənmişdim. Mirzəməim tarı mənə verəndə əvvəlcə çaşdım. İki musiqi alətində çalmaq mənə çətin gəldi. Ancaq tarı aldım. Mirzəməim dedi: “Mən Əhməd xanla (Əhməd Bakıxanov – A.N.) danışmışam, əvvəlcə sənə evdə dərslər keçəcək. Sonra da haydı musiqi məktəbinə!” Mirzəməim dediyini elədi. Əhməd xan müəllim gəlib, mənə evdə dərslər keçirdi. Sonralar Mirzəməim məni musiqi məktəbinə qoydu və israr elədi ki, notu yaxşı-yaxşı öyrən. Orada mənə notdan Səid Rüstəmov, muğamatdan isə Əmirulla Məmmədbəyov dərslər deyirdi.

Vaxt keçdikcə başa düşdüm ki, Mirzəmənim notu əməlli-başlı öyrənməyimi nöşün istəyirmiş?!¹.

Mələkxanım Aydın Kazımzadə ilə də söhbətində bu barədə danışıb: “Cəfər əməlin sənətdə əvəzi yox idi. Pyeslərinə şeirləri də, musiqini də özü yazırdı. Hətta onun mahnılarını nota uşaqlıq dostu, sonralar bəstəkar kimi tanınan Əfrasiyab Bədəlbəyli köçürmüşdü.

Günlərin birində Cəfər əməim evə gələndə əlində bir tar gördüm. Qapıdan içəri girən kimi tarı mənə uzadıb dedi: “Al, Mələk, sənin üçün almışam. Bu tarda çalmağı əməlli-başlı öyrən”.

Mənim ona təəccüblə baxdığımı görüb əlavə etdi: “İstəyirəm ki, əsərlərimin mahnılarını yazanda mənə kömək edəsən”.

Bu elə bir çətin və mürəkkəb dövr idi ki, tar əleyhinə kampaniya gedirdi. Şairlərdən biri (Süleyman Rüstəm² – A.N.) tara hətta şeir də həsr etmişdi. Şeirdə belə bir misra var idi: “Oxuma tar, oxuma tar, səni sevməyir proletar...”³.

Haşiyə: “Süleyman Rüstəmin 1932-ci ildə nəşr etdirdiyi “Atəş” adlı kitabda tarı “atəş”ə tutduğu şeiri təqdim edirik. S.Rüstəm “Tar səsə qoyulur” şeirini “Tar lağa qoyulur” adlandırsaydı, daha məntiqli görünərdi. Əsəbləri zəif olanların oxumamağını məsləhət görürük. Şəxsən mən bu şeiri ilk dəfə oxuduqda uzun müddət özümə gələ bil-mədim.

¹ Cabbarlı M. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, №12 (355), 2009, 09–15 aprel, s. 13.

² S.Rüstəm. Atəş. B.: Azərnəşr, 1932, s. 47

³ Kazımzadə A. Bir daha Cəfər Cabbarlı haqqında. “Kaspi” qəzeti, 2012, 20–22 oktyabr, s. 7

TAR SƏSƏ QOYULUR

Kəs səsini, ötmə dedim. Ötmə dedim, ötmə tar!
İstəməyir proletar səndə çalınısın “Qatar”.
Qaldıraraq qabar çalmış əlindəki çəkici,
Çəlik zindanlara vuran meşin döşlüklü işçi
Deyir: “Yetər “Yetim segah”, yetər “Qatar”, “Şikəstə”,
Çünki deyil bizim həyat, mühit yetim və xəstə”.
İstəməyir səni bizim yeni həyat dinlə tar,
Get şahların, get xanların məzarında inlə tar,
Sənin səsin canlandırır önümüzə hər zaman
Hərəmxana və meyxana... Eysü işrət məclisi.
Səhnəmizdə yaşamaqda hala səsinlə inam,
Ərəbistan çöllərinin Məcnunu və Leylisi.
Sən bizimlə ötəməzsən bəlli, bizdən deyilsən,
Səndən uzaq yeni həyat, səndən uzaq inqilab,
Yeni coşqun nəğmələrə sən etməzsən əsla tab.
Bir zövq almaz bu cəmiyyət ölgün ağlar səşindən,
Biz atırız səni, ömrün ancaq bu son dəqiqə,
Simlərini qırıb səni muzeylərə atmasaq,
Sosializmə keçikəriz, bəlkə, beş-on dəqiqə.
Mərd deyiliz o mənzilə vaxtından tez çatmasaq,
Bu həyatla danışamaz tar bu işdə lal kibi,
O, bu saat bizim üçün qurumuş bir dal kibi.
Sosializmin tərənəsi əsla tarda çalınmaz,
Tarda vermək olmaz bizim zavodların səsini.
Qavrayamaz bu ölkənin ahəngini dərdli tar,

Tarla bizim inqilablar ola bilməz həməvaz.
Biz eşitmək istəməriz dərdli tarın səsini,
Sənə ölüm, sənə ölüm! Budur bizim son qərar.
Ey tarçalan komsomolçu, öncə bu ilk addım
Biz atalım, biz olalım bu akının önündə.
Təzə nəğmə oxuyalım onun öldüyü gündə.
Əgər tar lal olmasa, mən deyişərəm adımlı.

Müğənninin ilk sözü bu: dalay, dalay, dalay, lay!
Mənimsə ilk və son sözüm “dalay bu tar və ah-vay”.
Hamı bilir, gecə-gündüz sən ağlarsan, o ağlar.
Xırıldayan səsinizdə Şərqi göz yaşı çağlar.
Qızarmadan soxulmuşsan hətta bizim “vuz”lara,
O yer sənün yerin deyil, haydı ordan bayıra.
Mən qoyuram tarı səsə. Kim lehinə?! Sayıram:
Bir, iki, üç, daha yoxmu?!
Lehinə budur ancaq...
Əl qaldırsın kim bu tarın əleyhinə, sayıram:
Bir, iki, üç, on, yüz, bu on min
Olmayır heç saymaq!

– Yox, mən buna dözə bilməm, mən bu dərdədən partlıram.

Mən əməkdar bir alətəm, bir söz əməkdar taram,
Yoldaş şair! Məni səsə qoymaq neçin? Bu nədir?

– Vətəndaş tar, mən nə edim, sənın əleyhinədir:

Fabrikalar və zavodlar, bu “vışka”lar, bu həyat
Yorulmuşsan, bir az da get uzan muzeylərdə yat.

Moskva 18 aprel 1930”¹.

Mələkxanın Aydın Kazımzadə ilə söhbətində daha sonra bildirmişdir: “Əmimin belə bir adəti vardı. O, mahnıların sözlərini əvvəlcə özü zümzümə edirdi. Sonra mən onun zümzüməsini tarda çalırdım. Beləliklə də, dostu Əfrasiyabla görüşəndə həmin mahnını nota köçürtdürürdü. Cəfər əmim ümumiyyətlə, tarı çox sevirdi. Tarla ifa olunan muğam və xalq mahnılarını dinləməkdən yorulmazdı. Hər-dən də mənə deyərki ki, Mələk, tarı götür çal, bir qulaq asağ”².

C.Cabbarlının yaradıcılığını izlədikdə əsərlərində kamançaya da yer ayırdığı bəlli olur. O, “Əhməd və Qumru” əsərində dəfın, kamançanın adını çəkir³. Dəf alətinə “Almaz” əsərində də müraciət edilir⁴.

Ə.Bədəlbəyli yazır: “Aydın” pyesi ilk dəfə tamaşaya hazırlan-dığı zaman Cəfər kamançaçı Q.Babalov (milliyyətçə erməni Qrişa Babalov – A.N.) ilə şəxsən özü saatlarla məşğul olur, son pərdədə Aydının zümzümə ilə oxuyacağı –

Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm

Müqəyyəd oldu ol azad gördüyün könlüm...

¹ S.Rüstəm. Atəş! B.: Azərnəşr, 1932, s. 47–49

² Kazımzadə A. Bir daha Cəfər Cabbarlı haqqında. “Kaspi” qəzeti, 2012, 20–22 oktyabr, s. 7

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 235

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 110

Füzuli sözlərinə hansı musiqinin: “Bəstə-Nigar”ınmı, yoxsa “Dilkeş”inmi, yoxsa “Bayatı-kürd” kökündə “Dilo”nunmu daha uyğun, daha münasib səslənəcəyini aydınlaşdırmağa cəhd edirdi. Uzun müddət müxtəlif musiqi guşələrini böyük diqqətlə dinlədikdən sonra zarafatyana ifaçıya müraciət edərək dedi:

– Bura bax, aşna, nə toqquşdurursan toqquşdur, amma sən Allah, həmişə aşağıda, bəm pərdədə çal!..¹.

Xatirədən bəlli olur ki, C.Cabbarlı kamançanın bədii-texniki imkanlarına, diapazonuna yaxından bələd idi. Səslənmə qışqırıqlı alınmasın deyər ifaçıdan bəm tellərdə, aşağı registrdə çalmağı tələb edirdi.

Əfrasiyab məqaləsində Peterburq Konservatoriyasının məzunu, pianoçu Saveli Yakovleviç Ayzenin də adını çəkir. Cəfər Oqtayla Firəngizin birinci dialoqu üçün Ayzendən bir necə klassik bəstəkarın (V.A.Motsart, L.V.Bethoven, F.F.Şopen, P.İ.Çaykovski və b.) əsərlərindən nümunələr ifa etməyi xahiş edir. Bunları dinlədikdən sonra bütün əsərlərin gözəl olduğunu, lakin Pyotr İliç Çaykovskinin (1840–1893) “İlin fəsilləri” məcmuəsindən “Barkarella” (gəmiçi mahnısı) əsərinin məhz bu hadisələrə daha uyğun gəldiyini söyləyir. Dahi Cəfərin romantik duyğularını əks etdirən bu melodiyanı seçməsi onun yüksək musiqi duyumuna malik olduğunu, klassik musiqiləri çox böyük həssaslıqla və incəliklə qavradığını bir daha sübut edir.

¹ Bədəlbəyli Ə. Cəfər Cabbarlının musiqi aləmi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1960, 19 mart, s. 3

C.Cabbarlının “Çalma” və “Ağa Şeypur” adlı satirik şeirlərində şeypur alətinin adı çəkilir¹. “Çalma” şeirində aşağıdakı misralara nəzər salaq:

Qəyyum yaratmışmı səni bizlərə, tarı,
Hər işdə çalırsan o saat **şeypuru, tarı**,
Bir “du-du” salırsan, baxıyor el bizə sarı,
Xəlvətə desən, kişi, olar dərd genə yarı,
Onda qaralır, çalxalanır qanım, a Şeypur!
Çalma mən ölüm, partladı vücudanı, a Şeypur!²

C.Cabbarlı dillər əzbəri olan “Tellər oynadı” şeirində qaval çalındıqda ellərlə yanaşı, ürəyinin tellərinin də oynamasından söz açır:

Çaldı **qaval**, uzaq kənddə ellər oynadı,
Ürəyimdə **kaman** kimi tellər oynadı³.

“İncə” dramında yastı balaban, qaval, dəf, kamança⁴, “2000 pərdə”də nağara⁵, zurna⁶, “2000 gecə”də zurna⁷, tütək⁸ alətlərinin adlarına rast gəlirik.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 146-147

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 146

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 76

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 19, 21-22

⁵ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 54

⁶ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 47

⁷ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 62

⁸ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 186

Cəfər toylarımızın yaraşığı olan zurnanı da yaradıcılığında unutmamış, bir neçə satirik şeirində (“Gəlir”, “Qiyamətmi qopar”, “Məqsəd nədir?”) ona müraciət etmişdir¹.

“Məqsəd nədir?” şeirində “Zurna var, dumbul desən var, yoxdur ancaq bir “dəm”in” söyləməklə zurnaçılar dəstəsinin tərkibini diqqətə çəkir². Cəfər “Yoxdur ancaq bir dəm” dedikdə ansamblın tərkibində digər zurnaçının, yəni “dəmkeş”in olmadığına işarə edir.

Haşiyə. Qeyd edək, burada orfoqrafik xətaya da yol verilmiş, dumbul əvəzinə “dunbul” və ya “dəf-dunbul” yazılmışdır. Dumbul iki təmiz azər-türk sözünün (“dum” və “bol”) birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Sözün birinci hissəsi “dum” alətin çıxartdığı səsinin sözlə təqlidi, ifadəsidir. “Dumbul” deyiminin ikinci hissəsi “bul” isə “bol” sözünün əsasında yaradılmış, tələffüzdə “dumbul”a çevrilmişdir. Nəticə olaraq dumbul “bol səslisi”, daha dəqiqi, burada “güclü səslisi”, “hay-küylü” zərb aləti fikrini ifadə edir.

C.Cabbarlı əsərlərində sazəndə və rəqs sənətinin də poetik boyalarla təsvirini vermişdir:

Bax, bu yanda gör tərənnümsüz olur **sazəndələr**,

Ax, nə xoş rəqs eyləyib əl oynadır **rəqqasələr!**

Gör nə zəninlə tamaşa eyləyir bu çeşmələr,

Ax, nə xoş kəskin şəfəq saçmaqdadır əlmasələr!³

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 84, 85, 163

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 163

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 58

“Novruz bayramına hazırlaşan müsəlmanlara töhfə” adlı həmin şeirində Cəfər “Ey vuran fəryad içində tarə mizrabi-səfa!” – deməklə, tarın kamançadan fərqli olaraq mizrabla səsləndirildiyini göstərir. Cəfər burada zəmanəsindən şikayət edir, “Çal, çal, ey sazəndə, tarın başqa bir xülyası var!” yazmaqla sanki tarı duymayanlara qarşı bir üsyan qaldırırdı¹.

Bilindiyi kimi, bir çox çalğı alətlərimizə bədxah qonşularımız hələ o vaxtlardan göz dikiblər. Belə alətlərdən biri də balabandır. Cəfər yazır:

Gecə-gündüz, günorta, şam, axşam
Oynayır qız, gəlin, çalır **balaban**².

“Gülzar” adlı hekayəsini də Cəfər “yastı balaban”ın qəmli “akkord”ları ilə başlayır: “Bu gecə bütün kənd sevinirdi. Qızlar, gəlinlər, uşaqlar, gənclər, ixtiyarlar sevinir, bütün kainat belə sevinirdi... Uşaqların bağırtısı, qızların, gəlinlərin çalğısı, yastı balabanların ən kobud ürəkləri oxşayan həzin iniltisi bir-birinə qarışıb, ümumi bir ahəng yaratmış və hər kəs bu şən gurultunun sonsuz sevinclərinə dalıb getmişdi”³.

Cəfərin yaradıcılığını izlədikdə bir vaxtlar Məhsəti Gəncəvinin (XI əsrin sonu, XII əsrin əvvəli) də çaldığı çəng alətinin adına tez-tez rast gəlirik⁴.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 59

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 155

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 258

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 182

Ver fikrini, **çəngü** tərəbə, nazlı nigarə,
Bax şövqi-təمام ilə gülüstani-baharə¹.

O, şeirlərində demək olar bütün klassik şairlərimizin vəsf etdiyi ney haqqında da yazmışdır:

Ah, yellər nə həzin, fikr elə, san **ney** çalınır,
Hanı bəs qışdakı evlər uçuran qüdrətiniz?².

Yaxud:

Çalma “Dirilik”də bu qədər tarixi **ney**lər,
Tarix adamın halını pisdən də pis eylər³.

Şair, ədəbiyyatşünas Əlabbas Müznib Mütəllibzadəyə (1883–1938) yazdığı bu satirik şeirində Cəfər daha sonra ney alətindən təşbeh kimi istifadə etmişdir:

Ol bəzi mühərrir kimi, çat sən də muradə,
Doldur cibini şövq ilə, söy xalqı ziyadə.
Gündüzlər açıb ağzını gəl **ney** kimi dadə,
Amma ki, özün xəlvəti iç hər gecə badə;
Çıxsın bu yazıq millətinin canı, a Müznib!
Əl çək, mən ölüm, at bu təmənnanı, a Müznib!

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 122

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 47

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 127

Bir görün Cəfər Cabbarlı “Mənsur və Sitarə” hekayəsində ney sözünü necə də dahiyənə işlətmişdir: “Xəfif əsən hava ney kimi bülbülani xoşəlhanın həzin nəvasına qatışıb, mahir bir musiqişünasın belə çala bilməyəcəyi lətif havalar çalırdı”¹.

“Solğun çiçəklər” pyesində oxuyuruq:

“Həyətin o başındakı otaqlarda tar, kamança çalınıb, xanəndə oxuyur.

Xanəndə.

Könül, pər vur, pərişan halimi dildarə izhar et!

Xəbərsiz yarımı hali-xərabımdan xəbərdar et!”².

Daha sonra xanəndə qəzəlin davamını oxuyur:

“Vəfasız yar cövründən ölür bir aşıqi-məhzun,

O namərdi oyadıb qəflətindən bircə bidar et!”³.

“Nəsirəddin şah” pyesində kamançanın adı çəkilir:

Asta çal **kamançanı**,

Hava buluddur, nəm çəkər.

Dəymə, dəymə yar könlünə,

Hələ uşaqdır, qəm çəkər⁴.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 222

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 55

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 55

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 71

Bilindiyi kimi, kamançanın çanağının üzərinə naqqə balığının dərisi çəkilir. Havada nəmişlik olduqda dəri nəm çəkir və genişlənir. Belə olduqda alətdən kobud, boğuş səs alınır. Şeirdən bəlli olur ki, Cəfər Cabbarlı çalğı alətlərinin, o cümlədən kamançanın hazırlanma texnologiyasını da gözəl bilirmiş.

“Ədirnə fəthi” əsərində kamançanın adı çəkilir və daha sonra burada kaman sözü çalğı aləti mənasında deyil, silah kimi işlədilmişdir:

“R a m i z. Biz əvvəl qarşımızda başlı-ayaqlı bir düşmən olduğunu zənn edib çəkildik, sonradan yatmışkən öldürtmək istədiyiniz Ənvər gəlib, qarşımızdakı bir düşmən deyil, ancaq və ancaq qadınlara səcdə edən və *kamança* (kursiv bizimdir –A.N.) çalmağı bacaran romalılar olduğunu anladı. Biz də müqabiləyə başladıq.

C i n n e r. Ona görə də düz köksündən həməən *kamançılar* (kursiv bizimdir –A.N.) tərəfindən bir yara aldı.

R a m i z. Xayır, Ənvər yaralanmadı! Ənvər igidliyinə qarşı hər b Allahından mükafat olaraq bir medaliya aldı”¹.

Cəfər Cabbarlı əsərlərində idiofonlu, yəni özənsəsli zəng alətinin də adını çəkir². O, həmçinin özünün də çaldığı Avropa aləti pianinonun adını dilə gətirir³. Yaqut Paşayeva C.Cabbarlının mahnılar bəstələməsi və pianoda çalmağını diqqətə çəkir: “O, bu və ya digər obrazın mahnısını öyrənməmiş, uzun müddət dodaqlarında zümzümə

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 151

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 316

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 57, 319

etməmiş, dəfələrlə pianoda çalmamış pyesi yazmağa başlamazdı”¹. Daha sonra Y.Paşayeva C.Cabbarlının bəstələdiyi mahnıların adlarını sadalayır. Maraqlıdır ki, Y.Paşayeva bu musiqilər arasında “Küçələrə su səpmişəm” mahnısını da Cəfərin bəstəsi kimi verir.

Həqiqətən, Cəfər Cabbarlı “Yaşar” pyesində “Küçələrə su səpmişəm” mahnısından istifadə etmiş, burada II bəndin sözləri fərqli şəkildə verilmişdir². C.Cabbarlı “Yaşar” pyesini 1932-ci ildə yazmışdır. Amma onun müasirləri heç biri xatirələrində bu mahnının C.Cabbarlıya məxsus olduğunu qeyd etməmişlər.

C.Cabbarlı əsərlərində başqa Qərb alətləri – skripka və qarmoşkanı da yada salır. “Almaz” pyesində belə bir səhnə var:

“A l m a z. Bircə o skripkanı bəri ver. Ya istəyirsən qarmoşka çalım. Yaxşı, di başla o bayaqkını.

Y a x ş ı. Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi!

A l m a z. Yox, yox, oxu. Mən havasını da öyrənmək istəyirəm.

Hə!

Y a x ş ı.

Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi!

Gərək mənim dönmüş taleyim dönməyəydi!

Gərək mənim istədiyim gidi fələk

Açılmadan qara torpağa gömməyəydi!

Göydəki aya dedim dərdimi, qoy yarə yetirsin,

Ürəyim dərdə düşüb, yar mənə bir çarə yetirsin.

¹ Paşayeva Y. Cəfər Cabbarlı və musiqi. // “Qobustan” jurnalı, 1979, №2, s. 34

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 227-228

Sanki hər tərəfdən yüzlərlə qadın səsi Yaxşının oxuduğunu xor ilə təkrar edir”¹.

Xatırladaq ki, XX əsrin əvvəllərində qarmon bəzən qarmoşka da adlanırdı. “Almaz” pyesində Mirzə Səməndərin eyhamla dediyi: “Səhər arvad yığıncağı, günorta kişi yığıncağı, axşam tarxana, obaşdan qarmonxana” cümləsində tar ilə yanaşı, qarmon sözü də işlədilir. Ümumiyyətlə, C.Cabbarlı əsərlərində (“Almaz”, “1905-ci ildə”) eyhamla daha çox “zurna-balaban” deyimindən istifadə edir².

Ümumilikdə, Cəfər Cabbarlı irsini izlədikdə tar, kamança, balaban, zurna, tütək, ney, çəng, nağara, qaval, dəf, şeypur, dumbul, zəng, qarmon (Azərbaycan qarmonu) kimi xalq çalğı alətləri ilə yanaşı, Avropanın pianino, skripka, qarmoşka alətlərinin də adına rast gəlirik. Müəllif çalğı alətlərini bəzi hallarda səhnəyə gətirir, bəzən isə onların adlarından bənzətmə, təşbeh kimi istifadə edir. Məsələn,

Bir xəyalı **kamantək** inləyərək,
Şəvə tək saçların öpər yellər³.

Yaxud:

Beşcə gün dünyada kefdən başqa bir şey qanmırıq,
Yüz min il çalsa qəzetçi **zurnasın**, aldanmırıq⁴.
Şair qədim çəng alətini təşbeh şəklində belə təqdim edir:
Köhnələr indi də biciklə savad etmədədir,
Hamısı **çəngü** tərəb şüribə şitab etmədədir¹.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 57

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 56, 71, 154

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 173

⁴ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 85

“Məqsəd nədir?” satirik şeirində Cəfər “dəf-dumbul” sözünü bənzətmə mənasında işlədir.

“Şah” deyə dünyalara car çəkdi “dostun” Avropa.
Səs salıb İranda da min mürtəce ağbaşa supa.
Sən əgər razı deyilsən “toy” ola, həşrin qopa,
Bəs bu **“dəf-dumbul”** vurulmaqdan görüm məqsəd nədir?².

Təqdim edilən şeir nümunələrindən göründüyü kimi, C.Cabbarlı da klassik şairlərimizin ənənəsini davam etdirmiş, əsərlərində çalğı alətlərini vəsf etməklə onların poetik “arxiv”ini yaradan sələflərinin gördüyü işi XX əsrin əvvəllərində bir qədər də zənginləşdirmişdir.

Tamaşalardakı mahnılar

Akademik Məmməd Arif (1904–1975) “Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu” adlı elmi əsərində mahnılarınla bağlı yazırdı: “Onun yetkin pyeslərində mahnı əsərin süjeti ilə, personajların psixoloji aləmi ilə üzvi surətdə bağlı olduğu üçün daha zəruri və mənalıdır”³.

Müəllif daha sonra Cəfərin tamaşalara bəstələdiyi mahnılardan söz açır: “Çoxu lirik mahiyyətdə olan bu mahnılar vasitəsilə personajlar öz əhvali-ruhiyyələrini, kədər və ya sevinclərini ifadə edirlər. Buna misal olaraq Solmazın “Mən bir solmaz yarpağam ki” mahnısını, Sevilin “Sənə nə olub, zalım yar?”, Yaxşının “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi”, Sonanın “Azad bir quşdum”, Yaqutun

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 109

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 162

³ M.Arif. Seçilmiş əsərləri (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu). Üç cildə, II c. B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1968, s. 244

“Sənin dərdindən”, Turacın “Hicrindən oldu, ey gözəl” mahnılarını göstərmək olar. Qadın qəhrəmanların oxuduğu bu lirik-intim mahnılar onların qəlbindən xəbər verir, dərin hislərini əks etdirir”¹.

M.Arif qəhrəmanların oxuduğu mahnılardan başqa, Cəfərin öz tamaşalarında (“Solğun çiçəklər”də Sara – “Aşiq odur ki, can verə cananı görməmiş”, “Sevil”də Balaş “Ey bivəfa yar, səni necə salım yada mən?”, “Aydın”da Gültəkinin kaman iniltisi ilə oxuduğu mahnılar) vəziyyətə uyğun olaraq köməkçi, yəni səhnəarxası mahnılardan da istifadə etdiyini bildirir.

M.Arif C.Cabbarlının tamaşalara yazdığı mahnıların səciyyəvi xüsusiyyətlərini açıqlayır: “Bəzən ədib mahnını hətta öz əsərinin ana xətti, leytmotivi kimi alır. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, Cabbarlı yeni bir pyes üzərində işləməyə başlayanda çox vaxt əvvəlcə orada işlədəcəyi əsas mahnılardan birini hava ilə oxuyub təkrar etməklə məşğul olurdu. Bu hal onun üçün, demək olar ki, bir yaradıcılıq üsuluna çevrilmişdi. Mahnılara belə xüsusi əhəmiyyət verdiyi üçündür ki, Cabbarlının mahnıları səhnədə səmimi səslənir, əsərin ideyasını açmağa kömək edir, tamaşaçıların böyük məhəbbətini qazanırdı.

Cabbarlının mahnıları, əksəriyyətlə, xalq mahnılarına yaxın ruhda, sadə və aydındır. Bu da onların əsərə xüsusi bir təbiiliklə, üzvi surətdə bağlanmasına səbəb olur”².

¹ M.Arif. Seçilmiş əsərləri (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu). Üç cildə, II c. B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1968, s. 244

² M.Arif. Seçilmiş əsərləri (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu). Üç cildə, II c. B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1968, s. 245

Mələkxanım bildirir ki, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında “Od gəlini” tamaşasında Solmazın mahnısını (“Mən bir solmaz yarpağam ki...”) Şəmsi Bədəlbəyli ilə birgə tarda müşayiət etmişlər¹.

Haşiyə: “Mən bir solmaz yarpağam ki...” sözləri ilə başlanan şeiri 1967-ci ildə Hövsan kəndində “Mirzə Hüseyn segahı” dəstgahının “Manəndi-müxalif” şöbəsində Mütəllim Mütəllimov (1909–1981) ifa etmişdir. O, bu dəstgahı tarçı, Əməkdar artist Firudin Ələkbərovun və kamançaçalan Hafiz Mirzəliyevin müşayiəti ilə oxumuşdur. Həmin muğamın lent yazısı Əməkdar artist Valeh Rəhimovun şəxsi arxivində saxlanılır.

C.Cabbarlının müasiri olmuş M.Əliyev adına Teatr İnstitutunun müəllimi, Əməkdar incəsənət xadimi Ağaəli Dadaşov söyləyirmiş ki, “1905-ci ildə” tamaşasında Allahverdi ilə İmamverdinin dialogundan sonra “Qarabağın bağlarında” mahnısı səslənirdi.

O x u y a n. Qarabağın dağlarında qar gərək olsun.

H a m 1. Qar gərək, qar gərək olsun.

O x u y a n. Bağlarında heyva olsun, nar gərək olsun.

H a m 1. Nar gərək, nar gərək olsun.

O x u y a n. İçənlərin məclisində şərab çox olsun.

H a m 1. Çox şərab, şərab çox olsun.

O x u y a n. Sevənlərin məclisində yar gərək olsun.

H a m 1. Yar gərək, yar gərək olsun, yar gərək, yar gərək olsun”¹.

¹ KazıMZadə A. Bir daha Cəfər Cabbarlı haqqında. “Kaspi” qəzeti, 2012, 20–22 oktyabr, s. 7

Bu fikirləri, yəni “Qarabağın bağlarında” mahnısının bəstəsi Cəfər Cabbarlıya məxsus olduğunu tanınmış aktyor, Xalq artisti Mikayıl Mirzə (1947–2006) də təsdiqləyirdi. O da Ağaəli Dadaşovun tələbəsi olmuş, 1975-ci ildə müəllimindən bu sözləri eşitmişdi.

“Qarabağın bağlarında” mahnısının not nümunəsini təqdim edirik:

Qarabağın bağlarında
 ("1905-ci ildə" əsərindən) Söz və musiqi: Cəfər Cabbarlı

Qa - ra - ba - ğın bağ - la - rın - da bar gə - rək ol - sun. Bar gə - rək,
 bar gə - rək ol - sun. Bu - da - ğın - da hey - va ol - sun, nar gə - rək ol -
 sun. Nar gə - rək, nar gə - rək ol - sun. İ - çən - lə - rin məc - li - sin - də
 şə - rab çox ol - sun, Se - vən - lə - rin məc - li - sin - də
 yar gə - rək ol - sun. Yar gə - rək yar gə - rək ol - sun.

“Qarabağın bağlarında” şeirinə başqa bir musiqi də yazılmışdır. Eyni mətnə bəstələnmiş mahnının melodiyası bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyliyə məxsusdur. Həmin mahnı (№855; 3.07) 04.03.1958-ci il tarixində Məmmədli Əliyevin (1919–1983) ifasında (müşayiət edir: Qulam Qasimovun rəhbərliylə xalq çalğı alətləri ansamblı) lentə alınmışdır.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 155

Xatırladaq ki, bəzən dərindən araşdırma aparmadan “Qarabağın bağlarında” mahnısının müəllifi Əfrasiyab Bədəlbəyli olduğunu söyləyirlər. Tədqiqat zamanı bəlli oldu ki, həm Cəfər Cabbarlı, həm də Əfrasiyab Bədəlbəyli tərəfindən eyniadlı fərqli mahnılar bəstələnmişdir. Eyni fikri “Mən bir solmaz yarpağam ki” (“Od gəlini”də Solmazın mahnısı) və “Sənin dərdindən” (“Yaşar”da Yaqutun mahnısı) mahnıları haqqında da söyləmək olar, hər iki böyük sənətkar qeyd edilən adlarla fərqli melodiylar yazmışlar.

Cəfər Cabbarlının poetik irsi Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında

1926-cı ildə dahi Ü.Hacıbəylinin kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəyli (1891–1962) “Azərbaycan teatri” adlı məqaləsində Hüseyn Cavid və Cəfər Cabbarlı yaradıcılığından bəhs etmiş, onları ilk dəfə fransız oxucularına tanıtmışdır¹.

Cəfər Cabbarlının zəngin poetik irsi həmişə Azərbaycan bəstəkarlarının diqqət mərkəzində olmuşdur.

Məmməd Nəsirbəyov (1897–1980), Əfrasiyab Bədəlbəyli (1907–1976), Səid Rüstəmov (1907–1983), Asəf Zeynallı (1909–1932), Niyazi Zülfüqar oğlu Tağızadə-Hacıbəyli (1912–1984), Qənbər Hüseynli (1916–1961), Fikrət Əmirov (1922–1984), Rauf Hacıyev (1922–1995), Süleyman Ələsgərov (1924–2000), Şəfiqə Axundova (1924–2013), Elmira Nəzirova (1928–2014), Fəridə Quliyeva, Oqtay Kazimi (1932–2010), Ramiz Mirişli (1934–2015), Emin Sabitoğlu

¹ Hacıbəyli C.Ə. Azərbaycan teatri. // Paris, “Revyu dö mond müzulman” jurnalı №3, 1926

(1937–2000), Rəşid Nəsiboğlu (1941–1982), Məmmədbağır Bağırzadə (1950–2005), Cavanşir Quliyev, Elza Seyidcahan, Xatirə Əhmədli, Elçin İmanov, Rauf Məmmədov, Vüqar Camalzadə, Xanım İsmayılqızı, bu sətirlərin müəllifi və başqaları C.Cabbarlının şeirlərinə bir sıra yaddaqalan əsərlər və mahnılar bəstələmişlər. Maraqlıdır ki, Cəfərin yaradıcılıq irsinə bəzi xarici bəstəkarlar (Reynhold Qliyer, Aleksandr Spendiyarov, Anuşavan Ter-Gevondyan, Anton Mailyan) da müraciət etmiş və müxtəlif əsərlər bəstələmişlər.

Azərbaycan musiqisi tarixində klassik Avropa romansının ilk nümunəsini (“Ölkəm”) Asəf Zeynallı yazmışdır. Bununla da o, Azərbaycan milli romans janrının yaradıcısı kimi tarixə düşmüşdür. Orijinalda “Sevimli ölkəm” adlanan həmin əsərin poetik mətni ilk dəfə 1919-cu ildə mətbuata çıxarılmışdır¹.

Asəf Zeynallının “Ölkəm” romansı uzun illərdir (70 ildən artıq) ki, sevilə-sevilə oxunur və dinlənilir. **Bu romans həm də ona görə maraqlıdır ki, Cəfər Cabbarlının şeirinə başqa bəstəkar tərəfindən yazılmış ilk əsərdir.**

1928-ci ildə Cəfər Cabbarlı Asəf Zeynallı ilə birlikdə Bakı Türk İşçi Teatrında işləyiblər. A.Zeynallı “Ölkəm” romansını həmin ildə bəstələmişdir. Əsərin ilk ifaçısı Bülbül olmuşdur. O, 1931-ci ildə “Ölkəm”i müəllifin özünün, yəni A.Zeynallının royalda müşayiəti ilə ifa etmişdir.

1918-ci ildə yazılmış şeir (1919 yanvarın 1-də çap olunub) altı bənddən ibarətdir. Ancaq sovet ideologiyasına uyğun gəlmədiyindən

¹ Cabbarlı C. Sevimli ölkəm. “Azərbaycan” qəzeti, 1919, 1 yanvar, №92

mahnı versiyasında şeirin iki bəndi diqqətdən kənarında qalmışdır.
“Ölkəm” şeirini tam halda təqdim edirik:

Şiş ucları buludlarla döyüşən
Dağlarında buzları var ölkəmin.
Göy otlardan ipək paltar geyinən
Tarlaları, düzləri var ölkəmin.

Verimli torpağı, geniş çölləri,
Çalışqan ərləri, igid elləri,
Böyük gəmiləri, dəmir yolları,
Keçidləri, rizləri var ölkəmin.

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Göllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

Quzğun dəniz oynar ayaqlarında,
İşiq saçar nefti torpaqlarında.
Tarixlərin altun yarpaqlarında
Dadlı-dadlı sözləri var ölkəmin.

Yanar dağlarında yalov coşarmış,
Ona tapınmaya ellər qoşarmış,
Bir çağ varmış, ölkəm azad yaşarmış,
Bu yollarda izləri var ölkəmin.

İpəgindən qızlar çadra geyərlər,
Ölkələrin azad görmək dilərlər,
Bu yerləri bütün ellər sevərlər,
Yalnız bizdə gözləri var ölkəmin.

Çağdaş bəstəkarlarımız yaddan çıxmış iki bənddən də istifadə etməklə yeni məzmunlu “Ölkəm” mahnısını ərsəyə gətirə bilər.

Xatırladaq ki, A.Zeynallı Bakı Türk İşçi Teatrında Cəfər Cabbarlının səhnəyə qoyulan “Sevil” və “Dönüş” əsərlərinə də musiqi bəstələmişdir.

Azərbaycan radiosu üçün Cəfər Cabbarlının sözlərinə yazılmış və lentə alınmış ilk əsərin bəstəkarı isə Süleyman Ələsgərov olmuşdur. “Yada düşdü” adlanan bu əsəri Bülbül oxumuş, Vladimir Kozlov onu fortepianoda müşayiət etmişdir (№5800, 16.03.1954). Elə Mikayıl Müşfiqin sözlərinə “Küsmərəm” adlı ilk mahnını da məhz Süleyman Ələsgərov 1956-cı ildə bəstələmiş və radio üçün lentə yazdırmışdır.

Cəfər Cabbarlının¹ “Qız qalası” əsəri əsasında Əfrasiyab Bədəlbəyli eyniadlı baleti yazmışdır. Balet 1940-cı il aprelin 18-də Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Baletin librettosunu da Ə.Bədəlbəyli qələmə almışdır.

Qənbər Hüseynli isə Cəfər Cabbarlının sözlərinə “Tellər oynadı” romans-mahnısını yazmışdır.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 171–196

Məşhur dirijor, ictimai xadim Niyazi Zülfüqar oğlu Tağızadə-Hacıbəyli Cəfər Cabbarlının “Almaz” dram tamaşasına müxtəlif səpkili musiqilər bəstələmişdir. Cəfər Cabbarlının bu eyniadlı pyesi əsasında çəkilən “Almaz” milli kinomuzun sonuncu səssiz filmidir. Altmış beş dəqiqəlik həmin filmdə aktyorlar danışmırlar, dialoqlar yazılar vasitəsilə rus dilində ekranda verilir, hadisələri isə yalnız musiqi müşayiət edir. Bu musiqiləri Zülfüqar Hacıbəyli və oğlu Niyazi bəstələmişdir.

Cəfər Cabbarlının “Sevil” dramı əsasında Azərbaycanın görkəmli bəstəkarı Fikrət Əmirov eyniadlı məşhur (“Sevil”) operasını yazmışdır¹. Əsər 1953-cü il dekabr ayının 25-də M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Unudulmaz müəllimim Süleyman Ələsgərov C.Cabbarlının “Solğun çiçəklər” dramı əsasında eyniadlı opera da bəstələmişdir. Amma bu əsərin librettosunun və şeirlərinin müəllifi Hikmət Ziyadır (1929–1995). “Solğun çiçəklər” operası 1997-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Emin Sabitoğlu isə C.Cabbarlının “Dan ulduzu” və “Olmasın” şeirlərinə musiqilər bəstələyib.

Ramiz Mirişlinin dahi dramaturqun yazdığı “Həyat söylə, sən kiminsən?” şeirinə bəstələdəyi mahnı dillər əzbəridir. Bu mahnını ilk dəfə Xalq artisti Elmira Rəhimova ifa etmişdir. Daha sonra o, “Həyat söylə, sən kiminsən?” mahnısını Xalq artisti Yaşar Səfərovla birlikdə duet şəklində oxumuşdur.

¹ Əmirov F. Sevil. B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, 288 s.

Cavanşir Quliyev C.Cabbarlının “Dan ulduzu” adlı şeirinə (Xalq artisti Məleykə Əsədovanın ifasında) mahnı bəstələyib. Onun “Arvadlar deyirlər” satirik şeirinə isə bəstələdiyi mahnının ilk ifaçısı Əməkdar artist Almaz Ələsgərli olub.

Bəstəkar-müğənni, Əməkdar artist Elza Seyidcahan C.Cabbarlının “Mənim Tanrım” şeirinə bəstələdiyi mahnını çox gözəl və böyük şövqlə ifa edib.

Rauf Məmmədov (Davudoğlu) C.Cabbarlının “Gözlər” (Zöhrə Abdullayevanın ifasında) və “Olmasın” (Nüşabə Ələsgərlinin ifasında) şeirlərinə yadda qalan mahnılar bəstələyib.

C.Cabbarlının “Sevdiyim” adlı şeirinə Vüqar Camalzadənin bəstələdiyi mahnını Fidan Hacıyeva və Fərid Əliyev ifa ediblər.

Oqtay Kazımi C.Cabbarlının özünün də musiqi yazdığı “Mən bir solmaz yarpağam ki” şeirinə “Oxu bulbul” adlı fərqli mahnı bəstələyib. Bu mahnını ilk dəfə Xalq artisti Ağadadaş Ağayev Türkiyə orkestrinin müşayiəti ilə uğurla ifa edib.

2001-ci ildə C.Cabbarlının Ev Muzeyinin layihəsinə əsasən (layihənin müəllifi dramaturqun nəvəsi Qəmər Seyfəddinqızıdır), yazıcının bəstələdiyi mahnılardan ibarət “Azad bir quşdum” adlı musiqi diskini hazırlanmışdır. Albom C.Cabbarlının əsərlərinə özünün bəstələdiyi 5 mahnıdan (7 aranjimanda) ibarətdir. Musiqi parçaları dramaturqun “Almaz”, “1905-ci ildə”, “Od gəlini”, “Sevil” və “Yaşar” əsərlərindəndir. Bu mahnıları bəstəkar, Əməkdar artist Vüqar Camalzadə aranjiman etmişdir. Alboma daxil olan mahnıları tanınmış sənətkarlar – Xalq artistləri Nisə Qasımova, Ağaxan Abdullayev, Mə-

ləxnanım Əyyubova və estrada müğənnisi, Əməkdar artist Rəşad İlyasov ifa etmişlər.

Bu sətirlərin müəllifi Abbasqulu Nəcəfzadə Cəfər Cabbarlının “Turan ellərinə salam” və “Yada düşdü” şeirlərinə musiqi bəstələyib. Oriqinalda sadəcə “Salam” adlanan bu şeir – “Turan ellərinə salam” ilk dəfə 1920-ci ildə çap olunub¹. Cəfər Cabbarlı həmin şeirin önündə “Məhəmmədzadə Mirzəbala qardaşıma töhfə” – sözlərini yazmışdır.

Hələ sovet dövründə, 1988-ci ildə Asif Rüstəmli çox cəsarətli addım atmış, bu şeiri əldə edərək Türkiyə mətbuatına çıxarmışdır².

“Turan ellərinə salam” mahnısını populyar müğənni, Əməkdar artist Ruhəngiz Allahverdiyeva AzTV-nin “Yallı” verilişində səsləndirmişdir. Daha sonra gənc müğənni Sədaqət Ulduz İctimai TV-nin “Yurd inciləri” verilişində bu mahnını özünəməxsus şəkildə ifa etmişdir. Əməkdar artist Mətanət İskəndərli də “Turan ellərinə salam” mahnısını repertuarına daxil edib və mahnı ona yeni ampulada uğur gətirib. Xatırladaq ki, Azərbaycanda mahnı janrında ilk dəfə olaraq Dədə Qorqud dövründə səslənən qədim davul alətindən “Turan ellərinə salam” mahnısında istifadə edilmişdir. “Yada düşdü” mahnısının ilk ifaçısı isə “Ustad xanəndə” adına layiq görülmüş Mirməmməd Mircavadov olub.

Haşiyə: Çox təəssüf ki, son illər özünü peşəkar musiqiçi adlandıran bir neçə “sənətkar”, “xalq artisti” peyda olub. Onlar C.Cabbarlı irsinə hörmətsizlik edərək Azərbaycanda yaşaya-yaşaya dahi C.Cabbarlının bəstəkarlıq fəaliyyətinə şübhə ilə yanaşırlar.

¹ Cabbarzadə C. Salam. “İstiqlal” qəzeti, 1920, 1 şubat (fevral), №5

² Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 134

Telekanalların birində (ATV) münsiflər heyətində oturan bu şəxslər öz savadsız çıxışları ilə C.Cabbarlının ruhunu incidiblər. Mən bunu tamaşaçıların, Cəfərsevərlərin təhqir edilməsi kimi qiymətləndirirəm.

Adını çəkmək istəmədiyim, Əməkdar artist fəxri adını daşıyan xanım müğənni isə hətta ATV-də yayımlanan verilişlərin birində aparıcının ona C.Cabbarlının şəklini göstərüb “Bu dahi şəxs kimdir?” sualını verdikdə matdım-matdım baxaraq tanımadığını, daha sonra isə Qara Qarayevə bənzədiyini bildirib. Müğənninin işi təkcə oxumaq deyil, o intellektual səviyyəyə malik olmalıdır. Məsələn, Rəşid Behbudov (1915–1989), Hacıbaba Hüseynov (1919–1993), Lütfiyar İmanov (1928–2008), Baba Mahmudoglu (1940–2006), Zeynəb Xanlarova və başqaları kimi.

Cəfərin müxtəlif tamaşalar, eləcə də ifaçılar haqqında mətbuatda yazdığı rəylər

Cəfər Cabbarlı tamaşa etdiyi operalara dövrü mətbuatda peşəkar musiqişünas kimi rəyini bildirirdi. Onlardan bir neçə nümunəyə diqqət yetirək.

Hələ 17 yaşda (!!!) olarkən Cəfər Cabbarlı 1916-cı il sentyabrın 15-də Əməkdar incəsənət xadimi, bəstəkar Zülfüqar Hacıbəylinin “Aşiq Qərib” operasına tamaşa etdikdən sonra öz münasibətini bildirmiş, əsərin uğurları ilə yanaşı, nöqsanlarını da dilə gətirmişdir:

“Cümə axşamı, sentyabrın 15-də bu sezonda ikinci dəfə olaraq “Aşiq Qərib” operası tamaşaya qoyulmuş idi.

Hacıbəyovların bu il opera fəqərəsinə (janrına – *A.N.*) artıq diqqət etmiş olmalarındandır ki, həm keçən dəfə, həm bu dəfə oyunlar

yaxşı keçdi. Ancaq bunu tövsiyə edirik ki, “Aşiq Qərib” operasındakı bəzi xorları dəyişib, yerlərinə qulağa daha xoş gələn münasib xorlar qoyulmalıdır. Artistlərdən hər biri öz vəzifələrinin yaxşı keçməsinə səy edirdilər. Birinci və ikinci pərdələr bir az sovuq keçsə də, lakin üçüncü pərdədə Sarabski ilə Ağdamskinin¹ şikəstə ilə mükəllimələri cəmətin artıq dərəcədə diqqətini cəlb etdi.

Tanrıquluyev² cənabları, anlaşıldığına görə, keçən dəfəki oyunda öz nöqsanlarını görmüş olmalıdır ki, bu dəfə Şahvələd rolunu gözəl ifa edə bildi.

Artistkalardan Olenskaya³ bacılarının gözəl rəqsləri tamaşaçılara xoş gəldiyindən alqışlar ilə təkrar edildi.

Bağdadbəyov⁴ cənablarının gözəl və gur səsi cəmətə xoş gəldiyi kibi, Aşiq Səlim rolunu həqiqətən də gözəl ifa etdi. Bu oyunun nöqsanı bəzi xorlar ilə musiqinin həmahəng olmaması idi ki, buna da Hacıbəyov qardaşlarının nəzər-diqqətini ayrıca cəlb edirik. Bir də Sarabski cənablarının axırncı yerdə də vaxtdan əvvəl çıxıb getməsi səhnədə qalanların sözlərini mənasız buraxdı. Teatrda cəmət çox idi. Bəzi fitkeşlər (fitə basanlar – A.N.) olmasa idi, daha yaxşı olardı”⁵.

¹ Hüseynqulu Sarabski və Əhməd Ağdamski nəzərdə tutulur.

² Tam adı: Məmməd Hənəfi Həsən oğlu Tanrıquluyevdir. Sonradan sovet ideologiyasına uyğun gəlmədiyindən “Tanrıquluyev”i “Terequlov”a çevirmişlər. O, Azərbaycan opera müğənnisi və aktyoru, bariton, teatr xadimi və ictimai xadim, Azərbaycanda opera xorunun banilərindən biridir. Hənəfi Ü.Hacıbəylinin qayını olub.

³ Aleksandra (Şura) və Yeva Olenskayalar nəzərdə tutulur.

⁴ Cəlil Bağdadbəyov (1887–1951) – Əməkdar artist, görkəmli teatr xadimi, rejissor, dramaturq, teatr təşkilatçısı, aktyor

⁵ C.C. (Cəfər Cabbarlı – A.N.) Aşiq Qərib. “Sovqat” qəzeti, 1916, 18 sentyabr, №15, s. 3

Cəfər bir sıra məqalələrini “C.C.” imzası ilə çap etdirirdi. Elə yuxarıdakı məqalə də bu imza ilə oxucuya təqdim olunub. Tanınmış jurnalist, Əməkdar mədəniyyət işçisi Qulam Məmmədli (1897–1994) “İmzalar” adlı kitabında C.Cabbarlının müxtəlif imzalarla mətbuatda çıxış etdiyini bildirir: “Aktyor” (“Azərbaycan”, 1920); “Beçə Əyyar”, “Eloğlu”; “Əyyari Kəmşüür”, “Keyvan Əyyar”, “Qəyur Əyyar”, “Mənsur Əyyar”, “Sərhəng Əyyar” (“Babayi-Əmir”, 1915); “C.” (“Kommunist”, “Damğa”); “C.C.” (“Sovqat”, 1916; “Kommunist”, 1923–1927; “Yeni yıldız”, 1921); “C.Şəfəqi” (“Bəsirət”, 1916); “Cabbar” (“Kommunist”, 1922); “Cabbarzadə C.” (“Qızıl qələm”, 1924); “Cəfər Cabbar” (“Qurtuluş”, 1920; “Maarif və mədəniyyət”, 1923); “Cəfər Cabbarzadə” (“Bəsirət”, 1916); “Cim” (“Zəhmət”, 1922; “Kommunist”, “İdar əmizin güzgüsü”, 1923. “Əxbari”, 1920); “Cimcim” (“Şərq qadını”, 1925); “Cimli Cim” (“Damğa”, 1929); “D.D.” (“Raboçi zritel, 1930”); “Dağlı” (“Şeypur”, 1918; “Azərbaycan”, 1918); “Dağlızadə” (“Şeypur”, 1918); “Dolab Əyyar” (“Babayi-Əmir”, 1915–1916); “Görən” (“Bəsirət”, 1916), “Hörümçək” (“Molla Nəsrəddin”, 1926); “Xoruz beçə” (“Tuti”, 1915); “İynə” (“Molla Nəsrəddin”, 1925–1927); “Kəmşüür” (“Məzəli”, 1915; “Bəsirət”, 1915); “Sancaq” (“Molla Nəsrəddin”, “Damğa”, 1925–1926), “Yuxarı məhləli”¹.

¹ Məmmədli Q.M. İmzalar. B.: Xatun plyus, 2010, s. 18, 24, 32, 36, 39, 40, 49, 57, 61, 63, 64, 67, 78, 104, 107, 119, 126, 128, 130, 131, 132, 133

Çox təəssüf ki, Qulam Məmmədli Cəfər Cabbarlının digər gizli imzaları – “C.Eloğlu”¹, “Gayur”², “Cim Pey”³ haqqında məlumat vermir. Doğrudur, o, Cəfərin “Eloğlu” imzasını da daşdığıını bildirir. Amma Cəfər Cabbarlının həm də “C.Eloğlu” imzası ilə də məqaləsi vardır. Təvazökarlıqdan uzaq olsa da, deməliyik ki, məhz bu barədə ilk dəfə tərəfimizdən söz açılır və münasibət bildirilir.

1916-cı il sentyabr ayının 18-də Tağıyev teatrında Üzeyir Hacıbəylinin “Əsli və Kərəm” operasının premyerasına baxdıqdan sonra Cəfər yenə “C.C.” imzası ilə bir təqriz yazır:

“Yekşənbə gecəsi, sentyabrın 18-də Tağıyev teatrında bu mövsümdə birinci dəfə olaraq Üzeyir bəy Hacıbəyovun “Əsli və Kərəm” adlı operası mövqe tamaşaya qoyulmuşdur. Bu opera hər bir cəhətdən xoş keçdi. Artistlərin gözəl oynaması, səhnənin mükəmməlliyi, xorların musiqi ilə həmahəng olması oyunun gözəl keçməsinə səbəb oldu.

Musiqini müəllif özü idarə edirdi. Cəməət çox idi. Biletlər qurtardıği üçün xeyli adam tamaşa etməmiş geri qayıtdılar. Bunu

¹ C.Eloğlu (Cəfər Cabbarlı – A.N.). Türk operası. // “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsi, №10-11, 1926, s. 38-39

² Mehmedzade M.A. Cafer Cabbarlı: Diriliği, yarattıkları ve vaktısız ölümü. // “Kurtuluş” aylık mecmua. Berlin: 1935, şubat (fevral), №4, sh. 109

³ Джим Пей. (Жизнь искусств. Большой Государственный театр) «Аршин-мал-алан». Газета «Бакинский рабочий», 22-го ноября 1926 года, №271 (2202), с. 5 (tərcümə: Cim Pey (Cəfər Cabbarlı – A.N.). “Arşın mal alan”. “Bakinski raboçi” qəzeti, 1926, 22 noyabr)

görən müdiriyyət bu sentyabrın 23-də təkrarən “Əsli və Kərəm”in mövqe tamaşaya qoyulacağını elan etdi”¹.

Cəfər tək cə Zülfüqar Hacıbəylinin deyil, Üzeyir Hacıbəyli, Müslüm Maqomayev, eləcə də Cəlil Məmmədquluzadə kimi dahilərin səhnə əsərlərinə tamaşa edir və həmin əsərlərə mətbuatda öz subyektiv münasibətini bildirirdi. Bəlkə də 17 yaşlı Cəfər özündən yaşca çox böyük olan bu şəxsiyyətlərdən abır-həya edərək məqalələrini gizli imzalarla yazırdı. Çünki o, həmin məqalələrdə müəlliflərə müsbət fikrini və haqlı iradlarını da çatdırırdı...

1922-ci il 20 iyun tarixli “Zəhmət” (№134) qəzetində Cəfər Cabbarlı “Cim” təxəllüsü ilə yazır: “Bu gün Parisdə “Arşın mal alan”, ya “Ölülər”i oxuyacaq bir fransız: “Bu, Azərbaycan həyatındandır. Orada belə bir məişət, belə bəylər, belə gənclər, belə qızlar vardır”, – deyərsə, haqlı olur. Fəqət oradaca olan bir “Afət”, ya “İblis” oxucusu “Azərbaycanda həyat belədir”, – deyərsə, haqlı olurmu əcəba?!”².

Cəfər “Bakinski raboçi” qəzetində (1926-cı il) Ü.Hacıbəylinin “Arşın mal alan” əsəri haqqında isə “Cim Pey” gizli imzası ilə belə yazmışdır: “Arşın mal alan”ın dinləyicilər tərəfindən böyük maraqla qarşılanmasının başlıca səbəbi uğurlu səhnə tərtibatı və gözəl melodiyadır. Ü.Hacıbəyovun bu operası onun səhnə əsərləri arasında bəstəkarın fərdi yaradıcılıq üslubunu daha parlaq əks etdirir. Bu operetta, sözün əsl mənasında, sırf Şərqi musiqi üslubunun gözəl nümunəsidir. Operanın musiqi nömrələrinin bir hissəsinə müəllif özü

¹ C.C. (Cəfər Cabbarlı – A.N.). Əsli və Kərəm. “Sovqat” qəzeti, 1916, 20 sentyabr, №17, s. 3

² Cim (Cəfər Cabbarlı – A.N.). “Zəhmət” qəzeti, 1922, 20 iyun, №134

bu günlərdə əl gəzdirmişdir. Bu dəyişikliklərdən bütünlüklə operetta şübhəsiz ki, udmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı, pyesin süjeti, onun dramatik vəziyyətləri artıq çoxdan köhnəlmişdir. Sultanbəy bir tip kimi bəllidir ki, ciddi tənqid obyektinə ola bilməz.

Bu mövsümdə “Arşın mal alan”ın ilk tamaşası aktyor qrupunun kifayət qədər hazırlıqlı olmaması ucbatından xeyli qüsurlu idi. Cavadov¹ tərəfindən ilk dəfə təqdim olunan Sultanbəyin inamsızlığı açıq-aydın hiss edilirdi, çünki bu rolu özündən əvvəl canlandırmış aktyorları (əsasən Ələkbər Hüseynzadə² nəzərdə tutulur – A.N.) təqlidən etməkdən qaça bilmir. Səhnəyə hazırlıqsız çıxıb, obrazın sözlərini bədahətən söyləyən Sarabskinin Süleymanı əvvəlkilərdən daha təbii görünürdü. Xurşid xanım³ (Gülçöhrə) özünün səs materialı üzərində mütləq işləməlidir, çünki aktrisa səhnədə inamlı görünür. Hacıbababəyovun⁴ musiqi nömrələri pis deyildi. Cahan xalanın incə ev qadını obrazını çox uğurla canlandıran Əzizə xanım⁵ tamaşaçıda gözəl təəssürat oyatdı.

¹ Ağahüseyn Xəlil oğlu Cavadov (1894–1981) – tanınmış aktyor, Xalq artisti

² Ələkbər Hüseyn oğlu Hüseynzadə (1887–1967) – Əməkdar artist, Sultanbəy rolun 1913-cü ildə ilk ifaçısı, o, 20 ildən artıq bir dövrdə bu obrazı yaratmışdır.

³ Xurşid Qacar (1894–1963) – Azərbaycan opera müğənnisi, Əməkdar incəsənət xadimi, xaricdə (Moskva) vokal təhsil alan ilk azərbaycanlı qadınlardan biridir.

⁴ Burada tanınmış opera müğənnisi, Xalq artisti Hüseynağa Hacıbababəyov (1898–1972) nəzərdə tutulur.

⁵ Azərbaycanın ilk aktrisalarından biri, Əməkdar artist Əzizə Əbdülbəy qızı Məmmədova (1892–1961) Xalq artisti Sona Hacıyevanın (1907–1979) anasıdır. Atasını “Bülbulcan” ləqəbli Əbdülbəy

Bizim artistlərin əksəriyyəti səhnədə ağızlarına gələni danışmaqdan və kobud şərjdən tərsliklə əl çəkmək istəmirlər, bunun qarşısı alınmalıdır.

Tamaşanı qaçılmaz uğursuzluqdan yalnız dirijor Maqomayevin¹ təcrübəli rəhbərliyi xilas etdi”. Cim Pey².

Xatırladaq ki, Cəfər Cabbarlının “Cim Pey” imzası, eləcə də bu məqaləsi tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalmış və ilk dəfə tərəfimizdən müzakirə mövzusunda çevrilir. Sual yaranır, bəs Cəfər niyə bu məqaləsini “Cim” deyil, “Cim Pey” imzası ilə təqdim edir. Fikrimizcə, məqalə rusdilli oxucuya təqdim olunduğundan zarafatyana “Cim Pey” (ruscadan tərcüməsi: “Cim İç”) imzası ilə çap edilmişdir.

C.Cabbarlı Müslüm Maqomayevin “Şah İsmayıl” və Üzeyir Hacıbəylinin “Əsli və Kərəm” əsərləri haqqında da “Bakinski raboçi” qəzetində (1926-cı il) rus dilində məqalə çapa vermişdir. Bu məqaləni (təqdim edilən kitabın redaktoru) Hacı Rafiq Savalanın tərcüməsində diqqətinizə çatdırırıq.

“Şah İsmayıl” və “Əsli və Kərəm”

“Şah İsmayıl”ın süjeti İran şahlarından (Səfəvilərdən) birinin həyatında baş vermiş bir hadisə əsasında qurulub. Operada əsas rol müəllifin çox dəqiqliklə işlədiyi Aslan şahın partiyasına məxsusdur.

Əli oğlu Zülalov (1841–1927) tanınmış xanəndə olmuşdur. Əzizə xanım həm də gözəl qarmon çalırmiş.

¹ Böyük bəstəkar Müslüm Maqomayev (1885–1937) nəzərdə tutulur.

² Джим Пей. (Жизнь искусств. Большой Государственный театр) «Аршин-мал-алан». Газета «Бакинский рабочий», 22-го ноября 1926 года, №271 (2202), с. 5 (tərcümə: Cim Pey (Cəfər Cabbarlı – A.N.). “Arşın mal alan”. “Bakinski raboçi” qəzeti, 1926, 22 noyabr)

Şah İsmayılın özü isə zəif işlənib, bir növ epizodik xarakter daşıyır. Onun obrazı operanın ən uğursuz personajlarındanındır.

Maqomayev qarşısına musiqi baxımından çox mürəkkəb bir vəzifə qoyub: bizim dəstgahları (fars və türk musiqisinin Avropanın bu və ya digər dərəcədə uyğun gələn major və minor qammalarında) Avropa texnikasında vermək istəyib və buna müəyyən dərəcədə nail olub. “Segah” və “Çahargah” üzərində yazılmış orkestr partiyaları uğurludur; bir sıra səhnələrdə də dəstgahlardan yerində istifadə olunub; müəllifin tarın sərbəst improvizasiyasını orkestr müşayiəti ilə əvəz etmək cəhdləri də təqdirəlayiqdir. Bütün bunlar müsbət cəhətlərdir. Qüsurlardan danışanda qeyd etmək lazımdır ki, bəzi səhnələrdə Şərq koloritinə kifayət qədər yer verilməyib; həm orkestrləşdirmədə, həm də vokal nömrələrdə musiqinin ümumi xarakterinə uyğun gəlməyən sırf Avropasayağı harmoniya yaratmaq cəhdləri aydın nəzərə çarpır.

Pyesin quruluşunda heç bir yenilik yoxdur, hər şey trafaret çərçivəsindədir. Terequlov¹ Aslan şah rolunun öhdəsindən uğurla gəlir, Bağırov² da (vəzir) rejissorun verdiyi göstərişləri yaxşı yerinə yetirir. Bülbülün Əbu Həməzə rolunda ilk çıxışı müsbət təəssürat doğurur. Sarabski (Şah İsmayıl) həmişə olduğu kimi, yenə də yaxşıdır, Xurşid xanımın atasının nəşi üzərində ağıladığı səhnə də pis deyil (Gülzar). Zülalov isə sönük görünürdü, bəlkə, bu, ümumiyyətlə, partiyanın zəif yazılmasından irəli gəlir?

¹ Ə.Terequlov – Tanrıquliyev

² Bağırov Məmmədtağı nəzərdə tutulur.

“Əsli və Kərəm”i Üzeyir Hacıbəyov 10 il əvvəl yazıb və bu gün açıq-aydın hiss olunur ki, əsərə əl gəzdirilməlidir, gücləndirilməli, reçitativlərdən yerli-yersiz istifadə məhdudlaşdırılmalı, unison və ikisəsli xor çoxsəsli xorla əvəz edilməli, nəhayət, Əslinin partiyası diqqətlə yenidən işlənməlidir.

Bu mövsümdəki quruluş, təəssüf ki, ötən ilkindən heç nə ilə fərqlənmir. Kostyumlar köhnədir, çox nimdaşlaşıb və bir çox halda xarakterik deyil (xüsusilə birinci pərdə).

Həbs edilmiş Kərəmin sorğu-suala tutulması hansı mülahizələrə görə gündüz yox, aylı gecədə aparılır?

Ümumiyyətlə, Kərəmin partiyası həddən artıq böyükdür və Hacıbababəyovun¹ budəfəki ifasında uzunçuluq daha qabarıq görünürdü. Sona xanım (Əsli) yalnız sonuncu pərdədə yaxşıdır. Qalan əsas ifaçıların işini kafi qiymətləndirmək olar. Xor çox zəifdir, onu təsirli, “qəhrəmanlıq” tələb edən vasitələrlə gücləndirmək lazımdır”. Cim Pey².

Bu sətirlərdən bir daha Cəfər Cabbarlının yüksək musiqi duyumuna və estetik zövqə malik olduğu aydınca görünür.

Qeyd edək ki, C.Cabbarlı dövrünün bir sıra ziyalıları, qələm sahibləri kimi, dövrü mətbuatda ayrı-ayrı tamaşalara, konsertlərə münasibət bildirmiş, arzu, istək, təklif, tövsiyə və tənqidi fikirlərini

¹ Burada tanınmış opera müğənnisi, Xalq artisti Hüseynağa Hacıbababəyov (1898–1972) nəzərdə tutulur.

² Джим Пей. (Жизнь искусств. Большой Государственный театр) «Шах Исмаил» и «Асли и Керам». Газета «Бакинский рабочий», 5-го декабря 1926 года, №282, с. 5 (tərcümə: Cim Pey (Cəfər Cabbarlı – A.N.). “Şah İsmayıl” və “Əsli və Kərəm”. “Bakinski raboçi” qəzeti, 1926, 5 dekabr, №282, s. 5

gizli imzalarla qələmə almışdır. O dövrdə müəlliflər gizli imzalarla, bir növ, təhlükəsizliklərini təmin etməklə yanaşı, həm də öz fikirlərini şəxsi münasibətlərin deyil, ictimai fikrin məhsulu kimi bildirmişlər. Bu yolla da ümumilikdə, maarifləndirmə işinə xidmət etmişlər.

Cəfər Cabbarlı təkcə tamaşalar və aktyorlar haqqında deyil, o cümlədən instrumental ifaçıların da sənətini dəyərləndirmiş, müsbət və ya mənfi fikirlərini bildirmişdir. Belə rəylərin birini də “C.C.” imzası ilə rus pianoçusu, sonralar məşhur dirijor kimi tanınacaq, RSFSR-in Əməkdar artisti Vladimir Adolfoviç Eydelman (1910–1991) haqqında yazmışdır¹. Bu məqalədə pianoçunun ad-soyadında orfoqrafik xətaya yol verilmişdir. Yəni başlıqda da “V.Eydelman” əvəzinə “Q.Edelman” yazılmışdır. Bu məqaləni musiqişünas Aida Hüseynova Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş və Asif Rüstəmli həmin məqaləni C.Cabbarlının “Əsərləri”nin IV cildində vermişdir². Biz haqqında danışdığımız məqaləni əsərimizin redaktoru, Əməkdar jurnalist Hacı Rafiq Savalanın tərcüməsində diqqətinizə çatdırırıq.

V.EYDELMANIN KONSERTLƏRİ HAQQINDA

İncəsənətin bəlkə də elə bir sahəsi yoxdur ki, estrada pianoçusu qədər özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olsun. İlhamı cuşə gəlmiş ifaçı çaldığı melodiyanı üzə çıxarmaq əvəzinə, möhtəşəm at yalı uzunluğunda birçəyini əsdirə-əsdirə, usta idmançı məhəməti nümayiş etdirərək tamaşaçının zövqünü aldadır, repertuarının 90 faizinin

¹ Д.Д. (rusca «Дж.Дж.», yəni Cəfər Cabbarlı – A.N.). О концертах Г.Эдельмана. // Журнал “Рабочий зритель”, 22-го июня 1930 года

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 250–252

akrobatik xarakterli hay-küydən ibarət olduğunu və bunların arxasında əsl musiqi məzmununun yoxsulluğunu gizlədə bilmir, öz məqsədini, virtuozluk qabiliyyətini qabartmağa çalışır – tanıdığımız və çox təəssüf ki, bu gün də səhnədə olan estrada pianoçusunun “ideali” məhz budur.

Pianoçu Eydelman xoşbəxtlikdən bu xarakteristikaya tam uyğun gəlmir, lakin yaradıcılığının bəzi məqamlarında bu üzdənirəq “ideal”ın tendesiyası səviyyəsinə enir. Eydelman mükəmməl texnika-ya, heyrətamiz dərəcədə nadir, ən yüksək səviyyədə mahir ifaçılıq qabiliyyətinə malik pianoçudur. Lakin bununla yanaşı, o, ifaçılıq texnikasını əhəmiyyətsiz xırdaçılıq səviyyəsindəkə pardaxlamağa çalışır, bunu özünün başlıca məqsədinə çevirir. Nəticədə ifa etdiyi musiqinin tembr rəngarəngliyi itir, melodiya yekrəng görünür. Heç kəs üçün sirr deyil ki, royala səsənməsi ilk baxışda yeknəsəq görünsə də, bu alətin külli miqdarda tembr imkanları vardır. Eydelmanın ifasında royala əslində doğru olmayan bu xüsusiyyəti pianoçunun Bax¹ musiqisinə müraciəti zamanı özünü büruzə verdi. Eydelmanın bu ifasında orqan səsinin şərqli rəngarəngliyi, tembr zənginliyi açıq-aydın duyulmurdu.

Yeri gəlmişkən haqqında söhbət açılan proqram barədə. Bax dühasının məlahətini Buzoni² və Qodovski¹ yaradıcılığı ilə dada

¹ İohann Sebastyan Bax (Johann Sebastian Bach, 1685–1750) – dahi alman bəstəkarı və orqan musiqiçisi, Barokko dövrünün ən görkəmli nümayəndəsi, bütün dövrlərin ən böyük bəstəkarlarından biridir.

² Ferruçço Buzoni (Dante Michelangelo Benvenuto Ferruccio Busoni, 1866–1924) – görkəmli italyan bəstəkarı, yazıçı və pedaqoq

gətirməyə ehtiyac varmı? Axı pyesin hədsiz uzunçuluq və akrobatik çətinliklərlə ağırlaşdırılan pyeslər öz məlahətini itirir.

Eydelmanın çox gözəl ritmi vardır! Bu, yaxşıdır. Amma Şopenin² “Polonez”ini bütünlüklə hər cür hərəkət rəngarəngliyi imkanlarından məhrum olan və bununla bahəm bu pyes – poemanın təsvirinin üstünü örtən hansısa mexaniki ritmika üzərində qurmaq olmaz axı! Eydelmanın bu pianizmini “sadəlik” və “comərdlik” adlandıırırlar. Bizə görə isə bu, yuxarıda dediyimiz kimi, musiqinin sadələşdirilməsi və formanın məzmunundan ayrılmasıdır.

Bethovenin³ təqdimatında isə Eydelman özünü bizə göstərə bilmədi. Halbuki bu bəstəkarın yabançı bər-bəzəkdən uzaq musiqisində dərin ifadə tərzini də, temperamenti də, əsl musiqi mədəniyyətini də göstərmək mümkündür. Yəni biz bundan sonra da konsert meydançalarında Ramo⁴ – Qodovskiləri və Bax – Buzoniləri⁵ təqdim edilməliyik?

Zəmanəmiz bizdən estetik, əyləncəyə xarakterli, ucuz, yalançı effektlərə söykənən incəsənət tələb edir. Bizə elə musiqi lazımdır ki, orada formal məqamlar əsl insani hisləri pərdələməsin, düşüncəmizə birbaşa təsir göstərərək onu səfərbər etsin.

¹ Leopold Qodovski (1870–1938) – tanınmış polşa-amerika bəstəkarı və virtuoz pianoçu

² Frederik Şopen (1810–1849) – dünya şöhrətli polşalı klassik bəstəkar, fortepiano üçün çoxsaylı qiymətli əsərlərin müəllifi, pianoçu

³ Lüdvig van Bethoven (Ludwig van Beethoven, 1770–1827) – dahi alman bəstəkarı

⁴ Jan-Filip Ramo (fr. Jean-Philippe Rameau) – tanınmış fransız bəstəkarı və Barokko dövrünün musiqisinin nəzəriyyəçisi

⁵ Burada Ramo, Qodovski, Bax, Buzoni kimi bəstəkarlar nəzərdə tutulur.

Eydelman sözün dar mənasında yaxşı virtuozdur, onun ifasında forma məzmunundan üstündür. O, ifaçıda musiqidən çox artilleriya atəşi tələb edən eybəcər estrada ənənələrindən əl çəkməlidir. Gənc hələ yetkinləşməmiş bəstəkar yalnız tembr ahəngdarlığını inkişaf etdirmək, ifa etdiyi musiqinin mahiyyətinin dərinliyinə dalmaq yolu ilə yetkin, əşdirmək ustad sənətkar ola bilər!”¹.

Məqalədən bir daha C.Cabbarlının tək-cə Azərbaycan milli musiqi mədəniyyətinə, muğamlara, çalğı alətlərinə dərinləndən bələd olduğu deyil, həm də Qərb dünyasının mədəniyyətindən bütün incəliklərinə qədər xəbərdar olduğu üzə çıxır. Cəfər Cabbarlı hər hansı instrumental ifaçıya hər şeydən öncə, səhnə mədəniyyətinə yiyələnməsini tövsiyə edir. Yəni musiqiçinin daim geyiminə, səliqə-sahmanına fikir verməyi məsləhət görür. Onun fikrincə, instrumental ifaçı “uzun saçını əsdirərək” çaldıqda tamaşaçının diqqətini əsl musiqi məzmunundan yayındırır. Şübhəsiz, bu cür ifa tamaşaçıda həmin musiqiçiyə qarşı ikrah hissi yarada bilər. Belə halda ifaçı nə qədər peşəkarlıqla çalsa da, səliqəsiz geyimi və yersiz hərəkətləri ilə tamaşaçıda ona qarşı mənfi rəy yaradacaqdır.

“Pianoçu Eydelman, xoşbəxtlikdən bu xarakteristikaya tam uyğun gəlir”, onun “mükəmməl texnikaya, heyrətamiz dərəcədə nadir, ən yüksək səviyyədə mahir ifaçılıq qabiliyyətinə malik” olduğunu deyən C.Cabbarlı pianoçunun mənfi cəhətlərindən də söz açır: “O, ifaçılıq texnikasını əhəmiyyətsiz, xırdaçılıq səviyyəsində dək pardaqlamağa çalışır, bunu özünün başlıca məqsədinə çevirir.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 250–252

Nəticədə ifa etdiyi musiqinin tembr rəngarəngliyi itir, melodiya yekrəng görünür”.

Cəfər Cabbarlı Eydelmanın repertuarına da münasibət bildirir. O, İ.S.Bax, J.F.Ramo, L.V.Bethoven, F.Şopen, F.Buzoni, L.Qodovski kimi bəstəkarların əsərlərinin müqayisəli təhlilini aparmış, həmin əsərləri dəfələrlə dinlədiyindən onların əsl fəlsəfi mahiyyətini açmış, V.Eydelmanın ifaçılıq sənətinin keyfiyyətləri ilə yanaşı, qüsurlarını da peşəkar musiqişünas kimi göstərə bilmişdir.

C.Cabbarlının “C.Eloğlu” gizli imzası ilə yazdığı və külliyyatında nəşr olunmamış daha bir məqaləsini – “Türk operası”nı da təqdim edirik.

Türk operası

Bir az keçmişə xatırlayalım. 18 il bundan qabaq (1908-ci il yanvarın 12-si, yeni təqvimlə 25-i – A.N.) islamiyyət ötən ilin ən fəqir nömrələrindən birində birinci türk bəstəkarları olan Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyovların birinci operası “Leyli və Məcnun” meydana gəlmişdir. “Nicat” cəmiyyətinin Teatro şöbəsidəki xanəndə artistlərinin qüvvəsi ilə, həvəskarlar iştirakı ilə və müəlliflərin müşahidəsi altında bu yekə əsəri geniş əhaliyə göstərməyə başladılar. O zaman rollar bu sayaq təqdim edilmişdir:

Məcnun (Qeys) – Sarablı¹

Ümbül Qeys (Məcnunun anası) – Kazımovski²

Əbül Qeys (Məcnunun atası) – Mirzə Muxtar³

Leyli – M.Fərəcov⁴

Fəttah (Leylinin atası) – İbrahim Qasımov

Ümbül Leyli (Leylinin anası) – C.Vəzirov

İbn Səlam – C.Dağıstani⁵

Nofəl –⁶

Zeyd – İbrahim Qasımov⁷

¹ Hüseyinqulu Sarablı

² Mirmahmud Mirələkbər oğlu Kazımovski (1882–1940) – Əməkdar artist, aktyor, rejissor, dramaturq, pedaqoq. O, rejissorlardan – Raufun atası, Ələkbərin isə babasıdır.

³ Mirzə Muxtar Məmmədov (1852–1929) – aktyor, xanəndə. O, bir sıra obrazları, o cümlədən Cəfər Cabbarlının “Ədirnə fəthi” əsərində Molla Sübhanı özünəməxsus şəkildə yaratmışdır.

⁴ Leyli rolunun ilk ifaçısı 12 yaşlı çayçı köməkçisi Əbdürrəhman (Əbdülrəhim də yazılır) Fərəcov olub. Lakin məqalədə orfoqrafik səhvə yol verilmiş, aktyor M.Fərəcov kimi təqdim edilib.

⁵ Ceyhun Hacıbəyli (1891–1962) – yazıçı-publisist, tərcüməçi, nəşir, redaktor, folklorşünas, sovetoloq, diplomat, ictimai xadim, Azərbaycanın istiqlal mücahidi, mühacirətin fəal üzvlərindən və təşkilatçılarından biri. Dağıstani – Ceyhun Hacıbəylinin ləqəbi idi. Bəziləri bundan istifadə edib Hacıbəyliləri yanlış olaraq dağıstanlı kimi təqdim edirlər. Əslində Sarabskinin Saraba, Ərəblinskinin Ərəbə heç bir aidiyyəti olmadığı kimi, Dağıstanının da Dağıstanla bağlılığı yoxdur. Onun doğulduğu Şuşa şəhəri dağlar qoynunda yerləşdiyindən özünə Dağıstani təxəllüsü götürmüşdür.

⁶ Məqalədə Nofəl rolunu kimin oynadığı göstərilmişdir. Lakin həmin obrazı Hənifə (Məhəmmədhanifə) Terequlov, eləcə də Ü.Hacıbəylinin qardaşı C.Hacıbəyli yaratmışlar.

⁷ Tamaşada İbrahim Qasımov Fəttah (Leylinin atası) obrazı ilə yanaşı, Zeyd rolunu da oynamışdır.

Yeddi nəfər ərəb rolunda Məhəmmədov¹, Səfərov², B.Vəzirov və başqaları.

Türk səhnəsində opera işi çox yekə bir iş olduğundan onun səhnəyə qoyulması üçün hər bir şeyi hazırlamaq lazım idi. Xor sırf kişilərdən bilxassa (xüsusilə – A.N.) türk müəllimlərindən və səslə gənc məktəblilərdən ibarət idi. Orkestro dəxi Qurbanın³ təhti idarəsində 3-4 violonçu (skripkaçı – A.N.), 3-4 tarçı, kamançaçı və dəfçidən təşkil olunmuşdu. Divarlara yapışdırılmış fəqir afişalar tamaşanın 1908-ci il yanvarın 12-də Tağıyev (indiki Dadaş Bünyadzadə adına) teatrosunda göstəriləcəyini bildirirdi. İştirak edənlər bir həftə qabaqdan öz tanış-tunuşları arasında, küçədə, bazarda bilet intişar etməyə səy edirdilər. Bu gibi yalvar-yaxar ilə yapılan satışın nəticəsi pək sevincsiz olardı və tamaşa günü salon quraqlıq illərdəki zəmiyə bənzəyərdi. Əlbəttə, o zamanlar, Təsrə şəhərində mövqe tamaşaya qoyulan birinci quruluşlar adətən bir taqım hadisələrsiz keçməmişdi. Gah sufliyor və yaxud bərbər gecikir, gah paltar kifayət etmir, məsələn, ərəb səhnəyə öz pidjaklı kostyumunda çıxır, gah xor çaşır və qarışıqlıq törədir, hələ üstəlik olaraq pərdənin qalxıb-enməsi mexanizmi də yaxşı deyil ki, barı pərdənin sonunda da olsa, müvəffəqiyyətsizliyi öz vəqtində gizlətmək mümkün olsun. Odur ki, oyunda xəta yapmış aktyorlar ürək sıxıntısı ilə özlərini də forasyonların arasında gizlətməyə çalışırdılar. Güman da verici dəstə isə güzəştə gedərək: “Pis olsa da, bir pərdə əksildi”, – deyə düşünürdü.

¹ Nurməhəmməd Məhəmmədov (Məhəmməd Nuri)

² Əhməd Səfərov (Anatollu)

³ Qurban Pirimov

Ğalib n bu bařlanđı c gələcək haqqında yaxşı fikir vermirdi v  mətbuat səhifələrində dəxi bu xüsusda heç bir tənqid v  t qriz təsadüf edilmədiyindən bu yekə əsərin xoř həyat sürməsinə ümid azalırdı. Fəqət, bütün bu qurđu v  iztirablar yersiz imiř. Sonrakı tamařalar bařlanmadan qabaq əhalinin basabasından kassa qarřısındaki m c rl  ğırcıdamađa ( s bl řm k – A.N.) bařladı. Opera tamařalarının bu řidd tli müvəffəqiyyəti öylə bir dərəcədə vardı ki, bir çox türk dram t r fdarları onsuz da çox az tamařa ısı olan türk dramının g l c yini düřünürük t lař etməy  bařladılar. Bol-bol yađan yađıřdan sonra b r k tli bir m hsul g zl m k t bii olduđu gibi, “Leyli v  M cnun” operasından sonra da Üzeyir Hacıb ylinin bir-birini t qib ed r k “řeyx S nan”, “ r v   rvad”, “R st m v  Z hrab”, “řah Abbas” (“řah Abbas v  Xurřid Banu” – A.N.), “ sli v  K r m” operaları v  “O olmasın, bu olsun”, “Arřın mal alan” gibi operettaları meydana çıxdı. Bu operalarla bərabər, Zülfüqar Hacıbəyli tərəfindən “Ařıq Qərib” operası, “ lli yařında cavan” v  bařqa operettalar yazıldıđı gibi Müslüm Maqomayev tərəfindən “řah  smayıl” opeası b st l ndi. Bütün bu opera və operettalar bir taqımı populyariz  edilərək repertuarda yer tutdular, “Leyli və Məcnun”, “řah Abbas” (“řah Abbas v  Xurřid Banu” – A.N.), “ sli və Kərəm”, “Ařıq Qərib”, “Arřın mal alan”, “O olmasın, bu olsun” digərləri isə birinci və yaxud ikinci quruluřdan sonra səhnədən qaldırıldı. Opera tamařaları amansız bir sürətlə tamařa ıları cəlb edir və get-gedə türk dramasının tamařa ılarının sayını azaldırdı. Türk draması tərəfdarlarının həyəcan v  t lařı getdik   oxaldırdı. Fəqət, eyni zamanda, opera sənəti yolunda  alıřanlar sakit  baxır v  əldə bilet satmaq gibi alçaqlıq

gətirən işin tez bir zamanda tarix arxivinə düşdüyünə və vaxtı ilə Azərbaycan tiatrosənəti tarixini oxuyanların əlində material olacağına məmnun olurlardı.

Opera ilə uraşanlar bəlkə də o qədər sakit deyildilər. Fəqət, burası şübhəsizdir ki, ilk müvəffəqiyyətlə həvəslənmiş olduqlarından heç bir mübahisəyə girişməyərək yalnız və yalnız inkişaf etdirirlərdi. Opera sənətinin bu sürətli inkişafı türk dramına da böyük xidmətlər göstərdi. O, əvvələn, müəyyən miqdarlı daimi bir tamaşaçılar kadrosu yaratdı. İkinci isə ilk dəfə olaraq dram ilə opera arasında çəkişmə (rəqabət) təməlini qurdu. Lakin əgər faciənevistlərin (faciəyazanların – *A.N.*) bəstəkarlardan daha çox olduğunu və hər hər hangi bir aktyorun musiqili səsə malik olmadığını nəzərə alsaq, türk draması tərəqqisinə yardım edən amillərin nə dərəcədə əlverişli olduğunu qabaqcadan demək olar. Əlbəttə, bu sürətli inkişafdakı birinci xidmət şura hakimiyyənidir. Yalnız o qaranlıq bucaqlarda mürgüləyən zəhmətkeş qüvvələri həyati fəaliyyətə çağırırdı. Bugünkü türk draması bunu tamamilə isbat etdi.

Bir az da nailiyyətlərimizdən bəhs edəlim. Uzun bir zaman davam edən fasilədən sonra bir az əvvəl “Leyli və Məcnun” operası quruluşuna tamaşaçı oldum ki, buradakı dəyişikliklər daha aydın olaraq nəzərimi oxşadı. Biləixtiyar həmən operanın birinci quruluşunu xatırladalım. Bütün oyun zamanı iki quruluşu müvaziləşdirib nailiyyətləri meydana qoymaq olardı. Bu nailiyyətlər vardır: Orkestro böyük (25 nəfərlik) və səhnə ilə onun arasında doğru bir rabitə düzəlmişdir. Fəqət bütün səslərin bir yerdə idarə edilməsi bir də iştirak

edənlərin səslərinə görə şiddətin daha öncə bir islahə möhtac olduğu təsirini buraxır.

Çünki təsnifatdakı sololu nömrələr hər orkestronun təhtində (altında – *A.N.*) gedir. Birinci pərdəyə aid inpruduksiyada (birinci vialon denilən) birinci altın rolu nədənsə simbal və osmanlı dəfinə verilmişdir ki, bu da tamamilə dinc və sakit bir vəziyyət almış tamaşaçıları çox narahat ediyordu. Bu söylədiklərim üçüncü pərdənin inpruduksiyasında daha şiddətli idi, burada həmən alətlər ilə çalınan göy guruldəmaları o qədər qulaqpatladıcı idi ki, insan özünə gələndən sonra acıyaraq, heç olmasa, teatro idarəsi, böylə bir gurultunun çox əsəbi olanlar üçün xətərli olduğunu əvvəlcədən bildirəydi, – deyə düşünməyə başlayır.

Xor daha iləriləmiş, səs etibarı ilə canlanmış, ülfət və əmniyyət ilə oxuyur və əvvəlki gibi çaşmır. Fəqət burada canlı, eyni zamanda, mənfi bir halı qeyd etməliyiz. Əski və hamıya məlum olan “Şəbu-hicran” motivi içərisində xor “Tökər qan çeşm...” sözlərinə çatarkən messo soprano (orta qadın səsləri) şiddətli bir surətdə harmonizə edici roldan üstün olucu rola keçir və əsas motivi dəyişdirir. Həmən bu sözləri İbni Səlamın Tuba təsnifindəki “bas” haqqında da demək olar. Oyuna gəldikdə burada yeklik ilə bərabər, eyni zamanda, rolların düşünülərək qavranmaması hiss edilir. Bir çox məktəb görməmiş aktyor oyunu və xeyli zamandan bəri operada çalışmış və çalışan Sarablı, Ağdamski və Mirzə Muxtar gibilərin musiqi ibarələrini iqtibas və təqlid edərək almışlar. Səs fəaliyyəti olduqca genişlənməmişdir və məsuliyyətli rollarda aktyorlar səsəbəstlik göstərirlər.

Digər böyük nailiyyətlərdən biri də qadın rollarıdır ki, bu rollar uzun zaman kişilər tərəfindən ifa edilərək qalmışdı. Bu hal iki səbəb dolayısı ilə meydana çıxmışdır: birinci, bütün türk operaları üçün musiqi mənbəyi yalnız fars klassik musiqisi təşkil edir. Bu musiqi çox mürəkkəb olduğundan və bunu təlim üçün heç bir məktəb bulunmadığından bunu hər hanki bir adam nəinki təğni etmək, hətta onun simfoniyasından belə baş çıxara bilməz. Odur ki, bu türk qadını üçün daha müşkül idi. İkinci səbəb Şərqi qadınının qara keçmişini içərisində gizlədir, türk qadınları arasında musiqidə istedad sahibi olub, bu rolları ifayə müqtədir olan bulunsa belə, onu kimsə səhnəyə buraxmazdı. Fəqət bu səbəblərin hər ikisi Şura hökumətinin cəhd və cəhdi sayəsində puç olub gedir. Məarif cəbhəsində uzun zaman maneə törədən əngəllər Şura hökuməti ilə yıxılmağa başladı. Bu gün türk operası səhnəsində türk qadınının İran klassik motivlərinin təğni etməsi söylədiklərimizi daha gözəl təsdiq edir.

Beləliklə, məqaləni bitirərək bən istərdim ki, bənim bu məqaləm sənətin bu qism məsələlərini tənvir edəcək bir taqım məqalələrə çağırış olsun. Bu gibi məsələlər az deyil, misal üçün bir neçəsini göstərəyim: türk operasının Urubbə (Avropa – A.N) operasından təfriq edən xarakterik cəhət türk operasının inkişaf yolu darulmusiqinin türk operası tələbatını ödəyəcək bir halda qurulması repertuarik yaxşılaşması və zənginləşdirilməsi və ilaxır...

Bu son məsələdə sanki mövcud operaların sayı bizi məhdud bir halə qoyur, lakin biz öylə zənn edirik ki, repertuar üzərində çalışan əməkdaşlar bu işi çox az etina edirlər. Yuxarıda söylədiklərimizin hələ bu aşağıdakı hadisə ilə təsdiq edə bilərik: bu ilin əvvəllərində “Zarya

Vostoka” qəzetəsinin səhifələrində böylə bir məqaləyə təsadüf etdik ki, guya Əliverdibəyovun bəstələdiyi “Harun ər-Rəşid” operası tamamlanmış və ən yaxın bir zamanda tamaşaya qoyulacaqdır. Fəqət bu vaxtə qədər biz o operanı səhnədə görməyiriz. Bizcə, bu yekə operalardan çəkinməməli və onları tamaşa etmə və tənqid üçün və bilxassa təşviq üçün səhnəyə buraxmalıdır”. C.Eloğlu¹.

Ə.Bədəlbəyli C.Cabbarlının bu məqaləsindən olduğı kimi deyil, təhrif edilmiş şəkildə sitat çəkir və daha sonra yazır: “Məqalə sahibi C.Eloğlu (C.Cabbarlı) yoldaş bu sözlərilə musiqi dinamikasından xəbərdar olmadığını göstərdiyi kibi, əsərin müsbət cəhətini də tamamilə məntiqsiz və yanlış tənqid edir”².

C.Eloğlunun, yəni Cəfər Cabbarlının 1926-cı ildə qələmə aldığı “Türk operası” adlı məqaləsindən bəlli olur ki, o, “Leyli və Məcnun” operasının 1908-ci ildə səhnəyə qoyulan ilk tamaşasına da baxıbmiş. Bu məqalədə Cəfər “Leyli və Məcnun”un ötən 18 ildəki uğurlarından bəhs edir, eyni zamanda, haqlı olaraq öz tənqidi fikirlərini də bildirir.

Baxmayaraq ki, Ə.Bədəlbəyli Cəfərin bu iradlarını qəbul etmir. Amma hər bir tənqidi münasibət, nöqsanların göstərilməsi həmin tamaşanın daha baxımlı olmasına xidmət edir. Elə həmin məqaləsində Ə.Bədəlbəyli də “Leyli və Məcnun” operasının ötən ilki tamaşada tənqidi fikirlərini söylədiyini və sonucda göstərilən naqisliklərin növbəti ildə aradan qaldırıldığını bildirir.

¹ C.Eloğlu (Cəfər Cabbarlı – A.N.). Türk operası. // “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsi, №10-11, 1926, s. 38-39

² Bədəlbəyli Ə. “Leyli və Məcnun”. “Kommunist” qəzeti, 1927, 14 yanvar

Siyahı

C.Cabbarlının bəstələdiyi bizə bəlli olan (təəssüf ki, bir sıra mahnıları vaxtında nota alınmadığından unudulmuşdur) melodiyaaların siyahısını təqdim edirik:

1. “Od gəlini” dramında Solmazın oxuduğu “Mən bir solmaz yarpağam ki”
2. “1905-ci ildə” dramında Sonanın oxuduğu və Baxşının tarda müşayiət etdiyi “Azad bir quşdum”
3. “1905-ci ildə” dramında İmamverdi ilə Allahverdinin birgə ifasında “Qarabağın bağlarında”
4. “Almaz” dramında Yaşsının oxuduğu “Gərək günəş dağları aşib sönməyəydi”
5. “Yaşar” dramında Yaqutun oxuduğu “Sənin dərdindən”
6. “Yaşar” dramında “Atlasın mahnısı”
7. “Dönüş” dramında “Ey gül”
8. “Dönüş” dramında “Hicrindən oldu, ey gözəl”
9. “Dönüş” dramında “Zamanın mahnısı” (Cəfərin bəstələdiyi bu musiqi unudulub, sonralar Ramiz Mirişli həmin şeirə “Həyat söylə, sən kiminsən?” mahnısını bəstələmişdir)
10. “Sevil” dramında Sevilin oxuduğu “Sənə nə olub, zalım yar”
11. “Sevil” dramında “Atakişinin kupletləri”
12. “Solğun çiçəklər” tamaşasında “Tellər oynadı” və ya “Saranın mahnısı”
13. “On dördü” (yaxud “Nuru Paşa”) rəqsi
14. “Marş irəli, əsgərim!”

15. “Yaşasın Azərbaycan”
16. Müxtəlif marşlar (C.Cabbarlının muğam ruhunda bəstələdiyi marşları erməni A.S.Mailyan oğurlamış, plagiatçılıq etmişdir)

C.Cabbarlının şeirlərinə bəstələnmiş, fortepiano ilə oxu üçün işlənmiş və nəşr olunmuş mahnılar:

1. “Tellər oynadı”, mus: Qənbər Hüseynli. Mahnı və romanslar. B.: Işıq, 1991, s. 8–11
2. “On dördü” rəqsi, musiqini notlaşdıran: Səid Rüstəmov. Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: 1950, s. 7 (Eyniadlı rəqs ilk dəfə 1936-cı ildə “Azərbaycan rəqs havaları” adlı topluda nəşr olunmuşdur). Bu rəqs Cəfər Cabbarlı 1918-ci ildə Nuru Paşanın Bakıya qədəm qoyduğu günün (1918-ci il 14 sentyabr) şərəfinə bəstələmişdir.
3. “Yada düşdü”, mus: Süleyman Ələsgərov. Azərbaycan bəstəkarlarının seçilmiş romansları (forteplano ilə oxumaq üçün). B.: Azərnəşr, 1966, s. 37–40
4. “Yada düşdü” mus: Məmməd Nəsirbəyov. Romanslar. B.: 26 Bakı Komissarı mətbəəsi, 1967, s. 3–6
5. “Ölkəm”, mus: Asəf Zeynallı. Azərbaycan bəstəkarlarının seçilmiş romansları (forteplano ilə oxumaq üçün). B.: Azərnəşr, 1966, s. 9–12; “Ölkəm”, mus: Asəf Zeynallı. İki romans. B.: Azərnəşr, 1969, s. 3–7
6. Lirik mahnı (“Almaz” dramına yazılmış musiqi). Mus: Səid Rüstəmov. B.: Azərnəşr, 1965, s. 18-19

Əslində “Almaz” dramında Yaxşının oxuduğu “Gərək günəş dağları aşib sönməyəydi” adlanan bu mahnının musiqisi C.Cabbarlıındır.

7. Solmazın mahnısı (“Od gəlini” dramına yazılmış musiqi). Mus: Səid Rüstəmov. B.: Azərneşr, 1965, s. 20–23; Рустамов С. Песни и романсы. М.: Музыка, 1977, с. 53–56 (Песня Солмаз на музыке к драме Джафара Джабарлы «Невеста огня»)

“Od gəlini” dramında Solmazın oxuduğu “Mən bir solmaz yarpağam ki” adlanan bu mahnının da musiqisi C.Cabbarlıındır.

8. Atakişinin kupletləri (“Sevil” operasına yazılmış melodiya). Mus: Fikrət Əmirov. B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, s. 46–52

C.Cabbarlıının “Sevil” dramında təqdim etdiyi bu mahnının həm poetik, həm musiqi mətnindən F.Əmirov eyniadlı operasında istifadə etmiş və mahnını notlaşdırmışdır.

9. Həyat, söylə, sən kiminsən? Mus: Ramiz Mirişli. // Dalğalar – fortepiano ilə oxumaq üçün mahnılar. B.: “İlay” MMC-nin mətbəəsi, 2008, s. 30–32
10. Turan ellərinə salam. Mus: Abbasqulu Nəcəfzadə. // Nəğmələr. B.: MBM, 2009, s. 7–10
11. Yada düşdü. Mus: Abbasqulu Nəcəfzadə. // Nəğmələr. B.: MBM, 2009, s. 11–15

CƏFƏR CABBARLININ ŞEİRLƏRİNƏ VƏ TAMAŞALARINA BƏSTƏLƏNMİŞ MUSİQİLƏRİN ÜMUMİ SİYAHISI

Qeyd: Mötərizədə tamaşanın və mahnıların ifa edən personajların adları, eləcə də ifaçının mahnısının kartotekası təqdim edilir. Siyahıya C.Cabbarlının tamaşalara bəstələdiyi musiqilər də daxil olunmuşdur. Təəssüf ki, şairin bir sıra mahnıların vaxtında nota alınmadığından unudulmuşdur.

Muğamlarımıza dərinlən bələd olan və güclü musiqi duyumlu Cəfər Cabbarlı yazdığı əsərlərin (pyeslərin) ruhuna uyğun bir çox mahnılar bəstələyib. Bu mahnılar məqam (lad) baxımından o qədər düzgün tərtib edilib ki, dinləyərkən Cabbarlının həm də xalq musiqisinin gözəl bilicisi olduğu üzə çıxır. C.Cabbarlının mahnılarını sonralar bir çox tanınmış xanəndə və müğənnilər öz repertuarlarına daxil etmişlər. Daha dəqiqi, C.Cabbarlının mahnıların tamaşalardan ayrılaraq, musiqi mədəniyyətinə “müstəqil” vəsiqə almışdır.

Azərbaycan Dövlət radiosunun fondunda və Azərbaycan Respublikası Dövlət Səsyazıları Arxivini İdarəsində, həmçinin şəxsi arxivlərdə C.Cabbarlının sözlərinə müxtəlif illərdə özünün yazdığı və digər bəstəkarlar tərəfindən yazılmış bir sıra mahnılar qorunur. Televiziya işçilərinə kömək olsun deyən mahnıların gerçək müəlliflərinin adlarını yazmışıq. Bu mahnıların sıralanmasını latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası ilə təqdim edirik:

1. “Ana”

Mus.: Elçin İmanov; ifa: Alim Qasimov, oranjiman: Əvəz Muradov

2. “Ana haqqında dastan”

Mus.: Rəşid Nəsiboğlu; ifa: Lütfiyar İmanov; müşayiət: dirijor Ramiz Məlikaslanovun idarəsi ilə simfonik orkestr (28.03.1975, №45168)

3. “Arvadlar deyirlər” (“Aydın”)

mus: Cavanşir Quliyev; ifa: Almaz Ələsgərli

4. “Aşıqların deyişməsi” (“Şahsənəm”, 1934-cü il quruluşu üçün libretto müəllifi Cəfər Cabbarlı)

Mus.: Reynhold Qliyer; ifa: Şirzad Hüseynov (Aşıq Həsən) və Əlövsət Sadıqov (Aşıq Səməd). Səsyazıları Arxivi İdarəsi, №5714

5. “Aşıq Qəribin ariyası” (“Şahsənəm”)

Mus.: Reynhold Qliyer; ifa: Vaqif Kərimov (Səsyazıları Arxivi İdarəsi, №5714).

6. “Atakişinin kupletləri” (“Sevil”)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Cavanşir Qafarov (16.02.1954, №5213 A).

7. “Atlasın mahnısı” (“Yaşar”)

Mus.: C.Cabbarlı; ifa: Gülağa Məmmədov; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (18.03.1992, №11111-C).

8. “Azad bir quşdum” (“1905-ci ildə”, Sonanın mahnısı)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Sara Qədimova; müşayiət: Əliağa Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansamblı (01.04.1955, № 8421)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Şövkət Ələkbərova; müşayiət: Əhməd Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansamblı (28.05.1955, №10007)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Elmira Rəhimova (solo və xor üçün işləyəni Ə.Bədəlbəyli); müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (30.04.1976, №45642)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Səxavət Məmmədov; müşayiət: Əlibaba Məmmədovun rəhbərliyi ilə “Hümayun” xalq çalğı alətləri ansamblı (16.12.1981, №3647-C və №48808)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Bilal Sadıqov; müşayiət: instrumental ansambl (06.04.1983, № 4666-C)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Gülağa Məmmədov; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (24.12.1991, №11091-C)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Mehri Arıfqızı; müşayiət: Adil Bağırovun rəhbərliyi ilə “Xatirə” xalq çalğı alətləri ansamblı (16.07.2002, №14997-S)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Yaqut Abdullayeva; müşayiət: (06.06.2001, №14733-S)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Fədayə Laçın

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Eda Karaytuğ (Türkiyə müğənnisi); müşayiət: Göksel Baktagirin rəhbərliyi ilə instrumental ansambl

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Oktay Bora Ertuğrul (Türkiyə müğənnisi)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Çiğdem Kırankaya Gürdal (Türkiyə müğənnisi)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: İrfan Gürdal (Türkiyə müğənnisi)

9. “Ey dan ulduzu” (“Aydın”, Gültəkinin mahnısı)

Mus.: Emin Sabitoğlu; ifa: Şövkət Ələkbərova; müşayiət: Əhsən Dadaşovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansamblı (20.01.1970, №40152)

Mus.: Emin Sabitoğlu; ifa: Mehri Arıfqızı; müşayiət: Adil Bağirovun rəhbərliyi ilə Əhsən Dadaşov adına “Xatirə” xalq çalğı alətləri ansamblı (14.02.2003, №15377-S)

Mus.: Fəridə Quliyeva; ifa: Aybəniz Haşımova

Mus.: Məmmədbağır Bağırzadə; ifa: Məmmədbağır Bağırzadə; müşayiət: “Dilkeş” instrumental ansamblı

Mus.: Cavanşir Quliyev (“Aydın”, Gültəkinin mahnısı); ifa: Məleykə Əsədova

10. “Ey gül” (“Dönüş”, Turacın mahnısı)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Məmmədəli Əliyev; müşayiət: fortepi-anoda Elmira Nəzirova (30.05.1960, №16906)

11. “Dünya gözəli” və ya “Əlimdə sazım, çəkərəm nazım”

(“Almast” operasında kamançaçalan qoca aşğın Almast ilə görüşərkən oxuduğu ariya).

¹ Digər türkiyəli müğənnilər mahnını anonim musiqi kimi təqdim etsələr də, Çiğdem Kırankaya Gürdalın TRT Muzik kanalında “Akşam səfası” verilişində canlı ifa zamanı titrdə “Kaynak kişi Cafer Cabbarlı” sözləri yazılır.

Mus.: Aleksandr Spendiyarov

12. “Düşkün dünya” (“Od gəlini”)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı (unudulub)

**13. “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi” (“Almaz”,
Yaxşının mahnısı)**

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Sara Qədimova; müşayiət: Əliağa Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansamblı (07.12.1954, №8420).

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: ATR-in xoru (xor üçün işləyəni Ə.Bədəlbəyli); müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (30.04.1976, №45643)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Vaqif Əsədov

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Mələkxanım Əyyubova; müşayiət: instrumental ansambl

14. “Gözlər”

Mus.: Rauf Davudoğlu (Məmmədov); ifa: Zöhrə Abdullayeva

15. “Həyat, söylə, sən kiminsən?” (“Dönüş”, Zamanın mahnısı)

Mus.: Ramiz Mirişli; ifa: Elmira Rəhimova; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (25.05.1976, №45662)

¹ Düşkün dünya (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 75). Bu mahnı “Od gəlini” pyesinin ilk variantındakı “Dilək dağı” səhnəsində qızların və oğlanların birlikdə oxuduğu şərqidir (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 348).

Mus.: Ramiz Mirişli; ifa: Yaşar Səfərov; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (08.06.1976, №45648)

16. “Hicrindən oldu, ey gözəl” (“Dönüş”, Turacın mahnısı)

Mus.: Elmira Nəzirova; ifa: Nəriminə Məmmədova; müşayiət: fortepianoda Elmira Nəzirova (19.04.1960, №18264)

17. “İthaf” (“Azad bir quşdum” mahnısının motivləri əsasında instrumental əsər)¹

Mus.: Rauf Hacıyev

18. “Qarabağın bağlarında” (“1905-ci ildə”, İmamverdi ilə Allahverdinin birgə ifası)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa Mirməmməd Mircavadov; müşayiət: “Günaydın” instrumental ansamblı

Mus.: Əfrasiyab Bədəlbəyli; ifa: Məmmədəli Əliyev; müşayiət: (10.04.1962, №14529)²

19. “Qurban ollam adına” və ya “Rast təsnifi”³

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Alim Qasimov

20. “Lirik mahnı” və ya “Divanə eyləyən” (“Nəsirəddin Şah”)

¹ Bu əsərin poetik mətni yoxdur, instrumental şəkildə ifa olunmuşdur.

² Azərbaycan radiosunun fondunda bu mahnı “Ziyafət” adı ilə Fikrət Əmirovun bəstəsi kimi də kartotekada qeydə alınmışdır. Yenə təzadlı məqam yaranır. Eyni melodiya radio dalğalarında iki müxtəlif bəstəkarın əsəri kimi səsləndirilir.

³ Bu mahnının musiqisi C.Cabbarlıya aid edilsə də, sonralar ritmi və sözləri dəyişdirilmiş, təsnifə çevrilmişdir.

Mus.: Şəfiqə Axundova; ifa: Sara Qədimova; müşayiət: Əliğa Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansamblı (07.02.1961, №19967)

Mus.: Şəfiqə Axundova; ifa: Flora Kərimova; müşayiət: (19.10.1960, №18157).

21. “Mahni” (“Solğun çiçəklər” Saranın mahnısı)¹.

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Məmmədəli Əliyev; müşayiət: xalq çalğı alətləri ansamblı (07.02.1958, №14530).

22. “Marş irəli, əsgərim”

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Mirməmməd Mircavadov; müşayiət: “Günaydın” instrumental ansamblı

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Mirələm Mirələmov; müşayiət: “Günaydın” instrumental ansamblı

23. “Məhkum Şərqə”

Mus.: Cavanşir Quliyev; ifa: xor

24. “Məhkum Şərqə” (orkestr və səs üçün romans)

Mus.: Xatirə Əhmədli; ifa lentə alınmayıb.

25. “Mən bir solmaz yarpağam ki” (“Od gəlini”, Solmazın mahnısı)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Sara Qədimova; müşayiət: dirijor Səid Rüstəmovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (08.02.1954, №7974)

¹ “Mahni” adı ilə lentə alınmış bu musiqinin müəllifi yanlış olaraq C.Cabbarlı əvəzinə Nurəddin Fətullayev yazılmışdır.

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Nərminə Məmmədova; müşayiət: Əliağa Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli (03.02.1956, №10808).

Mus.: Əfrasiyab Bədəlbəyli; ifa: Şövkət Ələkbərova; müşayiət: fortepianoda Yelena Mustafayeva (14.08.1975, №45455).

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Gülağa Məmmədov; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun idarəsi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (18.03.1992, №11110-C).

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Yaqut Abdullayeva; müşayiət: Adil Bağırovun rəhbərliyi ilə “Xatirə” xalq çalğı alətləri ansambli (06.06.2001, №14733-S).

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Mehri Arifqızı; müşayiət: Adil Bağırovun rəhbərliyi ilə “Xatirə” xalq çalğı alətləri ansambli (16.07.2002, №14997-S).

26. “Mənim Tanrım”

Mus.: Elza Seyidcahan; ifa: Elza Seyidcahan.

Mus.: Elçin İmanov; ifa: Lamiyə Novruzova

27. “Od gəlini” baleti (C.Cabbarlının eyniadlı əsəri əsasında)

Mus.: Anuşavan Ter-Gevondyan

28. “Oxu bülbul” (“Od gəlini”, “Mən bir solmaz yarpağam ki” və ya “Solmazın mahnısı”)

Mus.: Oqtay Kazımi; ifa: Ağadadaş Ağayev

Mus.: Oqtay Kazımi; ifa: Yusif Mustafayev; müşayiət: Əlibaba Məmmədovun rəhbərliyi ilə “Hümayun” xalq çalğı alətləri ansambli (12.02.1991, №10552-s)

Mus.: Oqtay Kazımi; ifa: Sevinc Qafarova; müşayiət: dirijor Niyazinin idarəsi ilə simfonik orkestr (10.01.1991, №10342-C)

Mus.: Oqtay Kazımi; ifa: Türkiyənin İqdir şəhərində yaşayan Efkən Durmaz

29. “Olmasın”

Mus.: Emin Sabitoğlu

Mus.: Rauf Davudoğlu (Məmmədov); ifa: Nüşabə Ələsgərli

30. “On dördü” rəqsi

Mus.: Cəfər Cabbarlı; qarmonda ifa: Səfərəli Vəzirov (22.08.1953, №8852).

31. “Ölkəm¹”

Mus.: Asəf Zeynalı; ifa: Almaz Zeynalova (05.08.1955, №9794)

Mus.: Asəf Zeynalı; ifa: Sona Aslanova; müşayiət: fortepianoda Elmira Əliyeva (07.06.1955, №9051) və (05.04.1963, №24073)

Mus.: Asəf Zeynalı; ifa: Rauf Atakişiyev; müşayiət: fortepianoda Z. Atakişiyeva 10.10.1955, №10237)

Mus.: Asəf Zeynalı; ifa: Bülbül; müşayiət: fortepianoda Vladimir Kozlov (07.05.1956, №11278)

Mus.: Asəf Zeynalı; ifa: Firəngiz Əhmədova; müşayiət: dirijor Niyazinin idarəsi ilə simfonik orkestr (14.08.1957, №44875)

Mus.: Asəf Zeynalı; ifa: Lütfiyar İmanov; müşayiət: fortepianoda (10.10.1962, №23836)

¹ Əsər “İki romans” məcmuəsində çap olunub (A.Zeynalı. İki romans. B.: Azərnəşr, 1969, s. 3–7).

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Rauf Adıgözəlov; müşayiət: fortepianoda Roza Şifrin (06.01.1972, №42232)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Fidan Qasımova; müşayiət: dirijor Niyazinin idarəsi ilə simfonik orkestr (02.10.1972, №43009)

Mus.: A.Zeynallı; ifa: Dilarə Babayeva; müşayiət: fortepianoda (20.06.1973, №43778)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Yaşar Səfərov müşayiət: fortepianoda (03.01.1975, №45098)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Bülbül; müşayiət: fortepianoda Vladimir Kozlov (31.12.1977, №46320)

Mus.: A.Zeynallı; ifa: Lütfiyar İmanov; müşayiət: Nazim Rzayevin rəhbərliyi ilə kamera orkestri (12.11.1981, №48683)

Mus.: A.Zeynallı; ifa: Mobil Əhmədov; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (15.03.1983, №49492)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Səyyad Hüseynov; müşayiət: dirijor Faiq Sadıqlının rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (22.11.1983, №49446)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Xuraman Qasımova; müşayiət: dirijor Ramiz Məlikaslanovun idarəsi ilə simfonik orkestr (11.05.1985, №5911-s)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Gülağa Məmmədov; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (02.02.1987, №7246-s)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Fövziyyə İbrahimova; müşayiət: fortepianoda Maritta Mürsəlimova (29.12.1989, №9640-s)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Əmanət Səlimova müşayiət: fleytada Telman Hacıyev, fortepianoda Çingiz Sadıqov (14.06.1993, №11612-s)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Leyla Məmmədova; müşayiət: fortepianoda Arzu Səlimova (17.07.2000, №14669-s)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Tünzalə Ağayeva; (30.03.2008, №5669, 6-az)¹.

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Gülnaz İsmayılova; müşayiət: ATR-in simfonik orkestri (09.06.2008, №16851-s)

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Azər Zeynalov

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Anar Şuşalı

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Rövşən Qasimov

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Fidan Hacıyeva

Mus.: Asəf Zeynallı; ifa: Ramin Qasimov

32. “Saranın mahnısı” (“Solğun çiçəklər”, bu mahnı “Tellər oynadı” da adlanır)

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Şövkət Ələkbərova; müşayiət: tarda Əhsən Dadaşov (23.08.1955, №8772)

33. “Sevdiyim” (duet)

Mus.: Vüqar Camalzadə; ifa: Fidan Hacıyeva və Fərid Əliyev

34. “Səfa” operası (libretto müəllifi: Cəfər Cabbarlı)

Mus.: Anton Mailyan

35. “Sənə nə olub, zalım yar?” (“Sevil” tamaşasında “Sevilin mahnısı”, “Onu demə, zalım yar” və ya “Bayatı-İsfahan təsnifi”)

¹ Əməkdar artist Tünzalə Ağayeva “Ölkəm” romansına 2007-ci ildə klip çəkirmişdir.

- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Sara Qədimova (14.01.1955, № 8419)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Vahid Abdullayev (“Bayatı-Şiraz”, CD)¹
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Qaraxan Behbudov (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Ağaxan Abdullayev (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Zahid Quliyev (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Babək Niftəliyev (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Hacıbaba Hüseynov (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Əlibaba Məmmədov (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Sara Qədimova (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Rəsmiyyə Sadıxova (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Mələkxanım Əyyubova (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Gülyaz Məmmədova (“Bayatı-Şiraz”, CD)
- Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Nuriyyə Hüseynova (“Bayatı-Şiraz”, CD)

¹ Burada və aşağıdakılar: Heydər Əliyev Fondu, “Muğam ensiklopediyası”ndan (rəqəmsal formatda) götürülmüşdür.

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Mənsüm İbrahimov (“Bayatı-Şiraz”, CD)¹

36. “Sənin dərdindən” (“Yaşar”, Yaqutun mahnısı)².

Mus.: C.Cabbarlı; ifa: Şövkət Ələkbərova, müşayiət: xalq çalğı alətləri ansambli (08.05.1956, №1573)

Mus.: C.Cabbarlı; ifa: Gülağa Məmmədov (18.03.1992, №11111-s)

37. “Solğun çiçəklər” (C.Cabbarlının eyniadlı operası əsasında yazılıb, libretto və şeirlərin müəllifi Hikmət Ziya)

Mus.: Süleyman Ələsgərov

38. “Şahsənəm” operası (1934-cü il quruluşu üçün libretto müəllifi Cəfər Cabbarlı)

Mus.: Reynhold Qliyer

39. “Tellər oynadı”

Mus.: Cəfər Cabbarlı (türk musiqisi əsasında işləmə); ifa olunmayıb, notlaşdırılıb.

Mus.: Cəfər Cabbarlı; ifa: Məmmədəli Əliyev

Mus.: Qənbər Hüseynli³; ifa: Şövkət Ələkbərova; müşayiət: Əhməd Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli (29.07.1957, №10021).

40. “Turan ellərinə salam”¹

¹ Heydər Əliyev Fondu, “Azərbaycan muğamı”, İnteraktiv audiovizual sistem, III disk, II hissə, VI muğam

² Bu mahnı Gülağa Məmmədovun ifasında lentə alınarkən radionun kartotekasında səhvən “Atlasın mahnısı” yazılmışdır. Musiqinin müəllifi isə C.Cabbarlı deyil, yanlış olaraq S.Rüstəmov göstərilmişdir.

³ Əsər 1991-ci ildə çap olunub: Q.Hüseynli. Mahnı və romanslar. B.: Işıq, 1991, s. 8–11

Mus.: Abbasqulu Nəcəfzadə; ifa: Ruhəngiz Allahverdiyeva; müşayiət: “Günaydın” instrumental ansamblı (22.10.2007, №56613-az).

Mus.: Abbasqulu Nəcəfzadə; ifa: Mətanət İsgəndərli

Mus.: Abbasqulu Nəcəfzadə; ifa: Sədaqət Ulduz; müşayiət: “Günaydın” instrumental ansamblı

41. “Ulduzum” (“Aydın”, Gültəkinin mahnısı, “Ey dan ulduzum”²)

Mus.: Mehriban Ələkbərova; ifa İlhamə Quliyeva; müşayiət: estrada ansamblı (arxiv №1088, 1970)

42. “Yada düşdü”

Mus.: Süleyman Ələsgərov; ifa: Bülbül (№5800, 16.03.1954; müşayiət: fortepianoda Vladimir Kozlov.

Mus.: Süleyman Ələsgərov; ifa: Rauf Adıgözəlov; müşayiət: dirijor Nəriman Əzimovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri orkestri (26.04.1983, №49575); müşayiət: dirijor Ramiz Məlikaslanovun idarəsi ilə simfonik orkestr (16.05.1988, №53346), müşayiət: fortepianoda Yelena Mustafayeva (18.12.1973, №44105)

Mus.: Süleyman Ələsgərov; ifa: Yaşar Səfərov (04.06.1984, №50528-az)

Mus.: Məmməd Nəsirbəyov¹; ifa lentə alınmayıb

¹ Orijinalda “Salam” başlığı ilə verilmiş və şeirdən öncə “Məhəmmədzadə Mirzəbala qardaşıma töhfə” – sözləri yazılmışdır.

² Bu mahnının diskini bizə Azərbaycan Respublikası Dövlət Səsyazıları Arxivi İdarəsinin direktoru, “Şərəf” ordenli, Əməkdar incəsənət xadimi Həsən xan (Yaqub) Mədətov təqdim etmişdir. Mahnı “Ey dan ulduzum” da adlanır, bu, “Aydın” tamaşasında Gültəkinin ifa etdiyi mahnıdır.

Mus.: Abbasqulu Nəcəfzadə²; ifa: Mirməmməd Mirçavadov

43. Yaqutun mahnısı (“Yaşar”)

Mus.: Əfrasiyab Bədəlbəyli; ifa: Şövkət Ələkbərova; müşayiət:
(08.05.1956 №1573)

Fikir verirsinizsə, siyahıda nə qədər təzadlı, ziddiyyətli məqamlar vardır. 1965-ci ildə “Azərnəşr”də çap edilmiş S.Rüstəmovun bəstəsi kimi təqdim edilən “Solmazın mahnısı”nın (“Od gəlini”ndən) klaviri verilir. Sual oluna bilər: Necə olur ki, eyni musiqi (söhbət “Od gəlini”ndəki “Solmazın mahnısı”ndan gedir) bir mənbədə³ S.Rüstəmovun, digər mənbədə⁴ Ə.Bədəlbəylinin musiqisi kimi təqdim edilir?

Əslində C.Cabbarlının sağlığında səhnəyə qoyulan tamaşalarında mahnıların musiqisini özü bəstələmişdir. Müxtəlif illərdə onun əsərləri tamaşaya qoyularkən dirijorlar C.Cabbarlının mahnılarını istədikləri şəkildə orkestrləşdirmiş, oranjeman etmişlər. Bu zaman notun (partituranın və ya klavirin) üzərində həmin bəstəkar öz adını yazmışdır. Ona görə eyni mahnının bir neçə müəllifi peyda olmuşdur. Hər dəfə C.Cabbarlının əsərləri tamaşaya qoyularkən

¹ Əsər nəşr olunub: M.Nəsirbəyov. Romanslar. B.: 26 Bakı Komissarı mətbəəsi, 1967, s. 3–6

² Əsər nəşr olunub: Nəcəfzadə A.İ. Nəğmələr. B.: 2009, MBM, s. 11–15

³ Rüstəmov S. Mahnılar. B.: Azərnəşr, 1965, s. 20–23; Az.DTRV QSC fondu: Səid Rüstəmov “Od gəlini” əsərində yazdığı Solmazın mahnısını Nərminə Məmmədova ifa edib (№10808); Həmin mahnını Mehri Arıfızı da ifa edib (№14997–J).

⁴ Az.DTRV QSC fondu: Əfrasiyab Bədəlbəylinin “Od gəlini” əsərinə yazdığı mahnını Şövkət Ələkbərova ifa edib (№45455); Həmin mahnını Sara Qədimova da ifa edib (№7974).

afişaya dirijorun adı yazılır. Sonralar həmin bəstəkar-dirijorun mahnılardan ibarət əsərləri tərtib edilərkən (bilərəkdən və ya bilməyərkədən) C.Cabbarlının da mahnıları orada özünə yer tapıb. Bu səbəbdən ziddiyyətli məqamlar yaranır. S.Rüstəmovun 1965-ci ildə mahnıları çap edilərkən Ə.Bədəlbəyli sağ idi. Niyə o zaman etiraz etmirdi ki, bu mahnı Səidin deyil, onunundur? Çünki Ə.Bədəlbəyli gözəl bilirdi ki, bu mahnının əsl müəllifi C.Cabbarlıdır. Ona görə, konflikt yaranmasın deyə mətbuatda buna münasibətini bildirməyib.

Radionun fondunda Rauf Hacıyevin bəstələdiyi və “İthaf” adlandırdığı instrumental əsər qorunur. Əslində bu, C.Cabbarlının “Azad bir quşdum” mahnısının instrumental şəkildə işlənməsidir. R.Hacıyev mahnını işləyərkən C.Cabbarlının əziz xatirəsinə ithaf etdiyindən əsəri belə adlandırıb. Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar incəsənət xadimi İbrahim Quliyev (1959–2010) bu qədər tutarlı faktlardan söz açmadan həmin məsələni oxucuya birtərəfli təqdim etmişdir. O yazır: “Təəssüflər olsun ki, bəzən mətbuat səhifələrində naşı insanların belə şəxsiyyətlərlə bağlı umulmaz yazıları, məntiqsiz fərziyyələri, qeybət və şayiə səviyyəli bəyanatları işıq üzü görür ki, hər belə hal qəlb incidir.

Meydan və qələm naşı əllərə düşəndə kobud səhvlər, islahı qəliz qüsurlar ortaya çıxır ki, sonra bir dəlinin quyuya atdığı bircə daşı çıxartmaqçün yüz ağıllının zəhmət sərf etməsi ehtiyacı yaranır.

Bu cür xoşagəlməz hadisələrdən biri də (XXI əsrin əvvəllərində – ?!) iki dost, iki məsləkdaş, iki böyük sənətkar – Cəfər Cabbarlı və Əfrasiyab Bədəlbəyli ilə əlaqədar törədilmişdir”¹.

Möhtərəm oxucu! İ.Quliyev bu sözləri (“naşı”, “məntiqsiz fərziyyələr”, “qeybət”, “şayiə” və s.) yazarkən görəsən kimi nəzərdə tuturmuş?! Həqiqətən, onun yazdıqlarından bəlli olur ki, bu şəxs XX əsrin əvvəllərinə aid edilən dövrü mətbuatı dərindən izləməmişdir. Cəfərin bəstələdiyi mahnılar haqqında tanınmış şəxsiyyətlər XX əsrdə, həm onun sağlığında, həm də ölümündən sonra öz fikirlərini mətbuat səhifələrində söyləmişlər. Görünür, İ.Quliyev bütün bunlardan ya xəbərsiz imiş, ya da özünü görməməzliyə, bilməməzliyə qoyub. Yoxsa, bu məsələ ilə bağlı fikirlərin “XXI əsrin əvvəllərində” ortaya çıxdığını bildirməzdi.

İ.Quliyev daha sonra yazır: “İddia edilmişdir ki, ənənəvi olaraq Cəfər Cabbarlının sözlərinə Əfrasiyab Bədəlbəylinin bəstələdiyi kimi təqdim olunan bir sıra mahnıların musiqisinin müəllifi də elə Cəfər özü olmuşdur.

Bu əsassız müddəanın isbatı üçün məntiqi zəif və qondarma, inanılası sübutu olmayan şayiəvari izahlar verilmişdir.

Guya Cəfər Cabbarlı kiməsə deyibmiş ki, filan musiqi özümündür, ya kiməsə o musiqilərdən hansınısa zümzümə edibmiş.

Ortada isə nə canlı şahid, nə əyani sübut, nə qaldırılıb baxılası bir yazılı qaynaq, sənəd.

Gətirilən ən tutarlı dəlillərdən biri budur ki, Cabbarlı tar çalırmiş və ona görə də musiqi də bəstələyə biləmiş”¹.

¹ Quliyev İ.H. Maestro. B.: CBS, 2008, s. 26

Deməli, Cəfər Cabbarlının ömür-gün yoldaşı Sona xanım, ictimai-siyasi xadim, yazıçı, dramaturq, ədəbiyyatşünas, publisist Mirzəbala Məhəmmədzadə, görkəmli rus aktyoru, rejissor və teatrşünas Aleksandr Aleksandroviç Tuqanov, cəfərşünas alim, akademik Məmməd Arif, Əməkdar artist Süleyman Tağızadə, yazıçı, dramaturq Şəmsəddin Abbasov, bəstəkar Rauf Hacıyev, yazıçı Anar, tarçalan Mələkxanım Abbasova, M.Əliyev adına Teatr İnstitutunun (indiki ADİMU) müəllimi, rejissor, Əməkdar incəsənət xadimi Ağəli Dadaşov, dramaturq, Əməkdar artist Məcid Şamxalov, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının dirijoru olmuş musiqişünas, Əməkdar incəsənət xadimi Əbdüləhəd İsrafilzadə və başqalarının dahi Cəfər Cabbarlının bəstələdiyi mahnılar haqqında söylədikləri və yazdıqları fikirləri İ.Quliyev “məntiqi zəif və qondarma, inanılası sübutu olmayan şeyiəvarı izahlar” kimi qavrayır. “Ortada isə nə canlı şahid, nə əyani sübut, nə qaldırılıb baxılası bir yazılı qaynaq, sənəd” olmadığını bildiren bu alim “canlı şahid” dedikdə düşünür ki, onların əksəriyyəti Cəfərin müasirləri, yaxınları və dostları idi, bu fikirləri söyləyərkən məhz həmin hadisələrin canlı şahidi olmuşlar. Yazdıqları da əyani sübut, qaldırılıb baxılası qaynaqlardır.

İ.Quliyevin çox işlətdiyi “naşılar” sözündə konkret kimləri nəzərdə tutduğu məlum deyil (1930-cu repressiya illərində olduğu kimi). Lakin bu şəxsi daha çox Cəfər Cabbarlının melodiylarından ibarət diskin tanınmış sənətkarların ifasında (Nisə Qasımova, Ağaxan Abdullayev, Mələkxanım Əyyubova, Rəşad İlyasov) hazırlanması əsəbiləşdirmişdir.

¹ Quliyev İ.H. Maestro. B.: CBS, 2008, s. 26

Xatırladaq ki, “Azad bir quşdum” adlı musiqi diski 2001-ci ildə C.Cabbarlının Ev Muzeyinin direktoru, dramaturqun nəvəsi Qəmə Seyfəddinqızının layihəsinə əsasən hazırlanmışdır.

Kitabda C.Cabbarlının “1905-ci ildə” pyesində “Sonanın mahnısı”nın (“Azad bir quşdum”) Ə.Bədəlbəyliyə məxsus olduğunu sübut etmək üçün not yazısının ksero surəti verilir. Bu mahnını 1931-ci il 7 mayda Ə.Bədəlbəyli notlaşdırıb. Həmin pyesə, eləcə də C.Cabbarlının digər əsərlərinə başqa bəstəkarlar da musiqi tərtibatı vermiş və müəyyən melodiyalar bəstələmişlər. Lakin onlar Cəfərin öz qəhrəmanları üçün yazdıqları mahnıları olduğu kimi saxlamışlar, bu barədə kitabda yetərinə məlumat vermişik. Bəllidir ki, bu gün də kimsə Cəfərin hansısa tamaşasına musiqi bəstələyərsə, afişalarda musiqi tərtibatçısı kimi həmin bəstəkarın adı yazılmalıdır. Deməli, 5–10 ildən sonra həmin bəstəkar iddia edə bilər ki, afişalarda mənim adım yazılıb, bu da mahnıların notları. Əslində qəhrəmanlar üçün Cəfər tərəfindən bəstələnmiş bəlli mahnılar istisna olunmaqla digər musiqilər əsərin musiqi tərtibatçısına aid edilir. Bu baxımdan düşünürük ki, opponentlərin təqdim edikləri “dəlil”lər əsassızdır.

Elm adamlarının tarixi məqsədli şəkildə təhrif etməsi ən böyük günah sayılır. Göründüyü kimi, Cəfər Cabbarlının bəstələri ilə bağlı deyilənlər bəzi alimlər tərəfindən olduğu kimi deyil, elə özlərinin təbirincə desək, “arzu etdikləri, görmək istədikləri şəkildə” təhrif edilərək ictimaiyyətə çatdırılır...

Dini musiqilər

Cəfər Cabbarlı bir çox qəsidə, mərsiyə və növhələrin də müəllifidir. Tanınmış xanəndə, opera müğənnisi, Əməkdar artist Şirzad Hüseynovun oğlu, tanınmış tarçalan, Əməkdar mədəniyyət işçisi Fərman Hüseynov (1932–2016) söyləmişdir: Atam uşaqılıqdan Cəfər Cabbarlının, eləcə də onun bibisi Zərnişanın qəsidələrini məsciddə oxuyurdu. Belə növhələrdən biri də tanınmış aktyor Hüseyn Ərəblinskiyin (1881–1919) şəninə yazılmışdır.

HÜSEYN ƏRƏBLİNSKİYƏ¹

(Hüseyn Ərəblinskiyin təşhi-cənazəsinə oxunan növhə)

Möhtərəm, ey sevgili yoldaşımız mərhum Hüseyn!
Çox çəkib cövri-cəfa qardaşımız məzlum Hüseyn!

Zillət içrə etdin abad səhneyi-millimizi,
Xabi-qəflətdən oyatdın milləti-küllimizi.

Ac-susuz atdın özün bu keşməkeş meydanına,
Millətin bir cam yetirdin səhneyi-ürfanına.

Səhneyi-milli səninlə bir təcəlla bulmada,
Sən vəli bir xaki-zülmətə şitaban olmada.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 62

Çəkdiyın cövri-cəfanın intəhasın bilmədin,
Həsərin qəlbində, bir cəllada can tərک eyelədin.

Cismini millət qəmi çoxdandu milliləndirdi, ya
Qoymadı rahət səni, zatında cuş etmişdi ya!

Cəhd qıldın, tək çalışdın, səhnə abad eyelədin,
Leyk, bir cəllad əlində qəlbın bərbad eyelədin.

Xalq unutmaz xadimin, ey millətin dilərəsi,
Millətin ruhunda yer açmış şu qurşun yarəsi...

Cəfər Cabbarlı şeirlərinə bəstələnmiş mahnıların poetik mətni

Möhtərəm oxucu! Bu bölmədə Cəfər Cabbarlının həm özünün, həm də digər bəstəkarların onun şeirlərinə bəstələdiyi mahnıların poetik mətni təqdim edilir. Həmin mahnıların bir çoxu notlaşdırılıb, nəşr olunmuşdur. Səhifəaltı qeydlərdə nəşr edilmiş əsərin adı, nəşr tarixi, eləcə də orijinaldakı variantlar müqayisəli şəkildə təqdim olunur. Bilindiyi kimi, mahnı yaradıcılığında bəstəkarlar müəyyən sözləri musiqiyə görə bəzən orijinaldakı kimi deyil, fərqli tərzdə, başqa sözlərlə əvəz edirlər. Bu iş də bəzən uğurlu, bəzən də uğursuz alınır. Yəni bəstəkarlar mahnı yazarkən Cəfər Cabbarlının müəyyən şeirlərin müxtəlif məqamlarında kiçik dəyişikliklər etmişlər. Bu səbəbdən biz mahnıların mətnlərini verərkən səhifəaltı qeydlərdə orijinaldakı sözləri olduğu kimi təqdim edirik. Fikrimizcə, bəzən heç

bir lüzum olmadan da belə dəyişikliklər aparılıb. Biz gələcəkdə müğənnilərimizin Cəfər Cabbarlının şeirlərinə yazılmış belə mahnıları ifa edərkən orijinaldakı sözlərdən istifadə olunmasını məsləhət görürük.

Rusdilli oxucuların, eləcə də müğənnilərin marağını nəzərə alaraq bəzi mahnıların rusca tərcüməsi də verilir. Yəni hər hansı müğənni təqdim edilən tərcümə vasitəsilə eyniadlı mahnını asanlıqla rus dilində ifa edə bilər.

Başlıqda mötərizədə ifa edilən tamaşanın adı yazılır. Mahnılar latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası ilə sıralanmışdır.

ANA¹

Mus.: Elçin İmanov

Əgər bütün bəşəriyyət ədövi-canım ola,
Ürək süqut eləməz aldığı mətanətdən.
Ricavü xəvfə məkan vermərəm, gər alimlər
Min il də vəz edələr dəhşəti-qiyamətdən.

Pələnglər tuta dövrüm, çəkinməyəm əsla²,
Və ya ki, vəd edələr dövləti-cahanı mənə.
Ki, bir kəsə baş əyib əczimi bəyan eyləyim,
Əyilmərəm nə ki yer, versələr səmanı mənə.

¹ Cabbarlı C.Q. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 45-46

² Orijinalda – “haşa”

Yanımda gər dura cəllad əlində şəmşiri,
Ölüm gücülə mənə hökm edə olum təslim,
Əyilmərəm yenə haşa! Ölüm nədir ki, onun
Güclə xalqa həqirənə eyləyim təzim?

Cahanda yox elə bir qüvvə baş əyim ona mən,
Fəqət nə güclü, zəif bir vücud var, yahu,
Ki, hazıram yıxılıb xaki-payinə hər gün,
Öpüm ayağımı əcz ilə.
Kimdir o? Nədir o? Ana!

Ana!.. Ay ana!¹ O adın qarşısında bir qultək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir,
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Yenə² xəyal edərəm bəzmi-istirahətdir.

Əs, ey külək, bağır, ey bəhri-biaman, ləpələnlər!
Atıl cahana sən, ey ildırım, alış, parla!
Gurulda³, taqi-səmavi, gurulda, çatla, dağıl!
Sən, ey günəş, yağışın yağdır ey bulud, ağla!

Bunlar mənə əsər eylərmi? Mütləqa yox! Yox!⁴

¹ “Ay ana” – orijinalda yoxdur, bəstəkar tərəfindən əlavə olunub.

² Orijinalda “yenə” deyil, “genə”dir.

³ Orijinalda “Gurulda” deyil, “Dayanma”dır.

⁴ Orijinalda bu misra belədir: “Mənə əsər eylərmi bu? Mütləqa yox!
Yox! Yox!!!”.

Fəqət Ana! O müqəddəs adın qabağında.
O pak bağına bassın məni, desin layla,
Təbəssüm oynadaraq titrəyən dodağında.

Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz,
Uçar səmalara o¹, aləmi-xəyalətdə.
Yatar, ölər bədənim, nitqdən düşər bir soz:
Ana...Ana...Sənə mən rahibəm itaətdə!..
Ana, ana, ana!

ANA HAQQINDA DASTAN

Mus.: Rəşid Nəsiboğlu²

Əgər bütün bəşəriyyət ədüvvi-canım ola,
Ürək süqut eləməz aldığı mətanətdən.
Ricavü xəvfə məkan vermərəm gər alimlər
Min il də vəz edələr dəhşəti-qiyamətdən.

Pələnglər tuta dövrüm, çəkinməyəm əsla³,
Və ya ki, vəd edələr dövləti-cahanı mənə.
Ki, bir kəsə baş əyib əczimi bəyan eyləyim,
Əyilmərəm nə ki, yer, versələr səmanı mənə.

¹ Orijinalda: “hər”

² Bu əsəri Lütfiyar İmanov oxumuş və 3 mart 1975-ci il tarixində dirijor Ramiz Məlikaslanovun idarə etdiyi simfonik orkestrin müşayiəti ilə lentə almışdır (№45168).

³ Orijinalda – “haşa”

Cahanda yox elə bir qüvvə ki¹, baş əyim ona mən,
Fəqət nə güclü, zəif bir vücud var, ah² yahu,
Ki, hazıram yıxılıb xaki-payinə hər gün,
Öpüm ayağımı əcz ilə. Kimdir o? Nədir o?

Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qultək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir,
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Yenə xəyal eylərəm bəzmi-istirahətdir³.

Əs, ey külək, bağır, ey bəhri-biaman, ləpələn!
Atıl cahana sən, ey ıldırım, alış, parla!
Bunlar mənə əsər eylərimi? Mütləqa yox! Yox!⁴
Fəqət ana! O müqəddəs adın qarşısında⁵

Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz.
Uçar səmalara o⁶, aləmi-xəyalətdə.
Yatar, ölər bədənim, nitqdən düşər bir soz:
Ana...Ana...Sənə mən rahibəm itaətdə!..
Ana, ana, ana!

¹ Orijinalda “ki” bağlayıcısı yoxdur, romansda əlavə olunmuşdur.

² Orijinalda “ah” yoxdur.

³ Orijinalda bu misra belədir: “Genə xəyal edərəm bəzmi-istirahətdir”.

⁴ Orijinalda bu misra belədir: “Mənə əsər eylərimi bu? Mütləqa yox!
Yox! Yox!!!”.

⁵ Orijinalda – “qabağında”

⁶ Orijinalda: “hər”

ARVADLAR DEYİRLƏR (“AYDIN”)¹

Mus.: Cavanşir Quliyev

Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsən, Baba, onların övsafını?!

Düşbərə, bir filməsəl, şit düşər isə əgər,
Evdə qiyamət salır, hər nə bilirsə söyər;
“Adə, a heyvan qızı”, yoxmudur aqlın məgər?
Dinsə əgər arvadı, haydı, doyunca döyər.
Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsən, Baba, onların övsafını?!

Gündə qumar oynayır, bilməz işin dalını;
Baxtalayır arvadın sırğasını, şalını;
İçkiyə sərf eyləyir yerdə qalan malını.
Kim bizə bənd etdi bu həmşəri hambalını?
Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsən, Baba, onların övsafını?!

Gündə gedir bəlkə, bir rus xanımın yanlasın,
Arvadını tullayıb evdə pərişanlasın,
Yaz buları jurnala, xəlqi-cahan anlasın,
Bəlkə, o bədüzləri qeyriləri danlasın.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 111-112

Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsən, Baba, onların övsafını?!

Axırı arvadların qəlbini xun etdilər,
Əqli-səlim əhlini yaxşı cünun etdilər,
Əlif kimi qamətin həlqeyi-nun etdilər.
Müxtəsər, arvadları xarü zəbun etdilər.
Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsən, Baba, onların övsafını?!

AŞIQLARIN DEYİŞMƏSİ (“ŞAHSƏNƏM”)

Mus.: Reynhold Qliyer

C a r ç ı

Bu qızıldır, bu xələti Nigar xanım göndərmiş;
Bu almazdır, görməmişdir heç bir tac bu ziynəti.
Meydan açıq, kim qabildir, kim aşıqdır dillənsin!
Kim aparsa, o alacaq bu bahalı xələti.

Aşiq Həsən

Səndən xəbər alım, mötəbər aşiq,
O nədir ki, ölçüsü var, sanı yox?
O nədir ki, hava görcək boğular?
O nədir ki, doğar, törər, canı yox?

Aşıq Səməd

Sənə xəbər verim, mötəbər aşiq!
O, kirpikdir, ölçüsü var, sanı yox.
O, balıqdır, hava görcək boğular.
O sədəfdir, doğar, törər, canı yox.

Səndən xəbər alım, mötəbər aşiq!
O nədir ki, səsi çıxmaz, danışar?
O nədir ki, uçar qanad çalmadan?
O nədir ki, od dəyməmiş alışar?

Aşıq Həsən

Sənə xəbər verim, mötəbər aşiq!
O, kitabdır, səsi çıxmaz, danışar.
O, aydır ki, uçar qanad çalmadan.
O, sevdadır, od dəyməmiş alışar.

AŞIQ QƏRİBİN ARİYASI (“ŞAHSƏNƏM”)¹

Mus.: Reynhold Qliyer

Yurdum yaşıl düzənlər, oylağım göy çəmənlər;
Eşitmişdim ölməz yarın al yanağın görənlər².
Eşqə düşdüm, mən canımdan³ keçdim mən, ərənlər, ay ərənlər!
İndi mən bir nazlı yarın oylağına⁴ gəlmişəm.
Bir ovçuyam, ya ölləm, ya da çıxma⁵ əlimdən.
Bir igidəm, gözəlin⁶ oylağına gəlmişəm;
Oylağına, oylağına gəlmişəm.
Yurdum yaşıl düzənlər, oylağım göy çəmənlər;
Eşitmişdim ölməz yarın al yanağın görənlər⁷.
A Şahsənəm!

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 104

² Orişinalda – “al yanağın görənlər” əvəzinə “dodağımı əmənlər” yazılmışdır.

³ Orişinalda – “canımdan” əvəzinə “candan” yazılmışdır.

⁴ Orişinalda – “oylağına” əvəzinə “sorağına” yazılmışdır.

⁵ Orişinalda – “ya da çıxma” əvəzinə “ov qaçırıtsam” yazılmışdır.

⁶ Orişinalda – “gözəlin” əvəzinə “bir gözəlin” yazılmışdır.

⁷ Orişinalda – “al yanağın görənlər” əvəzinə “dodağımı əmənlər” yazılmışdır.

ATAKIŞININ KUPLETLƏRİ (“SEVİL” OPERASI)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı; notlaşdırın: Fikrət Əmirov²

Ay, sənə qurban inəklər,
Bu balam nə vaxt iməklər?
Sənə qurban inəklər,
Balam nə vaxt iməklər?
Hey!

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 10.
Orijinalda mahnı bu sözlərlə oxunur:

Ay sənə qurban inəklər,
Bu balam haçan iməklər.
Ay sənə qurban ilanlar,
Bu balam haçan dil anlar.

Dağda darılar,
Sümbülü sarılar.
Köhnə qarılar
Bu balama qurban.

İlxıda atlar,
Çöldə göy otlar,
Ərsiz arvadlar
Bu balama qurban.

² Əmirov F. “Sevil” operası. B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, s. 46–52. C.Cabbarlının “Sevil” pyesində təqdim etdiyi bu mahnının musiqi mətnindən F.Əmirov eyniadlı operasında istifadə etmiş və mahnını notlaşdırmışdır. Buradakı poetik mətn dəyişdirilmiş, daha dəqiqi, mahnının sözləri Fikrət Əmirovun işləməsinə (aranjimana) uyğun olaraq redaktə edilmişdir.

Ay, sənə qurban sərçələr,
Bu balam nə vaxt dirçələr?
Sənə qurban sərçələr,
Balam nə vaxt dirçələr?

Hey!

Ay, bağçada var alçalar,
Bu balam nə vaxt tar çalar?
Gündüz balam oynayar,
Qəşəng qızlar əl çalar.

Hey!

Ay, köynəyi var qırmızı,
Gəl, eləmə mızımızı,
Axtarıb allam sənə,
Maral kimi bir qızı.

Hey!

КУПЛЕТЫ АТАКИШИ

Перевод: М.Павлов

Ой, поет громко петушок,
Вырос джигитом мой сынок.
Громче поет петушок,
Бьет в ладоши мой сынок!

Оу!

Ой, соловей поет луне,
Сын играет на зурне,
Слишишь тонкий голосок,
Это поет мой сынок!

Ой!

Ой, в рубашке красной он,
Точно розовый бутон.
Если здесь невесты нет.
Обойду я целый свет.

Ой!

Ай, будет свадьба, пир горой,
Будешь первым ты, герой.
Ах, как будем мы гулять!
Ты скорей расти большой.

Ой!

**AZAD BİR QUŞDUM (“1905-Cİ İL”, SONANIN
MAHNISI)¹**

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Azad bir quşdum,
Yuvamdan uçdum.
Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

Bir ovçu gördü,
Köksümdən vurdu.
Torpağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

EY DAN ULDUZU (“AYDIN”)²

Mus.: Cavanşir Quliyev

Qaranlıq gecədə səni gözləyib,
Durmaqdan yoruldu, ey dan ulduzu!
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum, ey dan ulduzu!

Arxasınca qoşdum sonsuz bir yola,
Hər addımda tuş gəlinə bir kola,
Qaranlıqda çox baxdım³ sağ-sola,
Hər yana vuruldum¹, ey dan ulduzu!

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 156

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 74. Bu şəri C.Cabbarlı 1924-cü ildə yazdığı ehtimal olunur.

³ Orijinalda – “baxındım”

Nəqərat:

Öksüz taleyimtək gecikdin nədən?
Karvanqıran doğdu, görünmədin sən,
Oxşatdım, yanıldım, könül verdim mən
Bilmədən vuruldum, ey dan ulduzu!

EY DAN ULDUZU

Mus.: Tamilla Məmmədzadə

Qaranlıq gecədə səni gözləyib,
Durmaqdan yoruldum, ey dan ulduzu!
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum, ey dan ulduzu!

Öksüz taleyimtək gecikdin nədən?
Karvanqıran doğdu, görünmədin sən,
Oxşatdım, yanıldım, könül verdim mən
Bilmədən vuruldum, ey dan ulduzu!

Arxasınca qoşdum sonsuz bir yola,
Hər addımda tuş gəlincə bir kola,
Qaranlıqda çox baxdım sağ-sola,
Hər yana buruldum, ey dan ulduzu!

¹ Orijinalda bu söz “vuruldum” deyil, “buruldum” yazılmışdır.

Büsbütün yorulub gücdən düşərkən,
Bir ulduz parladı uzaq üfüqdən.
Bu görünən səndin, artıq gəldin sən,
Axır səni buldum, ey dan ulduzu!

EY DAN ULDUZU

Mus.: Emin Sabitoğlu

Qaranlıq gecədə səni gözləyib,
Durmaqdan yoruldum, ey dan ulduzu!
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum, ey dan ulduzu!

Nəqərat:

Öksüz taleyimtək gecikdin nədən?

Karvanqıran doğdu, görünmədin sən,
Oxşatdım, yanıldım, könül verdim mən
Bilmədən vuruldum, ey dan ulduzu!

Arxasınca qoşdum sonsuz bir yola,
Hər addımda tuş gəlincə bir kola,
Qaranlıqda çox baxdım sağ-sola,
Hər yana buruldum, ey dan ulduzu!

Nəqərat:

EY DAN ULDUZU

Mus.: Məmmədbağır Bağırzadə

Qaranlıq gecədə səni gözləyib,
Durmaqdan yoruldu, ey dan ulduzu!
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum, ey dan ulduzu!

Nəqərat:

Öksüz taleyimtək gecikdin nədən?
Karvanqıran doğdu, görünmədin sən,
Oxşatdım, yanıldım, könül verdim mən
Bilmədən vuruldum, ey dan ulduzu!

Büsbütün yorulub gücdən düşərkən,
Bir ulduz parladı uzaq üfüqdən.
Bu görünən səndin, artıq gəldin sən,
Axır səni buldum, ey dan ulduzu!

Nəqərat:

EY DAN ULDUZU

Mus.: Fəridə Quliyeva

Qaranlıq gecədə səni gözləyib,
Durmaqdan yoruldu, ey dan ulduzu!
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum, ey dan ulduzu!

Öksüz taleyimtək gecikdin nədən?
Karvanqıran doğdu, görünmədin sən,
Oxşatdım, yanıldım, könül verdim mən
Bilmədən vuruldum, ey dan ulduzu!

Arxasınca qoşdum sonsuz bir yola,
Hər addımda tuş gəlincə bir kola,
Qaranlıqda çox baxdım sağ-sola,
Hər yana buruldum, ey dan ulduzu!

Büsbütün yorulub gücdən düşərkən,
Bir ulduz parladı uzaq üfüqdən.
Bu görünən səndin, artıq gəldin sən,
Axır səni buldum, ey dan ulduzu!

EY GÜL (“DÖNÜŞ”)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Bağlandı könül zülfi-pərişanına, ey gül,
Tapşırdı özün qul kimi fərmanına, ey gül,

Nəqərat:

Sən bağçada, sarmış bütün ətrafi tikanlar,
Mümkün deyil enmək bu gülüstanına, ey gül.
Gördüm ki¹, səadət verəcəkdir mənə vəslin,

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 319
(burada yalnız birinci bəndin sözləri verilmişdir).

Öldüm, dəxi yox taqətim hicranına, ey gül.

Hicrində zarəm, ixtiyarəm dərdindən ey gül,

Mən biqərarəm, mən bir bağa girmişəm,

Nəqərat:

DÜŞKÜN DÜNYA (“OD GƏLİNİ”)²

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Tarixlərdə öksüz kimi görüdüük.

İllər boyu qaralara bürüdüük,

Yetər artıq ayaqlarda sürüdüük,

Qalx, qalx, qalx düşkün dünya!

Tarix cəllad qan içməkdən yorulmaz,

Tərpənişsiz qara zəncir qırılmaz,

Yazıq, artıq bu dərdlərə durulmaz,

Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

Qoy qırılsın artıq cəllad bıçağı,

Qoy uçulsun ölüm və qan ocağı,

Dünya olsun azad ana qucağı,

Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

¹ Orijinalda – “sandım ki”

² Düşkün dünya (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 75). Bu mahnı “Od gəlini” pyesinin ilk variantındakı “Dilək dağı” səhnəsində qızların və oğlanların birlikdə oxuduğu şərqi dir (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 348).

Hər bir qanun azadlığa bir yağı,
İnsan oğlu olmuş insan tapdağı,
Silkin, uçsun küləliyin torpağı,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

GƏRƏK GÜNƏŞ DAĞLARI AŞIB SÖNMƏYƏYDİ ("ALMAZ", YAXŞININ MAHNISI)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi,
Gərək mənim dönmüş taleyim dönməyəydi.
Gərək mənim istədiyimi gidi fələk
Açılmadan qara torpağa gömməyəydi.

Nəqərat:

Göydəki aya deyim, dərdimi qoy yarə yetirsin²,
Ürəyim dərdə düşüb, yar mənə bir çarə yetirsin.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 84

² S.Rüstəmov bu mətnə mahnı bəstələyərkən "dərdimi qoy yarə yetirsin" əvəzinə, "qoy məni bir yara yetirsin" yazmışdır (Rüstəmov S. Mahnılar. B.: Azərneşr, 1965, s. 18-19).

GÖZLƏR (QARA GÖZLƏR)¹

Mus.: Rauf Davudoğlu

Göylərə etməm etibar,
İllərdir² könlüm intizar.
Tanıdığım, bir Tanrı var:
Gözlər, gözlər, qara gözlər!

Nəqərat:

Diləklərim erkən soldu,
Könlüm fəryaddan yoruldu.
Nə istərdim... nələr oldu
Gözlər, gözlər, qara gözlər!

Siz bir gözəllik Tanrısı,
Mənsə bir tale ayrısı.
Könlümün ilham pərisi
Gözlər, gözlər, qara gözlər!

Nəqərat:

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 67-68.
“Qara gözlər” şeirini C.Cabbarlı 1920-ci ildə yazmışdır (Soltanxanım Atakişiyeva-Hidayətzadə. Evimizin əziz qonağı. // “Ulduz” jurnalı, 1969, №3, s. 13).

² Orijinalda – “Beş ildir”

HƏYAT, SÖYLƏ, SƏN KİMİNSƏN? (“DÖNÜŞ”, ZAMANIN MAHNISI)¹

Mus.: Ramiz Mirişli²

Axan çaylar, sən kiminsən?

Mənə körpü salanın!

Doğan günəş, sən kiminsən?

Məndən işıq alanın!

Sonsuz fəza, sən kiminsən?

Məndən qanad çalanın!

Nəqərat:

Həyat, söylə, sən kiminsən?

Mən həyatı öyrənənin!³

Azad “Sevil” sən kiminsən?⁴

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərqlər-Qərb, 2005, s. 322 (Burada yalnız birinci bəndin sözləri verilmişdir).

² R.Mirişli. Dalğalar (fortepiano ilə oxumaq üçün mahnılar). B.: “İlay” MMC-nin mətbəəsi, 2008, s. 30–32. Bu mahnı nəşr olunarkən texniki səhvə yol verilmiş, I bənddəki “Doğan günəş, sən kiminsən? Məndən işıq alanın!” misraları unudulmuşdur. Lakin Xalq artisti Elmira Rəhimova mahnının sözlərini olduğu kimi ifa etmişdir.

³ Bu sətir orijinalda belədir: Mən həyatı öyrənənin, bacaranın, alanın!

⁴ II bəndin və onun nəqəratının sözlərini C.Cabbarlının kürəkəni Seyfəddin Dağlı sonradan mətnə əlavə etmişdir. Bilindiyi kimi, C.Cabbarlının “Dönüş” tamaşası üçün nəzərdə tutduğu “Zamanın mahnısı”nın sözləri yalnız bir bənddən ibarətdir. Bəstəkar Ramiz Mirişli bu şeirə musiqi bəstələmək istəyir. Amma bir bəndlik mahnı onu qane etmir. O, fikirlərini S.Dağlıya bildirir. S.Dağlı da

Məni ilkin görənin.
“Yaşar”, “Almaz” sən kiminsən?
Xoşbəxt ömür sürənin.
Ay “Gülsabah”, sən kiminsən?
Mənə həyat verənin.

Nəqərat:
Biz hamımız övladıyıq
İşıqlı bir səhərin.

HİCRİNDƏN OLDU, EY GÖZƏL (“DÖNÜŞ”, TURACIN MAHNISI)¹

Mus.: Elmira Nəzirova

Hicrindən oldu, ey gözəl, viranə könlüm,
Bağlandı eşqə bilmədən divanə könlüm.

Nəqərat:

Sevda nədəndir? – Bilmədim²
Qovğa nədəndir? – Bilmədim.
Dünyada bir gün gülmədim,
Sandı səadət görməyi əfsanə, könlüm,
Bağlandı eşqə bilmədən divanə könlüm.

C.Cabbarlının qəhrəmanlarının adından istifadə edərək ikinci bəndi yazır.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərql-Qərb, 2005, s. 357

² Orijinalda bu misra – “sevda mənə nə verdi?..”

Nəqərat:

Könlüm səfa dilərdi,
Hər dərdə köksün gərdi,
Sevda mənə nə verdi?..
Hicrindən oldu, ey gözəl, viranə könlüm,
Bağlandı eşqə bilmədən divanə könlüm...

KAŞ Kİ... (“AYDIN”)¹

Mus.: Xanım İsmayılqızı

Olmasaydı bizdə, yarəb, bu məhəbbət kaş ki,
Ya olaydı bu gözəllərdə mürüvvət kaş ki.
Olmasaydım bir pəri eşqində rüsvayi-cahan,
Çəkməsəydim dost-düşməndən şəmatət kaş ki,
Göstərib əvvəl vəfa, axır olurlar bivəfa.
Olmasaydı xubrulərdə bu adət kaş ki.
Ya verəydi haqq sənə bir rəhm, ey bidadgər,
Ya olaydı bizdə bu hicranə taqət kaş ki.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 228

QARABAĞIN BAĞLARINDA (“1905-Cİ İLDƏ”)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Qarabağın dağlarında qar gərək olsun.

Xor: Qar gərək, qar gərək olsun.

Bağlarında heyva olsun, nar gərək olsun.

Xor: Nar gərək, nar gərək olsun.

İçənlərin məclisində şərab çox olsun.

Xor: Çox şərab, şərab çox olsun.

Sevənlərin məclisində yar gərək olsun.

Xor: Yar gərək, yar gərək olsun, yar gərək, yar gərək olsun.

QARABAĞIN BAĞLARINDA (“1905-Cİ İLDƏ”)

Mus.: Əfrasiyab Bədəlbəyli²

Qarabağın bağlarında bar gərək olsun,

Budağında heyva olsun, nar gərək olsun.

Nəqərat:

İçənlərin məclisində şərab çox olsun,

Sevənlərin məclisində yar gərək olsun.

Qarabağın bağlarının barı gözəldir

Bağçalarda heyva gərək, nar gərək olsun.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 155

² Azərbaycan radiosunun fondunda bu mahnı yanlış olaraq Fikrət Əmirovun “Ziyafət mahnısı” adı ilə təqdim olunur. Əslində “1905-ci ildə” tamaşasına yazılmış bu mahnının müəllifi Əfrasiyab Bədəlbəylidir.

Nəqərat:

Yarımın qaşları kimi qaş ola bilməz
Hər şeydən çox üzündəki xalı gözəldir.

LİRİK MAHNI (“ALMAZ”)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı; notlaşdıran: Səid Rüstəmov²

Gərək günəş dağları aşıb sönmüyeydi³,
Gərək mənim dönmüş taleyim dönmüyeydi⁴,
Gərək mənim istədiyimi⁵ gidi fələk
Açılmadan qara torpağa kömmüyeydi⁶,

Nəqərat:

Göydəki aya deyin qoy məni bir yara yetirsin⁷
Ürəyim dərdə düşüb, yar, mənə bir çarə yetirsin.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 84

² Rüstəmov S. Mahnılar. B.: Azərnəşr, 1965, s. 18-19. Musiqini Səid Rüstəmov notlaşdırıb. O, Cəfərin “Gərək günəş dağları aşıb sönməyeydi” mahnısını kçik dəyişiklik etməklə nota almışdır.

³ Orijinalda – “sonməyeydi”

⁴ Orijinalda – “dönməyeydi”

⁵ Orijinalda – “istədiyim”

⁶ Orijinalda – “gönməyeydi”

⁷ Orijinalda – Göydəki Aya deyin dərdimi, qoy yarə yetirsin.

ЛИРИЧЕСКАЯ ПЕСНЯ («АЛМАС»)

Моя любовь, что ж за горами спряталась ты?
Никнет судьба, как на полянах никнут цветы.
Рано, друг мой, в сердце влюблённом вянет мечта.
Где же, где же, скрылся надолго ты без следа...
Пусть луна в небе ярком не разлучит нас с тобой навек.
Без тебя сердцу грустно, милый кто вернёт счастье мне
навек,
Кто вернёт счастье мне навек?

LİRİK MAHNI (“NƏSİRƏDDİN ŞAH”)¹

Mus.: Şəfiqə Axundova

Divanə eyləyən məni, eşqin həvasıdır,
Qan ağladan məni, o nigarın cəfasıdır.

Nəqərat:

Əl çək, təbib ki, aşiqə dərman yazılmayıb²,
Bir çarə qalarsa³ aşiqə, ahü nəvasıdır.

Qarlı dağlar aşaram yorulmadan qoşaram,
Bir ümid yox, bir işıq yox, bilməm neçin yaşaram.

Nəqərat:

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 103

² Orijinalda bu söz: “varsa”dır (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 103).

³ Orijinalda bu misra belədir: “Əl çək, təbib! Eşqə ki, dərman yazılmayıb” (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 103).

MARŞ İRƏLİ, ƏSGƏRİM

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Türk sağ ikən yurduna əl toxunmaz¹,
Ölsə də zəncir daşımaz, qul olmaz.
Alaram mizrağı bir türk kimi,
Qalxan çəkərəm mən!²
Tutduğum haqq yoludur³,
Qan tökərəm, can verərəm mən⁴.

Nəqərat:

Atılıb mərmilərim⁵, qandır, oddur təməlim,
Böyük Turan Vətənim!!!
Qurban ollam vətənə onu candan sevərəm⁶
Azərbaycan⁷ Vətənim.

¹ “Toxunmaz” əvəzinə “vurulmaz” yazılıb. A.Rüstəmli. Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 115

² Bu iki misra orijinalda belədir: “Alarız mizrağı qalxan çəkəriz qan tökərik biz”.

³ Bu misra orijinalda: “Yolumuz hər b yoludur”

⁴ Bu misra orijinalda: “Qan tökəriz, can verəriz biz”

⁵ Orijinalda: “atılır bombalarım”

⁶ A.Rüstəmli. Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, s. 115 (Mirzebala Mehmedzade. Cafer Cabarlı: Vefatının üçüncü yıldönümü münasibəti ilə. // “Kurtuluş” aylık mecmua. Berlin: 1938. yıl son kanun (yanvar), №39, sh. 17–19)

⁷ Orijinalda: “Turan elim”

Ölkə mənim, vətən mənim, yurd mənim,
Marş irəli, marş irəli, əsgərim!
Gedərəm əsgər olub,
Yurduma xidmət edərəm mən.
Yolumuz haqq yoludur, qan tökərəm,
Can verərəm mən.

Nəqərat:

MƏHKUM ŞƏRQƏ (“AYDIN”, XOR ÜÇÜN)¹

Mus.: Cavanşir Quliyev²

Ey Şərq, sənin üstündə cahan çarpışıyorkən,
Aləm səni bölməklə səadət bölüşüyorkən,
Övladın əsarətdə, yazıq, can çəkişiyorkən,
Hala da sükut etmədəsən, ey evi bərbad!
Kimdən, əcəba, ummadasan dərdinə imdad?

Rahib kimi qovğayı-həyata həvəsin yox;
Tərpənmədəsən kölgə tək, amma nəfəsin yox;
Məhbəsdəsən, ancaq ki, dəmirdən qəfəsin yox;
Zəncirini qırmaz nə tərəhhüm, nə də fəryad;
Əsr indi dəmir dövrü, barıt dövrüdür, heyhat!

¹ Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 71-72

² C.Cabbarlı “Məhkum Şərqə” şeirini Bakıda, Şərq xalqlarının I qurultayı ərəfəsində yazdığı ehtimal olunur.

Dünyanı əsir eylər ikən bir ovuc altun;
Hər millət öz azadəliyın qurşuna mədyun¹
Əsrin sözü top, haqq sözü top, tanrısı qurşun;
Acizliyə qalsan, edən olmaz səni azad,
Hər gün sənə sahib olacaq bir yeni cəllad.

Döndər günəşin atəşə, saç Qərbə, Şimalə!
Topla nə gücün varsa, giriş qəti cidalə!
Ya haqqını al, ya əbədi öl, laməhalə
Qoy gülləri ya qan sulasın yaxud ədalət,
Qoy ya bəşəriyyət yaşasın yaxud əsarət!

MƏHKUM ŞƏRQƏ (ORKESTR VƏ VOKAL İFA ÜÇÜN ROMANS)²

Mus.: Xatirə Əhmədli

Ey Şərq, sənın üstündə cahan çarpışıyorkən,
Aləm səni bölməklə səadət bölüşüyorkən,
Övladın əsarətdə, yazıq, can çəkişiyorkən,
Hala da sükut etmədəsən, ey evi bərbad!
Kimdən, əcəba, ummadasan dərdinə imdad?

¹ Mədyun “borcludur” deməkdir.

² Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 71-72

Rahib kimi qovğayi-həyata həvəsin yox;
Tərpənmədəsən kölgə tək, amma nəfəsin yox;
Məhbəsdəsən, ancaq ki, dəmirdən qəfəsin yox;
Zəncirini qırmaz nə tərəhhüm, nə də fəryad;
Əsr indi dəmir dövrü, barıt dövrüdür, heyhat!

Dünyanı əsir eylər ikən bir ovuc altun;
Hər millət öz azadəliyın qurşuna mədyun¹
Əsrin sözü top, haqq sözü top, tanrısı qurşun;
Acizliyə qalsan, edən olmaz səni azad,
Hər gün sənə sahib olacaq bir yeni cəllad.

Döndər günəşin atəşə, saç Qərbə, Şimalə!
Topla nə gücün varsa, giriş qəti cidalə!
Ya haqqını al, ya əbədi öl, laməhalə
Qoy gülləri ya qan sulasın yaxud ədalət,
Qoy ya bəşəriyyət yaşasın yaxud əsarət!

¹ Borcludur

MƏN BİR SOLMAZ YARPAĞAM Kİ ("OD GƏLİNİ", SOLMAZIN MAHNISI)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı; notlaşdıran: Səid Rüstəmov²

Mən bir solmaz yarpağam ki, çiçəkləri bəzərəm³,
Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gəzərəm⁴.
Mən bir qızam, sevdiyimçin cəfalara dözərəm⁵.

Nəqərat:

Mənsiz⁶ güllər açılmasın, axar sular dayansın.
Oxu bülbül, oxu bülbül,
Bəlkə, yarım oyansın!
Oxu, bülbül, oxu bülbül,
Bəlkə, yarım oyansın!..

Mən bir sönməz ulduzam ki, daim işıq saçaram⁷,
Mən bir oynaq bülbüləm ki, güldən-gülə uçaram⁸,
Mən bir sirli¹ aləməm ki, sevgilərdir açaram².

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 74;
Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 291

² Rüstəmov S. Mahnılar. B.: Azərənəşr, 1965, s. 20–23. Musiqini Səid Rüstəmov notlaşdırıb. O, Cəfərin "Mən bir solmaz yarpağam ki" əsərini "Solmazın mahnısı" adı ilə nota almışdır.

³ Orijinalda – "bəzərim"

⁴ Orijinalda – "gəzərim"

⁵ Orijinalda – "dözərim"

⁶ Orijinalda – "mənsiz" (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 291), s. 344-də isə həmin söz "sənsiz" yazılıb.

⁷ Orijinalda – "saçarım"

⁸ Orijinalda – "uçarım"

Nəqərat:

Mənsiz günəş görünməsin, qaralara boyansın.

Oxu bülbül, oxu bülbül,

Bəlkə, yarım oyansın!

Oxu, bülbül, oxu bülbül,

Bəlkə, yarım oyansın!..

MƏNİM TANRIM³

Mus.: Elza Seyidcahan⁴

Mən bir zaman öz-özümdən uzaxdım,

Dün bir işıq buldum, ruhuma taxdım.

Bütün əski Tanrıları buraxdım,

İndi artıq bir Tanrım var – gözəllik!

Gözəllik, gözəllik, gözəllik, gözəllik.

Bütün əski Tanrılara darıldım,

Hər məcazi sevgilərdən yoruldum.

Bir həqiqət buldum, ona vuruldum,

Dünyada bir şüarım var – gözəllik!

Gözəllik, gözəllik, gözəllik, gözəllik.

¹ Orijinalda – “saqlı”

² Orijinalda – “açarım”

³ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 71

⁴ C.Cabbarlının “Mənim Tanrım” şeiri ilk dəfə 1923-cü il noyabrın 9-da “Kommunist” qəzetində dərc olunmuşdur.

Oxşa məni, yeni Tanrım, sevindir!..
Artıq fikrim, ruhum, duyğum sənindir!
Çıx könlümdən, əski dünya,
Çünkü yeni bir yarım var – gözəllik!
Gözəllik, gözəllik, gözəllik, gözəllik.

MƏNİM TANRIM

Mus.: Elçin İmanov

Mən bir zaman öz-özümdən uzaxdım,
Dün bir işıq buldum, ruhuma taxdım.
Bütün əski Tanrıları buraxdım,
Gözəllik ruhum mənim, mənim Tanrım!

Nəqərat:

Oxşa məni, yeni Tanrım, sevindir!..
Artıq fikrim, ruhum, duyğum sənindir!
Çıx qəlbimdən¹, əski dünya,
Çünkü yeni bir yarım var!
Gözəllikdir mənim yarım
Fikrim ruhum, duyğum, canım
Gözəllik mənim Tanrım, mənim Tanrım!

¹ Orijinalda bu söz “könlüm”dür.

Bütün əski Tanrılara darıldım,
Hər məcazi bu sevgilərdən yoruldu.
Bir həqiqət buldum, ona vuruldum,
Dünyada bir şüarım var – gözəllik!

Nəqərat:

OXU, BÜLBÜL¹

Mus.: Oqtay Kazımı

Mən bir solmaz yarpağam ki, çiçəkləri bəzəyəm²,
Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gəzəyəm³.
Mən səninçün ömür boyu cəfalara dözəyəm⁴.
Sənsiz⁵ güllər açılmasın, axar sular dayansın.

Nəqərat:

Oxu bülbül, oxu bülbül,
Bəlkə, yarım, yarım oyansın.
Oxu, bülbül, oxu bülbül,
Bəlkə, yarım, yarım oyansın.
Yarım oyansın, yarım oyansın.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərqi-Qərbi, 2005, s. 291. Bu şeirə C.Cabbarlı “Mən bir solmaz yarpağam ki” adı ilə fərqli mahnı bəstələmişdir. Həmin mahnı “Od gəlini” pyesində Solmazın oxuduğu şərqi qədr.

² Orijinalda – “gəzərim”

³ Orijinalda – “bəzərim”

⁴ Orijinalda bu misra belədir: “Mən bir qızam, sevdiyimçin cəfalara dözəyəm”.

⁵ Orijinalda – “mənsiz”

Mən bir sönməz ulduzam ki, daim işıq saçaram¹,
Mən bir oynaq bülbüləm ki, güldən-gülə uçaram²,
Mən bir sirli³ aləməm ki, sevgilərdir açarım.
Sənsiz⁴ günəş görünməsin, qaralara bürünsün.

Nəqərat:⁵

OLMASIN⁶

Mus.: Emin Sabitoğlu⁷

Bülbülündən ayrı düşmüş qızılgül,
Bu hicrana kimsə düçar olmasın.
Kaş ki, yavrum, son günlərin sevinci,
Böylə qısa, bətibar olmasın.

¹ Orijinalda – “saçarım”

² Orijinalda bu misra belədir: “Mən bir qızam, sevdiyimçin cəfalara dözərəm”.

³ Orijinalda – “saqlı”

⁴ Orijinalda – “mənsiz”

⁵ Yusif Mustafayev bu mahnıda III kupleti də ifa edib:

Mən səninçün şəfəqlərdən sirli bir tac yaparım
O yerlərdən gül dərmişəm sevgilimçün aparım.
Mən səninçün ömrüm boyu cəfalara dözərəm.
Sənsiz güllər açılmasın, axar sular dayansın.

Nəqəratda isə Y.Mustafayev “Bəlkə bəxtim, bəxtim oyansın” sözlərini əlavə etmişdir.

⁶ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 72

⁷ C.Cabbarlı “Olmasın” şeirini 14 iyul 1923-cü ildə həbsxanada yazmışdır.

Sənsiz könlüm fəryadlardan usanmaz,
Çaylar dursa, göz yaşlarım dayanmaz.
Dünya gülşən olsa, könlüm oyanmaz,
Sənsiz yavrum, artıq bahar olmasın.

Dünki gülşən – yarın xəzançın oynaq,
Dünki insan – yarın bir yığın topraq.
Keçmiş ilk bahardan şu bir kaç yarpaq,
Saqın, yavrum, son yadigar olmasın.
Bəlli şey ki, həyat beş qara gündür,
Mənsiz gül, ağlama, könlüm sevindir,
Cismim toprak olsa, ruhum sənindir,
Sevgimizə yoxluq məzar olmasın.

OLMASIN¹

Mus.: Rauf Davudoğlu

Bülbülündən ayrı düşmüş qızılgül,
Bu hicrana kimsə düçar olmasın.
Kaş ki yavrum, son günlərin sevinci,
Böylə qısa, bətibar olmasın.

Nəqərat:

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, s. 72

Sənsiz könlüm fəryadlardan usanmaz,
Çaylar dursa, göz yaşlarım dayanmaz.
Dünya gülşən olsa, könlüm oyanmaz,
Sənsiz yavrum, artıq bahar olmasın.

Dünki gülşən – yarın xəzançın oynaq,
Dünki insan – yarın bir yığın topraq.
Keçmiş ilk bahardan şu bir kaç yaprak,
Saqın, yavrum, son yadigar olmasın.

Nəqərat:

ÖLKƏM (SEVİMLİ ÖLKƏM) ROMANSI¹

Mus.: Asəf Zeynallı²

Ölkəm! Ölkəm!

Şiş ucları, bulutlarla döyüşən,
Dağlarında buzları var ölkəmin,

Göy otlardan yaşıl³ paltar geyinər
Tarlaları, düzləri var ölkəmin.

¹ Orijinalda “Sevimli ölkəm” adlanan həmin əsərin poetik mətni ilk dəfə 1919-cu ildə nəşr olunmuşdur (Cabbarlı C. Sevimli ölkəm. “Azərbaycan” qəzeti, 1919, 1 yanvar, №92).

² Zeynallı A. İki romans. B.: Azərnəşr, 1969, s. 3–7; Azərbaycan bəstəkarlarının seçilmiş romansları (fortepiano ilə oxumaq üçün). B.: Azərnəşr, 1966, s. 37–40, Zeynallı A. İki romans. B.: Azərnəşr, 1969, s. 9–12

³ Orijinalda – “ipək”

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər.
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər...
Ceyrangözlü qızları var ölkəmin, hey!
Ölkəmin, hey ölkəmin!

СТРАНА МАЯ

Перевод: С.Неведова

Страна моя!
Азербайджан! Советский наш светлый край,
Красою гор, долин озёр ты сияй,

Как могуч ты, как ты богат...
Девушки все здесь цветут,
Твои поля и вся земля славят труд.
Счастья заря взошла на век над тобой,
Народ одной живёт семьей Край родной! О!
Край родной! Край родной!

SARANIN MAHNISI (“SOLĞUN ÇİÇƏKLƏR”)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar...

Məşə yolu, yarpaq dolu yaşıl ağaclar.

Onda ki, ağ umuzlara töküldü saçlar,

Əsdi yarpaq, coşdu ırmaq, güllər oynadı,

Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya...

Dağ başında ucan quşlar endilər çaya.

Sən dedin ki: “Bütün dünya qoy dönsün toya!”

Çaldı qaval, uzaq kənddə ellər oynadı,

Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

Endi duman örtü kimi dünya qarardı,

Ara-sıra əsən bir yel saçın darardı,

Onda ki, oynaq tellərin boynumu sardı

Çaxdı çimşək, coşdu sular, sellər oynadı,

Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

¹ “Solğun çiçəklər” əsəri ilk dəfə o zamankı İsmailiyyə (indiki Azərbaycan Elmlər Akademiyası) binasının salonunda 1916-cı ildə tamaşaya qoyulub (Seyid Hüseyn Sadiqzadə. C.Cabbarlı haqqında xatirələr. B.: Uşaqgəncnəşr, 1960, s. 10). Həmin tamaşanı səhnələşdirərkən C.Cabbarlı Sara üçün “Tellər oynadı” adlı şeirə mahnı bəstələmişdir. Bu şeirin mənbəsi: Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 75-76. Həmin mətnin fərqli 4 melodiyası yaranmışdır: 1. Cəfər Cabbarlının türk musiqisinə bu sözləri qoşması; 2. Cəfərin “Solğun çiçəklər” əsəri üçün bəstələdiyi “Saranın mahnısı”; 3. Eyni sözə R.Qliyerin bəstələdiyi mahnı; 4. Qənbər Hüseynlinin bəstəsi).

SEVDİYİM (DUET, AZƏRBAYCAN BAYRAĞINA)¹

Mus.: Vüqar Camalzadə²

Altun köksün hilal-yıldız, işıqları öpüncə,
Zirvəsindən Şahdağın gün doğuşu dinilir.
Rəhm Allahi gözəlliklər tanrısı tək pək incə,
Bir siyaqla könüllərə hey salamlar söylüyür.

Canalıcı bir görkəmlə dağ başında durunca,
Oxşadıqca bahar yeli açıq-dağnıq tellərin.
Nazlı əlin umuzunda saçlarına vurduqca,
Bircə-bircə³ oxşayırsan bütün Turan ellərin.

Rəmuz ilə dörd bir yanə işıq saçmaq istiyor,
Ara-sıra tər pəniyor, bu kəsik uçmaq istiyor,
Qollar ilə türk ellərin bütün qucmaq istiyor,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdiiyim.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 62-63

² Cabbarzadə C. Sevdiiyim. "Azərbaycan" qəzeti, 1919, 25 avqust, №260

³ Orijinalda – "Bir-bir"

**SƏNƏ NƏ OLUB, ZALIM YAR? (“SEVİL”, SEVİLİN
MAHNISI)¹**

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Ey bivəfa yar səni,
Necə salım yada mən?
Çərxi fələk qoymadı,
Kam alım dünyada mən.

Nəqərat:

Aman, ay aman, zalım yar! (2)

Sənə nə olub, zalım yar?
Qadan, balan alım yar.
Sən ki, belə deyildin,
Səni bir öyrədən var.

Nəqərat:

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 7

SƏNİN DƏRDİNDƏN (“YAŞAR”, YAQUTUN MAHNISI)¹

Mus.: Cəfər Cabbarlı

Səni hər görən pəri,
Olmuşam dillər əzbəri.
Nəqərat:
Sənin eşqinlə yaşıl bağları,
Göy çəmənləri yaşaram gözəl.
Gündüz bilmədən, gecə bilmədən,
Göy çəmənləri yaşaram gözəl.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 234, 236-237. Orijinalda mahnının sözləri belədir:

Sənin ardınca
Yaşıl bağları,
Uca dağları
Aşaram, gözəl!

Sənin dərdindən
Gecə bilmədən,
Gündüz gülmədən
Yaşaram, gözəl!

Mənə hər görən
Dedi daima
Ki, gözəllərin
Vəfası yox.

Çəkil eşqdən,
Uzaq eşqdən
Ki, səfası yox,
Cəfası çox.

SƏNİN DƏRDİNDƏN (“YAŞAR”, YAQUTUN MAHNISI)¹

Mus.: Ə.Bədəlbəyli

Mənə hər görən dedi: ey pəri, bu gözəllərin vəfası yox,
Çəkil eşqdən, uzaq eşqdən ki, səfası yox, cəfası çox.

Nəqərat:

Sənin ardınca yaşıl bağları, uca dağları aşaram, gözəl,
Sənin eşqindən gecə bilmədən, gündüz gülmədən yaşaram,
gözəl...

Eşqin odları yandırar məni, səndən ayrı bir
Sənin eşqini görəndən bəri bir xəyalım yox.

Nəqərat:

SOLMAZIN MAHNISI (“OD GƏLİNİ”)²

Mus.: Cəfər Cabbarlı; notlaşdıran: Səid Rüstəmov³

Mən bir solmaz yarpağam ki, çiçəkləri bəzərəm⁴,
Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gəzərəm⁵.
Mən bir qızam, sevdiyimçin cəfalara dözərəm⁶.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 268 (burada yalnız birinci bənd verilmişdir).

² Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 291

³ S.Rüstəmov. Mahnılar. B.: Azərənəşr, 1965, s. 20–23

⁴ Orijinalda – “bəzərim”

⁵ Orijinalda – “gəzərim”

⁶ Nərminə Məmmədova bu misranı “Mən səninçin ömrüm boyu cəfalara dözərəm” sözlərilə lentə aldirmışdır.

Nəqərat:

Mənsiz güllər açılmasın, axar sular dayansın.
Oxu, bülbül, oxu, bülbül, bəlkə, yarım oyansın,

Mən bir sönməz ulduzam ki, daim işıq saçaram¹,
Mən bir oynaq bülbüləm ki, güldən-gülə uçaram²,
Mən bir gizli³ aləməm ki, sevgilərdir açarım.

Nəqərat:

Mənsiz günəş görünməsin, qaralara boyansın,
Oxu, bülbül, oxu, bülbül, bəlkə, yarım oyansın,

ПЕСНЯ СОЛМАЗ («НЕВЕСТА ОГНЯ»)

Перевод: М.Павловой

Я листочек, вечно нежный, на деревьях и цветах,
Я играю вдохновеньем в сердце светлом и мечтах,
А с любимым все невзгоды пронесу я на плечах.

Припев:

В поле травы пусть завянут, смолкнет речка на пути.
Соловей мой, соловей мой, друга жизни разбуди.

¹ Orijinalda – “saçarım”

² Orijinalda – “uçarım”

³ Orijinalda – “saqlı” (Nərminə Məmmədova “bağlı” sözü ilə oxumuşdur).

Я звездою запылаю, и огнём я вся горю,
И по веткам я порхаю, и беспечность я дарю
В тайниках, глубинах сердца вечно верность я храню.

Припев:

Солнце больше пусть не светит, в небе зорьки не найти,
Соловей мой, соловей мой, друга жизни разбуди.

TELLƏR OYNADI¹

Mus.: Türk şarkısı “Üsküdarə giderken” melodiyası üstə
Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar,
Meşə yolu, yarpaq dolu, yaşıl ağaclar;
Onda ki, ağ umuzlara töküldü saçlar,

Nəqərat:

Güldü yarpaq, coşdu irmaq, güllər oynadı²,
Könlümdəki³ kaman kimi tellər oynadı.

Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya;
Dağ başında uçan quşlar endilər çaya.
Sən dedin ki, bütün dünya qoy dönsün toya,

¹ Şeiri C.Cabbarlı Xızının Yarımca kəndində 1930-cu ildə yazmışdır.

² Bu mısranı Ş.Abbasov belə yazır: “Çaldı qaval, uzaq kənddə ellər oynadı” (Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələr. Tərtibçi: Ş.Abbasov. B.: Azərənəşr, 1969, s. 90). Fikrimizcə, belə daha gözəl səslənir.

³ Ş.Abbasov bu sözü “qəlbimdəki” kimi təqdim edir.

Nəqərat:

Çaldı qaval, uzaq kənddə ellər oynadı,
Qəlbimdəki kaman kimi tellər oynadı”¹.

Endi duman örtü kimi dünya qarardı,
Ara-sıra əsən bir yel saçın darardı,
Onda ki, oynaq tellərin boynumu sardı

Nəqərat:

Çaxdı şimşək, coşdu sular, sellər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

TELLƏR OYNADI

Mus.: Qənbər Hüseynli²

Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar...
Məşə yolu, yarpaq kolu³, yaşıl ağaclar.
Onda ki, ağ umuzlara töküldü saçlar,

Nəqərat:

Əsdi yarpaq, coşdu ırmaq, güllər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

¹ Abbasov Ş. (tərtibçi). Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələr. B.: Azərnəşr, 1969, s. 90

² Hüseynli Q. Mahnı və romanslar. B.: İşıq, 1991, s. 8–11

³ Orijinalda – “dolu”

Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya...

Dağ başında uçan quşlar endilər çaya.

Sən dedin ki, “Bütün dünya qoy dönsün toya!”.

Nəqərat:¹

TELLƏR OYNADI

Mus.: Cəfər Cabbarlı²

Bir sən idim, bir mən idin, bir də yamaclar...

Meşə yolu, yarpaq dolu, yaşıl ağaclar.

Nəqərat:

Onda ki, ağ umuzlara töküldü saçlar,

Güldü yarpaq, coşdu ırmaq, güllər oynadı,

Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya...

Dağ başında uçan quşlar endilər çaya.

Nəqərat:

¹ Bu şeirin daha bir bəndi var:

Endi duman örtü kimi dünya qarardı,
Ara-sıra əsən bir yel saçın darardı,
Onda ki, oynaq tellərin boynumu sardı
Çaxdı şimşək, coşdu sular, sellər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

² C.Cabbarlı “Tellər oynadı” mahnısını bayatı-şiraz məqamında bəstələmişdir. Lakin bu mahnı lentə alınarkən (Məmmədəli Əliyevin ifası) sözlərində ciddi təhriflərə yol verilmişdir.

Sən dedin ki, “Bütün dünya qoy dönsün toya!”
Çaldı qaval, uzaq kənddə ellər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

Nəqərat:¹

ДУША МОЯ ЗАПЕЛА

Было двое нас с тобой да гора вдали,
Вдоль дороги белым цветом яблони цвели,
И когда ты, молча, косы расплела свои,

Припев:

Встрепенулись ветви, что-то в тишине шепча,
И душа моя запела, словно кеманча.

Было двое нас с тобою в тот рассветный час,
Пролетели к речке птицы, не увидев нас.
Ты сказала: «Пусть от счастья мир поёт сейчас!»

Припев:

¹ Bu şeirin (Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 75-76) daha bir bəndi var:

Endi duman örtü kimi dünya qarardı,
Ara-sıra əsən bir yel saçın darardı,
Onda ki, oynaq tellərin boynumu sardı
Çaxdı şimşək, coşdu sular, sellər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

TURAN ELLƏRİNƏ SALAM¹

Mus.: Abbasqulu Nəcəfzadə²

Amal quşu Şərqə doğru uçarkən,
Gündoğuşda murad suyu içərkən.
Səba yeli Altun dağdan keçərkən,

Nəqərat:

Turan ellərinə salam söyləyin,
Söyləyin, söyləyin.
Turan ellərinə salam söyləyin.

Bir gözəl görsəniz göylər elindən,
Öpün dalğalanan ipək telindən.
Od yurdunun yavruları dilindən,

Nəqərat:

İntizar gözlərdən Xəzər doğuldu,
Həsərət ürəyimiz yanar dağ oldu.
Dillərimiz Turan deyə yoruldu,

Nəqərat:

¹ Nəcəfzadə A.İ. Nəğmələr (notoqrafiya). B.: MBM, 2009, s. 7–10

² Cabbarzadə C. Salam. “İstiqlal” qəzeti, 1920, 1 şubat (fevral), №5

ULDUZUM¹

Mus.: Mehriban Ələkbərova

Qaranlıq gecələrdə səni gözləyib,
Ey mənim dan ulduzum, anaram səni.
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum dan ulduzum!
Ulduzum, ulduzum, ey dan ulduzum.

Arzum səni gözləyib, səni izləyib
Bağrım-başın közləyib səbrim dözməyib
Sənin həsrət vüsəlin mənim səbrim,
Vüqarım mənə yad olsaydı lap
Ey mənim can dan ulduzum

Nəqərat:

Arzum səni gözləyib, səni izləyib
Bağrım-başın közləyib səbrim dözməyib
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən
Az qala kor oldum dan ulduzum!
Ulduzum, ulduzum, ey dan ulduzum.

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 74. Bu mahnıdakı II bəndin sözləri göstərilən mənbədə yoxdur. Görünür, bu sözlər bəstəkarın əlavəsidir.

YADA DÜŞDÜ¹

Mus.: Məmməd Nəsirbəyov

Gördüm üzünü, bağçada laləm yada düşdü,
Əmdim dodağın bal kimi ağzım dada düşdü.
Bir lalə yetişmişdi bu viranə çəməndə,
Bad əsdi, xəzan vurdu, o laləm yada düşdü².
Bənd oldu könül bir gülə, səs tutdu mahalı,
Guya ki, bu dünyada qan oldu, qada düşdü.

Söz verdi, sözün tutmadı, and içdi unutdu:
Bəlkə, deyirəm, yar usanıb innada³ düşdü?
Bəxt onda ki, paylandı bizə çatmadı payə,
Dünyada o bədbəxt də bizim bərbada düşdü.

Bir ovçu kimi göldə üzən⁴ bir sona vurdum,
Çaldı qanadın göydə, gedib dəryada düşdü.

¹ Romanslar. B.: 26 Bakı Komissarı mətbəəsi, 1967, s. 3–6

² Bu sətir orijinalda belədir: “Bad əsdi, xəzan vurdu da laləm bada düşdü”.

³ Orijinalda – “innada”

⁴ Orijinalda – “gözəl”

YADA DÜŞDÜ¹

Mus.: Süleyman Ələsgərov²

Gördüm üzünü, bağçada laləm yada düşdü;
Öpdüm yanağın³ bal kimi, ağızım dada düşdü.
Bir lalə yetişmişdi bu gülzari⁴ çəməndə,
Bad əsdi, xəzan vurdu, o⁵ laləm bada düşdü.
Bənd oldu⁶ könül bir gülə, səs tutdu mahalı;
Guya ki, bu dünyada qan oldu, qada düşdü⁷.
Bəlkə, deyirəm, yar usanıb innada düşdü?
Bir avçı⁸ kimi göydə gedib⁹ bir sona vurdum,
Çaldı qanadın göydə, gedib dəryada düşdü.

¹ C.Cabbarlı “Yada düşdü” şeirini 1934-cü ilin iyun ayında yazmışdır.

² S.Ələsgərov. Yada düşdü. // Azərbaycan bəstəkarlarının seçilmiş romansları (fortepiano ilə oxumaq üçün). B.: Azərnəşr, 1966, s. 37–40

³ İfa olunarkən – “əmdim dodağın” əvəzinə “öpdüm yanağın” sözləri ilə oxunmuşdur.

⁴ İfa olunarkən – “viranə” əvəzinə bu söz “gülzari” kimi oxunmuşdur.

⁵ Orijinaalda – “o” deyil, “da” yazılmışdır.

⁶ Orijinaalda – “Bənd oldu” deyil, “Bağlandı” yazılmışdır.

⁷ Mahnıda bu misradan sonra gələn “Söz verdi, sözün tutmadı, and içdi unutdu” misrasından istifadə olunmayıb.

⁸ Orijinaalda – “ovçu”

⁹ Orijinaalda – “göldə gözəl”

YADA DÜŞDÜ¹

Mus.: Abbasqulu Nəcəfzadə

Bir lələ yetişmişdi bu viranə çəməndə,
Bad əsdi, xəzan vurdu da lələm bada düşdü.
Bənd oldu könül bir gülə, səs tutdu mahalı,
Guya ki, bu dünyada qan oldu, qada düşdü.

Nəqərat:

Bir qönçə yetirdim, bəzədim, nazını çəkdim,
Aldı fələk əldən onu, yarım yada düşdü.
Yada düşdü, yada düşdü, yada düşdü,
Gördüm üzünü, bağçada lələm yada düşdü.

Söz verdi, sözün tutmadı, and içdi unutdu:
Bəlkə, deyirəm, yar usanıb innada düşdü?
Bir ovçu kimi göldə gözəl bir sona vurdum,
Çaldı qanadın göydə, gedib dəryada düşdü.

Nəqərat:

¹ Nəcəfzadə A.İ. Nəğmələr (notoqrafiya). B.: MBM, 2009, s. 11–15

Cəfər Cabbarlının musiqiçi qohumları

Əbdülqədir Cabbarov (1871–30.10.1906) – xanəndə.

Əbdülqədir Cabbarov haqqında ilk dəfə mətbuatda AMK-nın rektoru, Xalq artisti Siyavuş Kərimi “Konservatoriya” jurnalında bilgi verib¹. Dahi dramaturq Cəfər Cabbarlının yaxın qohumlarından olan Əbdülqədir Cabbarovun çox məlahətli, özünəməxsus səsi olub. Ona daha çox el arasında Qədirbala deyə müraciət edərtilər. Qədirbala Azərbaycan ifaçıları sırasında ilk xanəndə olub ki, səsinə qrammofon valına yazmışlar. 1903-cü ildə Qədirbala Cabbarov Riqada musiqiçi dostları ilə dincəlirmiş. Xəbər yayılır ki, Riqada qrammofon valları istehsal edən şirkət açılıb. Qədirbalanın dostları gedib şirkətin əməkdaşlarına söyləyiblər ki, istirahət evində Azərbaycandan gəlmiş xanəndə dincəlir. İstəyirsiniz onun səsinə qrammofon valına yazın. Onlar məmuniyyətlə razılıq verirlər. Qədirbalanı isə dostları çox yalvar-yaxardan sonra razı salıblar. Ona deyiblər ki, sən öz səsinə qulaq asmaq istəyirsən? Qədirbala matdım-matdım baxıb: “O necə ola bilər?” – soruşur. Cavabında bildiriblər: “Avropadan yeni cihaz gətiriblər. Dur gedək, orada bizi gözləyirlər. 5–10 dəqiqə çalıb oxuyacağıq, sonra da onu dinləyəcəyik. Qədirbala ona nağıl kimi görünən bu hadisəyə şahidlik etmək üçün razılıq verir. Beləcə, Qədirbala Cabbarovun səsi qrammofon valına yazılır və o səs tarixə düşür.

¹ Kərimi S.Ə. Qrammofon valları – səs yaddaşımız. // “Konservatoriya” jurnalı, №1, 2010, s. 6

Xanəndə “Heyratı” zərbli muğamını oxuyub və həmin qrammofon valı birüzlüdür. Xatırladaq ki, 1908-ci ildən etibarən ikiüzlü valların istehsalına başlanılıb.

Bu val haqqında musiqi incilərimizin qoruyucusu, Azərbaycan Dövlət Səsyazıları Arxivi İdarəsinin direktoru, “Şərəf” ordenli, Əməkdar incəsənət xadimi Həsən xan (Yaqub) Mədətov bizə bilgi verib. O, bizə Qədirbala Cabbarovun ifasında 1903-cü ildə lentə alınmış və onların fondunda saxlanılan qrammofon valının lent yazısını təqdim etmişdir¹.

Məşədi Süleyman Mənsurov onun şəklini təqdim edərək haqqında yığcam məlumat verib². Mənbədə Qədirbalanın 35 yaşında dünyasını dəyişərkən öz əcali ilə deyil, öldürüldüyü bildirilir.

Növəsi – Fatma Cabbarova uzun illər Milli radionun aparıcı diktoru olmuşdur. Çənbərəkənddə yaşayıb.

Məşədi Hüseynqulu Qafar oğlu (1874–1924) – tarçalan, iş adamı. O, Xızıda anadan olmuşdur. Dahi dramaturq Cəfər Cabbarlının böyük qardaşdır.

1918-ci ildə (14-15 sentyabr) Türkiyədən gələn general Nuru Paşa daşnak ermənilərin silahlı birləşmələrini darmadağın etdikdən sonra noyabrın 10-da C.Cabbarlının qonağı olur. Verilən ziyafətdə Məşədi Hüseynqulu tarda öz şirin çalğısı ilə qonaqları məftun edir. İndi “On dördü” adlanan rəqs də həmin gün ilk dəfə səslənir. Bu rəqsin melodiyasını C.Cabbarlı bəstələmişdir.

¹ Azərbaycan Dövlət Səsyazıları Arxivi İdarəsinin arxiv materialları

² Mansurov E.B. Mansurovlar. B.: Çarşıoğlu, 2011, s. 162

Hüseynqulunun qızı tar ifaçısı Mələkxanım xatirələrində yazdığına görə, 1923-cü ildə evlərini guya “oğrular” yararkən, atasının tarını da aparmışdılar. NKVD tərəfindən təşkil olunmuş bu “oğruluq əməliyyatı” haqqında “Nuru Paşaya ithaf olunmuş “Marş irəli, əsgərim” mahnısı” başlığı altındakı məqalədə bilgi vermişik.

Mələkxanım Hüseynqulu qızı Cabbarlı-Abbasova (20.03.1912, Bakı – 29.11.2003, Bakı) – ilk qadın tar ifaçılarından biri, müəllimə, həkim. Dahi dramaturq Cəfər Cabbarlının qardaşı qızı. Atası Məşədi Hüseynqulu Qafar oğlu Xızıda doğulmuşdur.

1920-ci ildə C.Cabbarlı onu birinci dərəcəli 8 saylı məktəbə qoyub. İlk müəllimi Cəfərin dostu Məmmədəli Sidqi Səfərovun bacısı Dostu xanım olub. Daha sonralar ikinci dərəcəli 18 nömrəli məktəbdə təhsil alıb.

Uşaq ikən Sürəyya adlı müəllimdən fortepiano dərsi alır. Bir gün Cəfər o dövrün ən yaxşı tarbəndlərindən biri olan usta Əlipaşadan tar alıb ona bağışlayır. İlk peşəkar müəllimi Əhmədخان Bakıxanov olub. O, evdə dərs keçirmiş. Bir müddətdən sonra uşaq musiqi məktəbində təhsilini davam etdirir. Burada “İxtisas-not” fənni üzrə müəllimi Səid Rüstəmov, “İxtisas-muğam” müəllimi isə Əmirulla Məmmədbəyov olub. Mələkxanım xatirələrində (“Mühakimə” qəzetində 2009-cu il 16 aprel – 20 may tarixli saylarında nəşr edilib) rəfiqəsi, tarçalan Firəngiz İsmayılovadan (Abdulla Şaiqin qonşusu idi) söhbət açır. Cəfər Cabbarlının Şəkiddən olan Firəngizin anası Şirin xanımı razı salması, onu tar sinfinə qoyması haqqında məlumat verir. Əslində əmisi Cəfərin niyyəti o idi ki, Mələkxanım ilk qadın tar

ifaçılarından biri olduğundan utanmasın, rəfiqəsi ilə bərabər bu sənəti dərinədən öyrənsinlər. 1929-cu ildə Firəngiz xalq çalğı alətləri üzrə keçirilən müsabiqədə qızıl mükafata layiq görülür. Daha sonralar o, Ü.Hacıbəylinin təşkil etdiyi ilk notlu xalq çalğı alətləri orkestrinə dəvət edilir.

Məşədi Hüseynqulunun ikinci övladı olan Mələkxanım Bakı Musiqi Texikumunu və pədaqoji texnikumu (məktəbi) bitirmiş (təxminən 1928), daha sonra N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutunun “Pediatriya” fakültəsində ali təhsil almışdır. Səid Rüstəmovun rəhbərlik etdiyi xalq çalğı alətləri orkestrində solo tar partiyalarını ifa etmişdir. O, bir müddət Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının nəzdindəki musiqi məktəbinin tar sinfində dərs demişdir.

Mələkxanımın ömür-gün yoldaşı, Cəfər Cabbarlının bir çox kitablarının, onun haqqında çap olunan xatirələrin tərtibçisi və redaktoru, yazıçı-jurnalist **Şəmsəddin Bəhlul oğlu Abbasov** (sentyabr, 1906, Xızı, Sayadlar kəndi – 20.09.1975, Bakı) olmuşdur. Onlar bir il iki ay nişanlı olduqdan sonra 1930-cu ilin yanvar ayında ailə həyatı qurublar.

Hüseynağa Məmməd oğlu Hədiyev (19.11. 1946, Bakı – 12.01. 1994, Bakı) – estrada müğənnisi. Atası – Məmməd Mehdi oğlu (1895–1981) Xızının Upa kəndində doğulub, Bakıda vəfat edib.

Hüseynağanın atası Məmməd Mehdi oğlu Xızının Upa kəndində dünyaya göz açmış Xalq şairi Cabir Novruzla da qohum olmuşlar.

Gözəl səsi, avazı olan Məhəmməd Xızıda muğam bilicisi kimi tanınırdı. Anası Törə xanım (1905–1961) isə C.Cabbarlının böyük qardaşı Hüseynqulunun (1874–1924) qızıdır. Elə Hüseynağanın sənətə gəlişi də Cabbarlı ocağı ilə bağlıdır. C.Cabbarlının həyat yoldaşı Sona xanımı tez-tez sənət adamları ziyarət edər, C.Cabbarlı ilə bağlı xatirələrini dinləyər, oçerklər hazırlayırdılar. Sona xanım bir qayda olaraq qonaqlara həmişə ziyafət verərdi. Belə görüşlərin birində Dövlət Teleradio Verilişləri Komitəsinin sədri, mərhum şair, ictimai xadim Ənvər Əlibəyli (1916–1968) də iştirak edirdi. Ziyafət vaxtı Sona xanım Hüseynağadan ən çox sevdiyi “Rəftəm ki, rəftəm” fars mahnısını oxumağı xahiş edir. Elə o gündən Hüseynağa Hadiyevin sənət yolu müəyyənləşir. Hüseynağanın mülayim, həzin, lirik, ürək oxşayan səsi Ə.Əlibəyliyə valeh edir, onun səsinə radionun fondu üçün yazmaqdan ötrü komitəyə dəvət edir. O dövrdə komitənin nəzdində nüfuzlu sənətkarlardan ibarət Bədii Şura fəaliyyət göstərirdi. Onların razılığı olmadan kimsə efirə çıxa bilməzdi. Bədii Şuranın bütün üzvləri lent yazılarını dinlədikdən sonra yekdilliklə Hüseynağa Hadiyevin ifasını radionun fonduna qəbul edirlər. Onun bu ifası (ilk dəfə televiziya da oxuduğu mahnı “Gecələr bulaq başı”), həmçinin sonra müxtəlif illərdə yazdırdığı lent yazıları radionun Qızıl Fondunda qorunur.

H.Hadiyev C.Cabbarlı adına 161 nömrəli orta məktəbi bitirib (1965). M.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) “Mədəni-maarif” fakültəsində təhsil alıb. 1970-ci ildən ömrünün sonuna kimi (24 il) həmin universitetin Tədris Teatrında inzibatçı işləyib. Ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən müntəzəm olaraq Azərbaycan

televiziyası ilə konsertlər verən H.Hadiyevi əsasən Gülarə Əliyevanın rəhbərlik etdiyi “Dan ulduzu” instrumental ansamblı müşayiət edirdi. Onun bu kollektivə gəlişinin səbəbkarı orta məkəb dostu, həvəskar bəstəkar Rizvan Ələsgərov olub. R.Ələsgərov H.Hadiyevi Flora Kərimova ilə tanış edib. Hüseynağanın ifasını bəyənən Flora xanım onu “Dan ulduzu” ansamblına dəvət edib. O vaxtdan da H.Hadiyev “Dan ulduzu”nun solisti olub. Onun yüzlərlə yadda qalan lent yazıları indi də musiqisəvərlərin qəlbinə oxşayır. H.Hadiyev bir sıra xarici ölkələrdə – Əlcəzair, Qvineya-Bisau Respublikası və Yaşıl Burun adalarında, İsveç, Seneqal, Bolqarıstan, Hindistan və keçmiş SSRİ-nin bütün müttəfiq respublikalarında qastrol səfərlərində olub, mədəniyyətimizi layiqincə təbliğ edib.

Uşaq vaxtlarından yaşadığı Dağlı məhəlləsində ömrünün son günlərinə kimi göyərçin saxlayırdı. İnanclarımıza görə göyərçinə qulluq etməkdən böyük savab iş yoxdur. Belə bir rəvayət vardır: İmam Əlinin İslamı yaymaqla bağlı yürüşlərinin birində qarşı tərəf onun təklifini qəbul etmir. İmam tapşır ki, çadırları sökün, səhər hücumla keçəcəyik. Çadırları sökərkən döyüşçülər onun çadırının üzərində təzə bala çıxarmış göyərçin yuvasını görürlər. Əsgərlər bunu İmama xəbər verirlər. İmam Əli dərhal döyüş əməliyyatını təxirə salır. Qarşı tərəf bu xəbəri eşitdikdən sonra islam dinini könüllü qəbul edir. “Əgər İmam Əli bir göyərçin yuvasının dağılmasını qıymırsa, deməli, o, işğalçı deyil, doğrudan da o, əsl Allah adamı, din təbliğatçısıdır”, – deyə müsəlmanlığı könüllü qəbul etdiklərini bildirirlər. Deməli, göyərçin böyük bir qırğının qarşısını alır. O vaxtdan göyərçini müqəddəs, sülh quşu sayıblar.

Hüseynağa Hadiyev də belə qəlbi kövrək sənətkar idi.

Evli olub, bir oğlu, iki nəvəsi vardır.

Baxşiyev Nizami Rza Əbdüləzim oğlu (20.12.1947–19.01.1997) – görkəmli şair, qəzəlxan, bədii qiraət ustası, meloman, müğənni, aktyor, meyxana ustası. Atası – Rza Əbdüləzim oğlu (1916–1967) Xızıda doğulub, Bakıda vəfat etmişdir.

Nizami uşaq yaşlarından dinə böyük maraq göstərirdi. Anası Böyükxanım Şeydaqızı (1924–2002) mütəmadi olaraq onu möcüzəli qüvvələrə sahib olan Mirmövsüm ağanın (1883–1950)¹ İçərişəhərdəki evinə aparar və orada Nizaminin adına dediyi nəzir-niyazı paylayardı. Mirmövsüm ağa hər dəfə balaca Nizaminin başını tumarlayarmış. Mirmövsüm ağanın yaxın qohumlarından biri olan Mirsadiq ağanın və onun həyat yoldaşı Balacaxanımın Nizamigilə qohumluğu çatırmış. Mirsadiq ağa və Balacaxanım övladları olmadığından meyillərini balaca Nizamiyə salmışdılar. Odur ki, Nizami bəzən günlərlə onların evində qalır, özünün istiqanlılığı ilə bu mömin şəxsiyyətlərə illərlə arzusunda olduqları övlad həsrətini unutdururdu.

Nizamigilin nəsində söz qoşub şeir deyənələr, nəzmlə, qafiyə ilə danışanlar çox olub. Aşıq Əliqulu (1752–1816), Aşıq Çıraqəli (1798–1896), Mirzə Əbdülqadir Visaqi (1865–1914), Aşıq Zərnişan Cabbarqızı (1852–1906), Cəfər Cabbarlı (1899–1934), Mikayıl Müşfiq (1908–1938) kimi tanınmış sənətkarlar bu nəslin nümayəndələridir. Nizami Rənzinin bibisi oğlu, meyxanaçı-qəzəlxan Kərbəlayi Tahir Rəvanın isə əmisi Səlim Məmmədəlioğlu (1933–

¹ Tam adı: Seyidəli Mir Abutalıb oğlu Mirmövsümzadə

1991) da dövrünün hazırcavab və sevilən meyxana ustası idi. O, meyxana aləmində Səlimağa və yaxud Səlim Dağlı kimi tanınırdı. Meyxana demək qabiliyyəti Nizami Rəmzinin qardaşları Füzuli və Əbdüldə (1957–2017) də olub. Onlar arabir təbləri gələndə meyxana söyləsələr də, bu sənətlə məşğul olmayıblar və düşünürdülər ki, “söz deyəndə gərək heç olmasa, Nizami kimi deyəsən, bu da mümkün deyil”. Füzuli hazırda Hollandiyada yaşayır, Əbdül (1957–2017) 1917-ci ilin yanvar ayında, digər qardaşı Tofiq (1950–2017) isə sentyabrın 19-da dünyadan köçüblər.

Nizamidə şeirə, meyxanaya həvəs 9-10 yaşlarından hiss olunmağa başlayıb. Atası onun bu işlə məşğul olmasına qəti surətdə razılıq vermirdi. Bunun nəticəsidir ki, Nizami meyxana ilə gizlində məşğul olur və bibisi oğlu, məşhur meyxana ustası Səlimağa Dağlının qayğısı və köməyi sayəsində meyxana janrının incəliklərinə yiyələnirdi. Nizami boş vaxtlarında çoxlu kitab oxuyurdu. O, şam işığında bu işi görməkdən xüsusi zövq alırdı. Qəzəl və şeirlərinin bir çoxunu məhz şam işığında yazırdı. Bundan başqa, yağış səsi də ona xüsusi zövq verirdi. Yağış yağarkən o, saatlarla aynabəndin qarşısında oturub, pəncərə şüşəsinə çırpılan damcılardan ritmik səsinə qulaq asırsa xəyala dalırdı. Nizami adətən işləyərkən sakitliyi sevirdi.

Nizami Rəmzi müxtəlif illərdə Bakının 176, 158, 159 nömrəli məktəblərində oxuyaraq orta təhsil almış, 1967-ci ildə Bakı Ticarət Texnikumunu bitirmişdir. Həmin ildə atası vəfat edib. Ailənin böyük oğlu Nizami sürücülük kursuna yazılır və sürücü peşəsinə yiyələnir. 1968–1971-ci illərdə Sovet Ordusunda hərbi xidmətdən sonra Nizami sürücü işləyərək aldığı məvaciblə və toylarda meyxana deməklə

qazandığı pulla ailəni dolandırır. Toylara ayaq açıqdan sonra tezliklə sözə, sənətə yüksək qiymət verilən Xızıda, Bakıda, Abşeronun kəndlərində, eləcə də bütün ölkədə tanınıb. O dövrün yaşlı, təcrübəli, ustad meyxanaçıları ilə deyişmələrdə gənc Nizami hazırcavablığı ilə bir çoxlarından üstün olduğunu nümayiş etdirirdi. İlk uğurlu çıxışları onu meyxana sənətinə daha sıx bağlayır. Hara gedirdisə, maqnitofonlarda deyişmələrini, meyxanalarını və bəstələdiyi mahnılarını eşidirdi.

Hamı yaxşı bilirdi ki, hansı məclisdə, tədbirdə Nizami Rəmzi iştirak edirsə, orada meyxana başlayan kimi, bir azdan hansısa sənət-söz möcüzəsi baş verəcəkdir. Bu möcüzəni isə o ya tək çıxışında, ya da digər meyxanaçılarla deyişdiyi zaman yaradırdı. Nizami Rəmzi Azərbaycanın hər yerində, hər bir bölgəsində sevilirdi. O, xüsusilə Bakıda, Abşeronda və ölkəmizin şimal-şərq rayonlarında – Xızı, Quba, Qusar, Xaçmaz, Dəvəçi, Siyəzən rayonlarında çox məşhur idi.

Klassik ədəbiyyatda, folklor nümunələrində, eləcə də ozan-aşıq yaradıcılığında qədim türk təfəkkür tərzindən irəli gələn “buta verilməsi”, “pir əlindən badə içilməsi”, “Ağanın filankəsə buta verməsi” kimi ifadələrə tez-tez rast gəlirik. Bu deyimləri meyxana ifaçılarına da şamil etmək olar. Ulu Tanrı onlara nəzmlə danışmaq istedadı verib, lakin təbii ki, bu ilahi paydan birinə çox, digərinə az düşə bilər. Hər bir meyxanaçı da gərək verilən “pay”la kifayətlənməsin, çoxlu mütaliə edərək söz ehtiyatını artırsın. N.Rəmzi məhz bu yolu tutmuşdu. O, novator sənətkar idi, daim yenilik axtarırdı, bu səbəbdən həmişə diqqət mərkəzində olurdu və sevilirdi.

1987-ci ildə Nizami Rəmzi bu sətirlərin müəllifi ilə birgə “Meyxana” folklor ansamblını yaradıblar. 1988-ci ildə o, V.İ.Lenin (indiki H.Əliyev) adına Respublika Sarayında keçirilən “İstedadlar axtarırıq” baxış-müsabiqəsinin laureatı olub.

“Qəzəlxan” bədii kinofilmdə (Həsən Səyyar rolunda) və “Göy qurşağı” sənədli filmdə (meyxanaçı obrazında) çəkilib. Bir sıra xarici ölkələrdə – İran, Türkiyə, Almaniya, İsrail, Rusiya, Özbəkistan, Gürcüstan, Ukrayna və s. ilk dəfə meyxana janrını Nizami Rəmzi təbliğ edib. Ötən əsrin sonlarında Nizami dedi ki, dostlar ABŞ-a bizi dəvət edirlər: səni, məni və bir də xalq artisti Elmira Rəhimovanı. Bu xanımın oxumağını bütün dünya, o cümlədən amerikalılar da çox sevirlər. Elmira xanımla danışdım, şərtləri dedim, razılaşdıq. Nə isə, vizalar gəldi, deyilən gün səfirliyə getdik. Hər birimizlə ayrıca söhbətlər etdilər və dedilər cavab gözləyin. Nəticə belə oldu ki, ABŞ qanunlarına görə biz bu ölkəyə gedə bilməzdik. ABŞ səfirliyində işləyən bir azərbaycanlı bizə dedi ki, “Nizami müəllim, 80-ci illərdə yazdığınız “Reyqan dayı” meyxanası öz işini gördü”. Həmin meyxana ABŞ-ın 1981–1989-cu illərdə 40-cı prezidenti olmuş Ronald Reyqana (1911–2004) həsr edilmişdi. “Reyqan dayı” meyxanasının mətnini bu kitabın ikinci bölümündə vermişik.

Musiqili meyxananın və caz-meyxananın (Xalq artisti Bilal Əliyevlə birgə oxuduqları “Torpaqdan pay olmaz”) da təməlini N.Rəmzi qoyub. O, 100-dən artıq mahnı bəstələyib, 100-dən artıq qəzəl yazıb. Bir çox mahnıları dillər əzbəridir, sevilir.

Sağlığında dövrü mətbuatda bir sıra şeirləri və “Abşeron meyxanaları” adlı kitabda meyxanaları dərc edilib¹. 1998-ci ildə tanınmış telerejissor Əmirhüseyn Məcidovun (1937–2006) hazırladığı “Varlıq” Ensiklopedik toplusunda Nizami Rəmzi barədə məlumat verilib².

Ölümündən sonra “Əlvida” və “Ah, neçə illərdir yalan görmüşəm” adlı audiokaseti, klip və konsertlərdən ibarət videokaseti “Şahin-R”, eləcə də “Böyük şahinlər” studiyası tərəfindən yüksək tirajla buraxılıb. N.Rəmzinin ilk kliplərini hələ sovet dövründə AzTV-nin əməkdaşı Asim Babayev hazırlamışdı.

2003-cü ildə filologiya elmləri doktoru, professor Nadir Məmmədli “Nizami Rəmzi – Meyxanələrin bir dənə pərvanəsi oldum...” adlı kitabını tərtib edərək şairin bir sıra meyxana və şeirlərini oxuculara təqdim etmişdir³. Gənc jurnalist Gülbala Xudaverdioğlunun “Nizami Rəmzi xatirələrdə” kitabında isə bir sıra tanınmış şəxslərin, şairin dostlarının onunla bağlı xatirələri yer alıb⁴.

“İfaçı var ev üçün, ifaçı da var el üçündür” məsəli ilə əlaqədar əsl sənətkarı mənsub olduğu eli, xalqı sevməlidir. Nizami Rəmzini el sevib, elin sənətkarı olub. Lakin tədqiqatçılar Nizami Rəmzinin ədəbi

¹ Abşeron meyxanaları. Tərtibçi-müəlliflər: Rəhimağa İmaməliyev, Təvəkkül Səlimov, Məmmədəli Müsəddiq. B.: Nicat, 1993, s. 149–153

² Varlıq – ensiklopedik toplusu. Tərtibçi: Əmirhüseyn Elşən Məcidov. B.: Zaman, 1998, s. 262

³ Rəmzi N.R. Meyxanələrin bir dənə pərvanəsi oldum... Redaktor və tərtibçi N.B.Məmmədli. B.: Nurlan, 2003, 48 s.

⁴ Xudaverdioğlu G. (Allahverdiyev). Nizami Rəmzi xatirələrdə. B.: Nurlan, 2004, 104 s.

və musiqi irsini tam şəkildə araşdırmayıblar. Bu baxımdan folklorşünaslar, tədqiqatçılar N.Rəmzinin həyatını, yaradıcılıq fəaliyyətini, musiqi və ədəbi irsini ətraflı öyrənməklə Azərbaycan mədəniyyətinə, elminə layiqli töhfə vermiş olurlar.

Nizami Rəmzinin sənəti bir sıra xarici ölkələrdə, xüsusi ilə İsraildə çox yüksək qiymətləndirilir. Elə indinin özündə də İsrailin bir sıra şəhərlərində yaşayan Azərbaycan yəhudilərinin evlərində Nizami yaradıcılığını əks etdirən disk və videokasetlər saxlanmaqdadır.

Sonda bir məqama da toxunmaq istəyirəm. Göründüyü kimi, Nizami Rəmzinin ömrü keşməkeşli, əzab-əziyyətli və qayğılı ilə dolu olmuş, heç də çoxlarının düşündüyü kimi rahat keçməmişdir. O, yeniyetmə yaşlarından ailənin bütün yükünü çiyinlərində daşımağa məcbur olmuşdur. Sonra isə uğursuz sevgi macəraları bir-birini əvəzləmişdir. Belə bir həyat tərzini onun yaradıcılığına da təsir etməyə bilməzdi.

Deyildiyi kimi, Nizami uşaq yaşlarından dinə maraq göstərir, Allahı, müqəddəs Qurani sevirdi. İslama dərin etiqad onun ömrünün sonuna kimi davam etmişdi. Gənclik illərində dərd-sərini unutmaq üçün spirtli içki də içirdi. Amma o, heç vaxt içki düşkünü olmayıb. Ömrünün son illərində isə spirtli içkiyə birdəfəlik əlvida dedi.

Bizim getdiyimiz toylarda adətən Nizami Rəmzinin şərəfinə təmtəraqlı süfrə açılırdı. 1995-ci ildə belə toyların birində Nizamiyə içmək təklif olunanda tərgitdiyini bildirdi. Çoxu təəccüblənirdi: “Bəs içməsən, necə meyxana deyəcəksən?” Nizamının cavabı belə olurdu: “Əsl sənətkar üçün yaradıcılığında spirtli içkilərin və yaxud narkotik maddələrin heç bir rolu yoxdur. Mənim oxuduğum və lentə aldığım

əsərlərimin əksəriyyəti ayıq başla ərsəyə gəlib. İndi söyləyəcəyim meyxanaları içkili anlarımla müqayisə etsəniz, indikilərin daha sanballı və təsirli olduğuna şahidlik edəcəksiniz”.

Nizami Rəmzi öz yaradıcılığında qohumu Cəfər Cabbarlıyı xüsusi vəsf edirdi. O, klassik şairlərdən (Məhsəti, Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Seyid Əzim, Sabir, Əbdülqadir Vüsaqi, Müşfiq, Əliğa Vahid və b.) bəhs edən “Necə oldu” şeirində yazmışdır:

Çox sevirdi o, adətən gözü xumarlıny,
Ayırmaq istəmirdi heç yoxsulla varlıny.
Dramaya nur saçan dahi Cəfər Cabbarlıny,
Fələk götürüb apardı cavan, necə oldu?¹

Nizami Rəmzi Cəfər Cabbarlıya həsr etdiyi başqa bir şeirində bədahətən söyləmişdir:

Sən yazdın pyeslər, yazdın romanlar,
Səni qorxutmadı çiskin dumanlar,
Nə uydurma yazdın, nə də yalanlar,
Həqiqət təxtinin səhmanı, Cəfər!

Sənə baş əyirdi ətirli güllər,
Qədrini çox uca tutmuş nəsillər,
Yaratdın “Yaşar”lar, “Almaz”, “Sevil”lər,
Bu qəhrəmanların əfqanı, Cəfər!

¹ Nəcəfzadə A.İ. Ustad Nizami Rəmzidən meyxana ərməğanı. B.: Ecoprint, 2017, s. 107

Xəlqin səni yada salıban ağlar,
Axtarar, soruşar, yenə soraqlar,
Həsərətini çəkir gəzdiyin dağlar,
XIZI dağlarının sultanı, Cəfər!¹

Mahmud Səlah Ağarəhim oğlu (1960, Sumqayıt) – dəf ifaçısı, AMK-nın baş müəllimi. Atası – Ağarəhim Xızıda doğulub, Cəfər Cabbarlının bibisi Zərnişan xanımın kötükəsidir.

Mahmudun ilk müəllimi atası, nağaraçalan Ağarəhim olub. Bu işdə ona ana nənəsi dəfçalan Xırdaxanım da kömək edirdi. Hələ 4-5 yaşlarında ikən müxtəlif zərb vəznələrini, mürəkkəb çırtma və şapalaqları elə məharətlə ifa edirdi ki, eşidənləri heyran qoyur, təəc-cübləndirirdi.

Sonralar Mahmud qarmon çalmaqla məşğul olur. O, 1972-ci ildə Sumqayıtdakı 1 №-li musiqi məktəbinin qarmon sinfinə gedib.

Qız-gəlin toylarına bir qayda olaraq yalnız qadınlardan ibarət musiqiçilər dəvət edilərdi. Mahmudun yaşı az, boyu kiçik olduğundan Xırdaxanım onu özü ilə qoşanağaraçalan kimi qız-gəlin toylarına aparardı. Beləcə hələ uşaq yaşlarından balaca Mahmud onlarla toy çalır, xüsusilə Bakıda və ətraf kəndlərdə, Xızıda, Sumqayıtda tanınır, gözəl ifası ilə yaşlılarından seçilirdi.

1976-cı ildə Mahmud Əməkdar artist Baba Salahovun rəhbərlik etdiyi xalq çalğı alətləri ansamblının üzvü olur.

¹Burada şeir ixtisarla verilir. Qaynaq: Nəcəfzadə A.İ. Ustad Nizami Rəməzidən meyxana ərməğanı. B.: Ecoprint, 2017, s. 113-114

Hərbi xidmətdən sonra M.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun “Bədii özfəaliyyət kollektivlərinin rəhbəri” fakültəsini bitirir. 1985-ci ildə həmin institutda təsərrüfat müdiri kimi çalışır. Virtuoz dəfçalan Əzizağa Nəcəfzadə ilə tanışlığından sonra bu alətin sirlərinə daha dərindən yiyələnir.

1987-ci ildə Mahmud Səmərqənddə keçirilən III Beynəlxalq muğam simpoziumunun iştirakçısı olub.

Mamud Səlahın yaradıcılığı haqqında dövrü mətbuatda bir sıra resenziyalar, məqalələr dərc edilib, AzTV və “Lider” TV-də sənədli filmlər çəkilib.

1990-cı ildən M.Səlah AzTV-nin Əməkdar kollektivi S.Rüstəmov adına xalq çalğı alətləri orkestrinin solisti olmuşdur.

M.Səlah həm də AMK-da baş müəllim kimi fəaliyyət göstərir. Dəf, qaval, məzhər (dəviş dəfi), dairə, dıncır kimi birüzlü zərb alətləri qohum çalğı alətləri sayılır. Bu alətlər bir-birinə bənzəsə də, azacıq fərqləri vardır və müxtəlif məqsədlərlə, üsullarla səsləndirilir. M.Səlah bu alətlərin virtuoz ifaçısıdır. Bu səbəbdən bir sıra xanəndələr fərdi şəkildə qaval çalmağı öyrənmək üçün məhz ona müraciət edirlər. O, neçə-neçə adlı-sanlı xanəndələrə – Xalq artistlərindən Mələkxanım Əyyubova, Nəzakət Teymurova, Aygün Bayramova, Gülyaz və Gülyanaq Məmmədovalar, Əməkdar artist Gülüstan Əliyeva və başqa sənətkarlara qaval çalmağın sirlərini öyrədir.

NƏTİCƏ

“Cəfər Cabbarlının nəğməli dünyası” adlı monoqrafiyada ilk dəfə olaraq dahi sənətkarın musiqi ilə bağlı həyat və yaradıcılığı geniş şəkildə araşdırılır. Kitab halında təqdim olunan bu monoqrafiyada C.Cabbarlının müasirlərinin (Aleksandr Tuqanov, Mirzəbala Məhəmmədzadə, Məmməd Arif Dadaşzadə, Süleyman Tağızadə, Şəmsəddin Abbasov, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Cəfərin həyat yoldaşı Sona xanım Cabbarlı, qardaşı qızı Mələkxanım Abbasova, Ağaəli Dadaşov, Məcid Şamxalov, Şəmsi Bədəlbəyli, Əbdülhəd İsrafilzadə və başqaları) onun bəstələdiyi melodiylar haqqında xatirələri verilir. Bu günə qədər böyük dramaturqun bəstələdiyi bir sıra mahnıların yanlışı olaraq başqa bəstəkarların əsərləri kimi təqdim olunmasına faktların dili ilə münasibət bildirilir və problemə aydınlıq gətirilir.

Monoqrafiyada, eləcə də müxtəlif bəstəkarların C.Cabbarlının şeirlərinə bəstələdiyi mahnılardan söhbət açılır, onların poetik mətnləri və bəzi hallarda not nümunələri də təqdim edilir.

Cəfər Cabbarlının şeirlərinə müraciət edən ilk bəstəkar Asəf Zeynallı olmuşdur. A.Zeynallı 1928-ci ildə “Ölkəm” romansını bəstələmiş, bununla da adı Azərbaycan milli romans janrının yaradıcısı kimi tarixə düşmüşdür.

Məmməd Nəsirbəyov, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Səid Rüstəmov, Asəf Zeynallı, Niyazi, Qənbər Hüseynli, Fikrət Əmirov, Rauf Hacıyev, Süleyman Ələsgərov, Şəfiqə Axundova, Ramiz Mirişli, Elmira Nəzirova, Oqtay Kazımi, Emin Sabitoğlu, Rəşid Nəsiboğlu, Məmmədbağır Bağırzadə, Fəridə Quliyeva, Cavanşir Quliyev, Elza Seyidcahan, Xatirə Əhmədli, Elçin İmanov, Rauf Məmmədov, Vüqar

Camalzadə, Xanım İsmayılqızı, bu sətirlərin müəllifi və b. C.Cabbarlının şeirlərinə bir sıra yaddaqalan irihəcmli əsərlər və mahnılar bəstələmişlər. Maraqlıdır ki, Cəfərin yaradıcılıq irsinə xarici bəstəkarlar (Reynhold Qliyer, Aleksandr Spəndiyarov, Anuşavan Ter-Gevondyan, Anton Mailyan) da müraciət etmişlər.

Bəlli olur ki, A.Spəndiyarovun “Almast” operasındakı kamançaçalan qoca aşığın Almast ilə görüşərkən ifa etdiyi ariya C.Cabbarlının “Dünya gözəli” şeiri ilə də oxunmuşdur. Nəticədə C.Cabbarlının indiyədək qeydə alınmamış daha bir şeiri ortaya çıxır. Həmin məqalədə Cəfərin “Qan ağlar” adlı şeiri də böyük maraq doğurur. Bəstəkarlar Cəfər Cabbarlının diqqətdən kənar qalan bu gözəl şeirinə də mahnı bəstələyə bilərlər. Musiqisi və sözləri Cəfər Cabbarlıya aid edilən “Yaşasın Azərbaycan” mahnısının poetik mətni bəlli olsa da, musiqisi unudulmuşdur. Bu şeirə də musiqi bəstələyib onu mahnıya və yaxud marşa çevirmək mümkündür.

Bəzən dərinləndən araşdırma aparmadan günümüzədək Cəfərə məxsus olan bir neçə mahnının müəllifi Ə.Bədəlbəylinin olduğu bildirilmişdir. Məsələn, “Qarabağın bağlarında”, “Sənin dərdindən” və yaxud “Mən bir solmaz yarpağam ki” mahnılarını qeyd etmək olar. Lakin bizim tədqiqat zamanı bəlli oldu ki, hər iki böyük sənətkar adı qeyd olunan bu mahnıları fərqli melodiyalarla bəstələmişlər.

Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş bu kitabdan əsasən musiqişünaslıq, etnoqrafiya, folklorşünaslıq, orqanologiya, həmçinin mədəniyyət və incəsənətin digər sahələrində fəaliyyət göstərən araşdırıcılar, ifaçılar və müəllimlər faydalana bilərlər.

C.Cabbarlının “C.Eloğlu” gizli imzası ilə yazdığı “Türk operası” məqaləsi külliyyatında nəşr olunmamış və diqqətdən kənar qalmışdır. 1926-cı ildə qələmə alınmış bu məqalədən bəlli olur ki, Cəfər “Leyli və Məcnun” operasının 1908-ci ildə səhnəyə qoyulan premyerasında tamaşaçı kimi iştirak etmişdir. Sovet dövründə kasıb bir ailənin üzvü kimi təqdim edilən Cəfər 9 yaşında ikən tamaşaya baxa bilərdimi? Kitabda aydın olur ki, Cəfər heç də imkansız bir ailənin üzvü deyildi.

Təqdim olunan monoqrafiyada Cəfər Cabbarlının tək-cə “C.Eloğlu” imzası deyil, günümüzə qədər diqqətdən kənar qalan digər gizli imzaları – “Cim Pey” və “Gayur” haqqında da ilk dəfə məlumat verilir. Qulam Məmmədli Cəfər Cabbarlının çoxsaylı gizli imzalarını təqdim etsə də, məhz “C.Eloğlu”, “Gayur” və “Cim Pey” onun diqqətindən kənar qalmışdır. Təvazökarlıqdan uzaq olsa da, deməli ki, məhz bu barədə ilk dəfə tərəfimizdən söz açılır və məsələyə münasibət bildirilir.

Xatırladaq ki, Cəfər Cabbarlının 1926-cı ildə rus dilində “Cim Pey” imzası ilə yazdığı “Arşın mal alan” adlı məqaləsi də tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalmış və ilk dəfə tərəfimizdən müzakirə mövzusunə çevrilir.

C.Cabbarlı həmçinin Müslüm Maqomayevin “Şah İsmayıl” və Üzeyir Hacıbəylinin “Əsli və Kərəm” əsərləri haqqında da “Bakinski raboçi” qəzetində (1926-cı il) rus dilində məqalə çap etdirmişdir. Həmin məqaləni Hacı Rafiq Savalanın tərcüməsində ilk dəfə oxucuya çatdırırıq.

Cəfərin “C.C.” imzası ilə 1930-cu ildə rusca yazdığı “V.Eydelmanın konsertləri haqqında” adlı məqaləsində Rusiya pianoçusu Vladimir Eydelmanın ifaçılıq məziyyətlərindən bəhs olunur. Məqaləni Əməkdar jurnalist Hacı Rafiq Savalan tərcümə etmişdir. Doğrudur, bu məqaləni musiqişünas Aida Hüseynova Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş və Asif Rüstəmli də həmin məqaləni C.Cabbarlının “Əsərləri”nin IV cildində vermişdir¹. Lakin bu tərcümədə kiçik qüsurlar olduğundan həmin məqalə yeniləşmiş şəkildə oxucuya təqdim olunur.

Sevindirici haldır ki, Cəfər Cabbarlının mahnılarını qardaş Türkiyə müğənniləri də ifa edirlər. Eda Karaytuğ, Oktay Bora Ertuğrul, Nejla Çakıcı, İrfan Gürdal, Emre Sınanmış, Çiğdem Kırankaya Gürdal, həmçinin “Oya Bora” qrupu sözləri və musiqisi C.Cabbarlıya aid edilən “Azad bir quşdum” mahnısını fərdi üslubda ifa etmişlər. Eda Karaytuğ və Oktay Bora Ertuğrul bu mahnını anonim təqdim etsələr də, Çiğdem Kırankaya Gürdal TRT Muzik kanalında “Akşam sefası” verilişində canlı ifa zamanı “Azad bir quşdum” mahnısını oxuyarkən titrdə “Kaynak kişi Cafer Cabbarlı” sözləri yazılır. “Oya Bora” qrupu isə yanlış olaraq mahnının bəstəkarı kimi Əfrasiyab Bədəlbəylinin adını qeyd etmişlər. Nejla Çakıcı və İrfan Gürdal isə bu mahnını ifa edərkən əsərin müəllifi bildirilmir. Emre Sınanmış isə xalq mahnısı kimi təqdim edir.

Sözləri Cəfər Cabbarlıya, musiqisi Oqtay Kazımiyə aid edilən “Oxu bülbül” mahnısını isə Türkiyənin İqdir şəhərində yaşayan

¹ Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 250–252

müğənni Əfkan Durmaz olduqca gözəl, peşəkar səviyyədə ifa etmişdir. 2014-cü ildə həmin mahnını İrfan Gürdal Ankara Dövlət Türk dünyası musiqi topluluğunun (ansamblının) müşayiəti ilə ifa etmişdir.

C.Cabbarlının yaradıcılıq irsi də Türkiyədə elmi-tədqiqat mövzusunda çevrilmişdir. Araşdırıcılardan hazırda professor Ərdoğan Uygur (Cafer Cabbarlının həyatı və əsərləri üzərinə bir araşdırma. İلمي rehberi: profesör Ramazan Kaplan. Ankara Üniversitesi, 2002, 490 sh.) və Sevinç Aksay (Caref Cabbarlının drama əsərlərinə üzərinə bir inceleme. İلمي rehberi: profesör Fatma Özkan. Gazi Üniversitesi, 2007, 280 sh.) bu baxımdan uğurlu nəticələr əldə etmişlər.

Türkiyəli istər müğənnilər, istərsə də alimlər dahi sənətkar C.Cabbarlının əsərlərinə müraciət etdiklərinə görə, onlara Cəfərsəvərlər adından minnətdarlığımızı bildiririk. İnanırıq ki, bundan sonra da bu iş davam etdiriləcək, yeni-yeni sənət nümunələri və elmi əsərlər ərsəyə gələcəkdir. Çünki dahi Cəfər Cabbarlıda çox güclü türkçülük ruhu olmuşdur. Bu baxımdan fikrimizcə, Cəfər Cabbarlı irsi təkcə Türkiyədə deyil, digər türkdilli ölkələrdə də araşdırılacaqdır.

Cəfər Cabbarlı elə böyük bir sənətkardır ki, onun haqqında nə qədər tədqiqatlar, araşdırmalar aparılsa da, yenə azlıq edir, yəni bu fəvqəladə fonemeni tam şəkildə açmaqdan ötrü hələ çox işlər görülməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Ş.B. Böyük sənətkar. B.: Gənclik, 1976, 232 s.
2. Abbaszadə B.Ə. Üzeyir Hacıbəylinin “kəşfi”. “Sirdaş” qəzeti, 6 aprel 2004, s. 11
3. Abşeron meyxanaları. Tərtibçi-müəlliflər: Rəhimağa İmaməliyev, Təvəkkül Səlimov, Məmmədəli Müsəddiq. B.: Nicat, 1993, 200 s.
4. Ağayev T.M. Azərbaycanın Xızı-Bərmək mahalının tarixi. I hissə. B.: Mütərcim, 1999, 216 s.
5. Ağayev T.M. Azərbaycanın Xızı-Bərmək mahalının tarixi. II hissə. B.: Mütərcim, 2006, 134 s.
6. Anar. Azad bir quşdum... “Ədəbiyyat” qəzeti, 8 yanvar 2009, s. 3
7. Arif M.M. (Dadaşzadə). Seçilmiş əsərləri (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu). Üç cildə, II c. B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1968, 516 s.
8. Aşıq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə, I c., “Aşıq poeziyası”. B.: XalqBank, 2017, 592 s.
9. Atakişiyeva-Hidayətzadə Soltanxanım. Evimizin əziz qonağı. // “Ulduz” jurnalı, 1969, №3, s. 13
10. Azərbaycan bəstəkarlarının seçilmiş romansları. Fortepiano ilə oxumaq üçün. B.: Azərnəşr, 1966, 53 s.
11. Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid. Azərbaycanın adət-ənənələri və Ərtoğrul Cavid. On üç cildə, I c. B.: Çarşıoğlu, 2011, 372 s.

12. Babayev R.S. Min bir mahnı. VI nəşr. B.: MBM, 2012, 600 s.
13. Bədəlbəyli Ə.B. “Leyli və Məcnun”. “Kommunist” qəzeti, 14 yanvar 1927
14. Bədəlbəyli Ə.B. Cəfər Cabbarlının musiqi aləmi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 19 mart 1960, №12, s. 3
15. Bədəlbəyli Ə.B. Opera teatrının gözəl təşəbbüsü (Gənc artistlər məsul rollarda). “Kommunist” qəzeti, 1 noyabr 1938, s. 4
16. Cabbarlı C.Q. Bizdə teatro. // “Qızıl qələm” məcmuəsi, №4, 1924
17. Cabbarlı C.Q. Ədirnə fəthi. B.: Elm, 1996, 320 s.
18. Cabbarlı C.Q. Əməkçi qadınlar, səhnəmiz sizi gözləyir. “Yeni yol” qəzeti, №58, 15 mart 1931
19. Cabbarlı C.Q. Əsərləri. Dörd cilddə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, 328 s.
20. Cabbarlı C.Q. Əsərləri. Dörd cilddə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, 360 s.
21. Cabbarlı C.Q. Əsərləri. Dörd cilddə, III c. B.: Şərq-Qərb, 2005, 368 s.
22. Cabbarlı C.Q. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. B.: Şərq-Qərb, 2005, 288 s.
23. Cabbarlı C.Q. Xalq ədəbiyyatı toplaşdırılmalıdır. RƏF. C.Cabbarlının arxivi, inventar №743
24. Cabbarlı C.Q. “Qız qalası” poeması (1-ci hissə). // “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1923, №4-5
25. Cabbarlı C.Q. “Qız qalası” poeması (2-ci hissə). // “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1924, №1–3

26. Cabbarlı C.Q. Mənim Tanrım. “Kommunist” qəzeti, 9 noyabr 1923
27. Cabbarlı-Abbasova M.H. Mirzəmi və mən. “Mühakimə” qəzeti, 30 aprel – 6 may, 2009, №15 (358), s. 13
28. Cabbarlı C.Q. Sevimli ölkəm. “Azərbaycan” qəzeti, 1 yanvar 1919, №92
29. Cabbarlı S.B. Cəfər öz əsərləri üzərində necə işləyirdi. / C.Cabbarlı haqqında xatirələr. Uşaqgəncnəşr, 1960, 160 s.
30. Cabbarlı S.B. Onu kim unudar. B.: Gənclik, 1979, 112 s.
31. Cabbarzadə C.Q. Salam. “İstiqlal” qəzeti, 10 şubat (10 fevral) 1920, №5
32. Cabbarzadə C.Q. Sevdiiyim. “Azərbaycan” qəzeti, 25 avqust 1919, №260
33. Cavad Ə. Seçilmiş əsərləri. B.: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
34. C.C. (Cəfər Cabbarlı). Aşiq Qərib. “Sovqat” qəzeti, 18 sentyabr 1916, №15
35. C.C. (Cəfər Cabbarlı). Əsli və Kərəm. “Sovqat” qəzeti, 20 sentyabr 1916, №17
36. C.Eloğlu (Cəfər Cabbarlı). Türk operası. // “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsi, №10-11, 1926, s. 38-39
37. Cəfər Cabbarlı haqqında xatirə. Tərtibçi: Ş.B.Abbasov. B.: Azərnəşr, 1969, 173 s.
38. Cəfər operada. “Ədəbiyyat qəzetəsi”, 18 fevral 1936, №3 (53), s. 4
39. Cim (Cəfər Cabbarlı – A.N.). “Zəhmət” qəzeti, 20 iyun 1922, №134

40. Dağlı Ə. (Həmidov Ə.H.). Ozan Qaravəli (I kitab). B.: MBM, 2006, 192 s. (kitab müəllifin AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C-1021/9974 şifrəsilə qorunan əlyazması əsasında A.Nəcəfzadə tərəfindən tərtib edilib)
41. Dağlı Ə. (Həmidov Ə.H.). Ozan Qaravəli (II hissə). AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu C-1021/9974 şifrəli əlyazma
42. Dağlı Ə. (Həmidov Ə.H.). Ozan Qaravəli (V hissə). AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu C-1175/38009 şifrəli əlyazma
43. Dr. Mustafa Görüryılmaz. Türk-Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər (1918). B.: Qismət, 2008, 419 s.
44. Əfəndiyev P.Ş. Cəfər Cabbarlı və xalq yaradıcılığı. B.: Yazıçı, 1985, 200 s.
45. Əliverdibəyov A.Ə. Rəsmli musiqi tarixi. Transliterasiyası, tədqiqi və lüğətin tərtibçisi: A.Xəlilova. B.: Şuşa, 2001, 232 s.
46. Əliyeva M.T., Axundova G.Ə. Xor partiturasının oxunuşu. Dərslik. B.: ADPU, 2017, 214 s.
47. Əmirov F.C. Sevil. Notoqrafiya. B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, 288 s.
48. Gəncəvi M. Rübailər. Tərcüməçilər: N.Rəfibəyli, X.Yusifli. B.: Lider, 2004, 144 s.
49. Hacıbəyli C.Ə. Azərbaycan teatırı. // Paris, "Revyu dö mond müzulman" jurnalı №3, 1926
50. Heydər Əliyev Fondu, "Azərbaycan muğamı", İnteraktiv audiovizual sistem, III disk, II hissə, VI muğam

51. Həsənov K.N. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: İşıq, 1983, 60 s.
52. Hüseynli Q.M. Mahnı və romanslar. Notoqrafiya. B.: İşıq, 1991
53. Xəlilzadə F.F. Opera səhnəmizin Məcnunları. “Azərbaycan” qəzeti, 16 sentyabr 2010, s. 7
54. Xudaverdiyev G. (Allahverdiyev). Nizami Rəmzi xatirələrdə. B.: Nurlan, 2004, 104 s.
55. Kazımzadə A. Bir daha Cəfər Cabbarlı haqqında. “Kaspi” qəzeti, 20–22 oktyabr 2012, s. 7
56. Kərimi S.Ə. Qrammofon valları – səs yaddaşımız. // “Konservatoriya” jurnalı №1, 2010, s. 6–9
57. Quliyev İ.H. Maestro. B.: CBS Polygraphic Production, 2008, 184 s.
58. Quliyev M.Z. Azərbaycanda musiqi kulturasının inkişafı məsələləri. // “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1926, №7, s. 34–39
59. Quliyev R. “Şahsənəm” librettosu haqqında. // “Qobustan” jurnalı, 1979, №2, s. 29–31
60. Mansurov E.B. Mansurovlar. B.: Çarşıoğlu, 2011, 288 s.
61. Mənsurov B.S. Ömür qıysa... B.: Səda, 2003, 161 s.
62. Məmmədli Q.M. İmzalar. B.: Xatun Plyus, 2010, 146 s.
63. Məmmədov A.S. Azərbaycan poeziyasının musiqi ilə qarşılıqlı əlaqəsi problemləri. B.: Zərdabi MMC, 2019, 512 s.
64. Mirişli R.A. Dalğalar (fortepiano ilə oxumaq üçün mahnılar). Notoqrafiya. B.: “İlay” MMC-nin mətbəəsi, 2008

65. Muğam ensiklopediyası. Redaksiya heyətinin sədri, baş redaktor: M.A.Əliyeva. B.: Heydər Əliyev Fondu, 2008, 216 s.
66. Mühacirətdə folklor araşdırmaları. I kitab. Tərtib edəni, Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıranı, ön söz və şərhlərin müəllifi: Almaz Həsəncızı (Hüseynova). B.: Elm və təhsil, 2015, 252 s.
67. Müşfiq M. (İsmayılzadə). Seçilmiş əsərləri. B.: XalqBank, 2013, 596 s.
68. Nəcəfzadə A.İ. Nəğmələr. Notoqrafiya. B.: MBM, 2009, 16 s.
69. Nəcəfzadə A.İ. Balabançı Həsən dayının gülməcələri. B.: Min bir mahnı MMC, 2004, 80 s.
70. Nəcəfzadə A.İ. Ustad Nizami Rəmsidən meyxana ərməğanı. B.: Ecoprint, 2017, 144 s.
71. Nəcəfzadə S.C. Xızının aşığı mühitində dastan yaradıcılığı. “Etnomusiqişünaslıq” ixtisası üzrə magistr dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiya işi. Azərbaycan Milli Konservatoriyasının kitabxanası, 2019, 81 s.
72. Nəsirbəyov M.H. Romanslar. Notoqrafiya. B.: 26 Bakı Komissarı mətbəəsi, 1967
73. Oğuztürk Dağlı R.S. (Mustafayev). Xızı-Siyəzən bölgəsinin tarixi (arxeoloji-etnoqrafik tədqiqat). B.: Afpoliqraf, 2011, 288 s.
74. Ordubadi M.S. C.Cabbarlı haqqında xatirələrim. “Ədəbiyyat” qəzeti, 31 dekabr 1943, s. 3
75. Paşayeva Yaqut. Cəfər Cabbarlı və musiqi. // “Qobustan” jurnalı, 1979, №2, s. 34-35

76. Rəhmanzadə F.Ş. Sənətkar qüdrəti. B.: İşıq, 1982, 114 s.
77. Rəmzi N.R. Meyxanələrin bir dənə pərvanəsi oldum... Redaktor və tərtibçi N.B.Məmmədli. B.: Nurlan, 2003, 48 s.
78. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu ("Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı" bölümü). B.: Gənclik, 1991, 112 s.
79. Rüstəm S. Atəş! B.: Azərənəşr, 1932, 81 s.
80. Rüstəmli A.H. Susmaz duyğuların səltənətində. B.: Elm, 2002, 176 s.
81. Rüstəmli A.H. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti. B.: Elm, 2009, 416 s.
82. Rüstəmli A.H. Bədi həqiqətlər ustası. // Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə, I c. B.: Şərq-Qərb, 2005, s. 39
83. Rüstəmov S.Ə. Azərbaycan rəqs havaları. B.: Azərənəşr musiqi sektoru, 1936, 60 s.
84. Rüstəmov S.Ə. Azərbaycan xalq rəqsləri. Notoqrafiya. B.: Azərbaycan Dövlət Musiqi Nəşriyyatı, 1950, 28 s.
85. Rüstəmov S.Ə. Mahnılar. Notoqrafiya. B.: Azərənəşr, 1965, 29 s.
86. Sadıqov F.B. Pedaqogika. Dərs vəsaiti. B.: Adiloğlu, 2012, 552 s.
87. Sadıqzadə H.M. C.Cabbarlı haqqında xatirələr. B.: Uşaqgənənəşr, 1960, 160 s.
88. Salmanov R.M. 80-i haqladın, 100-ə nə qaldı... "Xalq" qəzeti, 8 yanvar 2012, s. 6
89. Seyfəddinqızı Q. (Abbasova). XX əsr Azərbaycan incəsənətinin inkişafında Cəfər Cabbarlının rolu. B.: Ozan, 2001.

90. Şamxalov M.B. Dramaturgiyamızın parlaq ulduzu. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 19 mart 1982
91. Tağızadə S.İ. Unudulmaz xatirə. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin əlyazmalar şöbəsi, inventar №483
92. Tamaşaçı. Ədirnə fəthi. “Açıq söz” qəzeti, 18 dekabr 1917, №631, s. 3
93. Təhmasib M.A. Azərbaycan xalq dastanları (Orta əsrlər). B.: Elm, 1972, 400 s.
94. Turabov Səfər. Doğma səsi qulağımdadır. // “Ulduz” jurnalı, 1969, №3, s. 16–18
95. Varlıq – ensiklopedik toplu. Tərtibçi: Əmirhüseyn Elşən Məcidov. B.: Zaman, 1998, 288 s.
96. Zeynallı A.Z. İki romans. Notoqrafiya. B.: Azərnəşr, 1969

Türk dilində

97. Erdoğan Uygur. Cafer Cabbarlının həyatı və əsərləri üzərində bir araşdırma. Dissertasiya işi, elmi rəhbəri: professor Ramazan Kaplan. Ankara Üniversitesi, 2002, 490 sh.
98. Mehmedzadə M.A. Cafer Cabbarlı: Diriliği, yaradılıqları və vaxıtsız ölümü. / “Kurtuluş” aylıq məcmua. Berlin: 1935, şubat (fevral), №4, sh. 107–112
99. Mehmedzadə M.A. Cafer Cabbarlı: Vəfatının üçüncü yildönümü münasibəti ilə. / “Kurtuluş” aylıq məcmua. Berlin: 1938., son kanun (yanvar), №39, sh. 17–19

100. Türkekul Mustafa Hakkı. Azərbaycan musikisi. // “Azərbaycan” dergisi, Ankara: 1953, yıl 1, sayı 5, s. 10–12; sayı 6, s. 9–11
101. Sevinç Aksay. Cafer Cabbarlının drama eserlerin üzerine bir inceleme. Doktora tezi, bilimsel tez danışmanı: profesör Fatma Özkan. Qazi Üniversitesi, 2007, 280 sh.

Rus dilində

102. Анар. Вольной птицей я был... Газета «Азербайджанский конгресс», 5 марта 2010
103. Глиер Р.М. Шахсенем, либретто М.Гальперина, 1923–1925, 2-я редакция, 1934
104. Джим Пей (Сəфəр Саббарlı – А.Н.). «Аршин-мал-алан». Газета «Бакинский рабочий», 22-го ноября 1926 года, №271 (2202), с. 5
105. Джим Пей (Сəфəр Саббарlı – А.Н.). «Шах Исмаил» и «Асли и Керам». Газета «Бакинский рабочий», 5-го декабря 1926 года, №282, с. 5
106. Д.Д. (Сəфəр Саббарlı – А.Н.). О концертах Г.Эдельмана. // Журнал “Рабочий зритель”, 22-го июня 1930 года
107. Рустамов С.А. Песни и романсы. Нотография. М.: Музыка, 1977, 95 с.

Arxiv və saytoqrafiya materialları

108. Azərbaycan Dövlət Səsyazıları Arxiv İdarəsinin materialları
109. Azərbaycan Radio Verilişləri Komitəsinin 1 yanvar 1932-ci il tarixli 1 sayılı əmri (Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Dövlət Televiziya Radio Verilişləri Komitəsinin arxivi, 1932-ci il, qovluq №3)
110. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi. Kəmerial təsvir, 1831, fond 24, siyahı №1, iş 344
111. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi. Kəmerial təsvir, 1874, fond 43, siyahı №1, qoruyucu №61
112. <http://mp3indir1.org/indir/araz-hemidzade-reqs-14-on-dordu.html>
113. Seyfəddinqızı Q. (Abbasova). Cəfər Cabbarlının musiqiləri. <http://cabbarli.ev-muzeyi.az/index.php?newsid=297>

Nəcəfzadə Abbasqulu İsmayıl oğlu

1957-ci il dekabrın 1-də Xızıda ziyalı ailəsində dünyaya göz açıb. Sənətşünaslıq elmləri doktoru, professor A.Nəcəfzadə “Musiqinin tarixi və nəzəriyyəsi” kafedrasının müəllimidir.

A.Nəcəfzadə “Tələbə və Gənclərin XII Ümumdünya Festivalı”nın diplomantı (1985), xalq yaradıcılığının Ümumittifaq baxış-müsabiqəsinin laureatıdır (1985, 1987). O, 40 ildən artıqdır ki, peşəkar səhnədə bir sıra çalğı alətlərinin ifaçısı kimi fəaliyyətdədir, 43 illik pedaqoji təcrübəsi var, müxtəlif illərdə Sumqayıt Musiqi Texnikumunda, AMK-da və ADMİU-da çalışıb.

A.Nəcəfzadə uzun illər folklorumuzu təbliğ edən “Dastan” ansamblının musiqi rəhbəri olmuşdur. Onun Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri QSC-də aparıcısı olduğu “Yallı” və İctimai TV-də “Yurd inciləri” verilişlərinin ölkəmizin mədəni həyatında böyük maarifləndirici əhəmiyyəti olub və vardır.

A.Nəcəfzadə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi, həmçinin “Vətən” cəmiyyətinin xətti ilə bir çox ölkələrdə (Misir, İraq, İran, Türkiyə, Meksika, Hollandiya, İtaliya, İsrail, Yaponiya, İsveç, Belçika, Almaniya, Yunanıstan, İngiltərə, ABŞ və s.) mədəniyyətimizi layiqincə təmsil və təbliğ etmişdir. Bəzi xarici ölkələrin mətbuatında A.Nəcəfzadənin yaradıcılığı və çıxışları ilə bağlı məqalə və rəylər çap olunub.

A.Nəcəfzadə tanınmış Azərbaycan şairlərinin şeirlərinə 60-dan artıq melodiya bəstələyib. Bu mahnıların əksəriyyəti Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri QSC-nin fonotekasında saxlanılır.

Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin və Aşıqlar Birliyinin üzvü (1999) və “Müşfiq” xatirə mükafatı laureatı olan (1997) A.Nəcəfzadə 150-dən artıq elmi məqalənin, 40-a yaxın müxtəlif səpkili kitabın, tədris proqramlarının müəllifi və tərtibçisidir. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında sənətsünaslıq və memarlıq elmləri üzrə Ekspert Şurasının üzvü seçilmişdir.

IKSAD
Publishing House

978-625-7029-12-4